

2. ET FORTIDENS GRENSELAND – LANDSKAP, FERDSEL OG KULTURMINNER I LØTEN OG ELVERUM GJENNOM 10 000 ÅR

Christian Løchsen Rødsrud¹ og Axel Mjærum¹

Rv. 3/25-prosjektet er en av mange større arkeologiske undersøkelser som er knyttet til utbygging av veier, jernbane og kraftledninger. Felles for dem er at det er langstrakte og smale infrastrukturbygginger som kun gir muligheter til å frembringe detaljkunnskap om striper gjennom landskapet. Gjennom å trekke inn utenforliggende funn og kunnskap har man imidlertid også mulighet til å skape en bredere forståelse av det fremgravde materialet og regionens kulturhistorie.

Kunnskapen om Løten og Elverums kulturhistorie er frembrakt av lekfolk og arkeologers arbeid gjennom flere hundre år. Deler av denne informasjonen har blitt sammenstilt og bearbeidet ved flere anledninger de siste tiårene, i publikasjoner som har tatt for seg avgrensede deler av Løten–Elverums-området eller utvalgte tidsrom (f.eks. Kveseth 1979; Pilø 2005; Bergstøl 2008; Amundsen 2011). I denne gjennomgangen gjør vi et forsøk på å fremstille grenselandet Løten–Elverum som én helhet, med spesielt fokus på jernalderen (500 f.Kr.–1030 e.Kr.), perioden som er spesielt relevant for de faglige resultatene fra rv. 3/25-prosjektet. I artikkelen presenteres også så langt upubliserte utgravningsresultater og et omfattende funnmateriale frembrakt av metalldetektorister siden hobbyen fikk et markant oppsving etter 2010.

I kapittel 1 i boken ble det fremhevet hvordan historien og forhistorien til Løten og Elverum i svært lang tid har blitt formet av sin beliggenhet på grensen mellom godt jordbruksland og nærmest endeløse skogsområder, samt betydningen av kommunikasjonsårene som har bundet sammen disse to landskapene. I de to første delene av inneværende kapittel gis det mer rom for å presentere og diskutere naturforholdene, samt området som et viktig bindeledd mellom ulike regioner i fortiden. Ut fra en målsetting om å etablere en bred ramme for utgravningsresultatene i de kommende kapitlene presenteres og diskuteres deretter det arkeologiske kildematerialet som har blitt brakt til veie utenom de nye rv. 3/25-utgravningene. Hovedvekten er lagt på jernalderen (ca. 500 f.Kr.–1030 e.Kr.), i

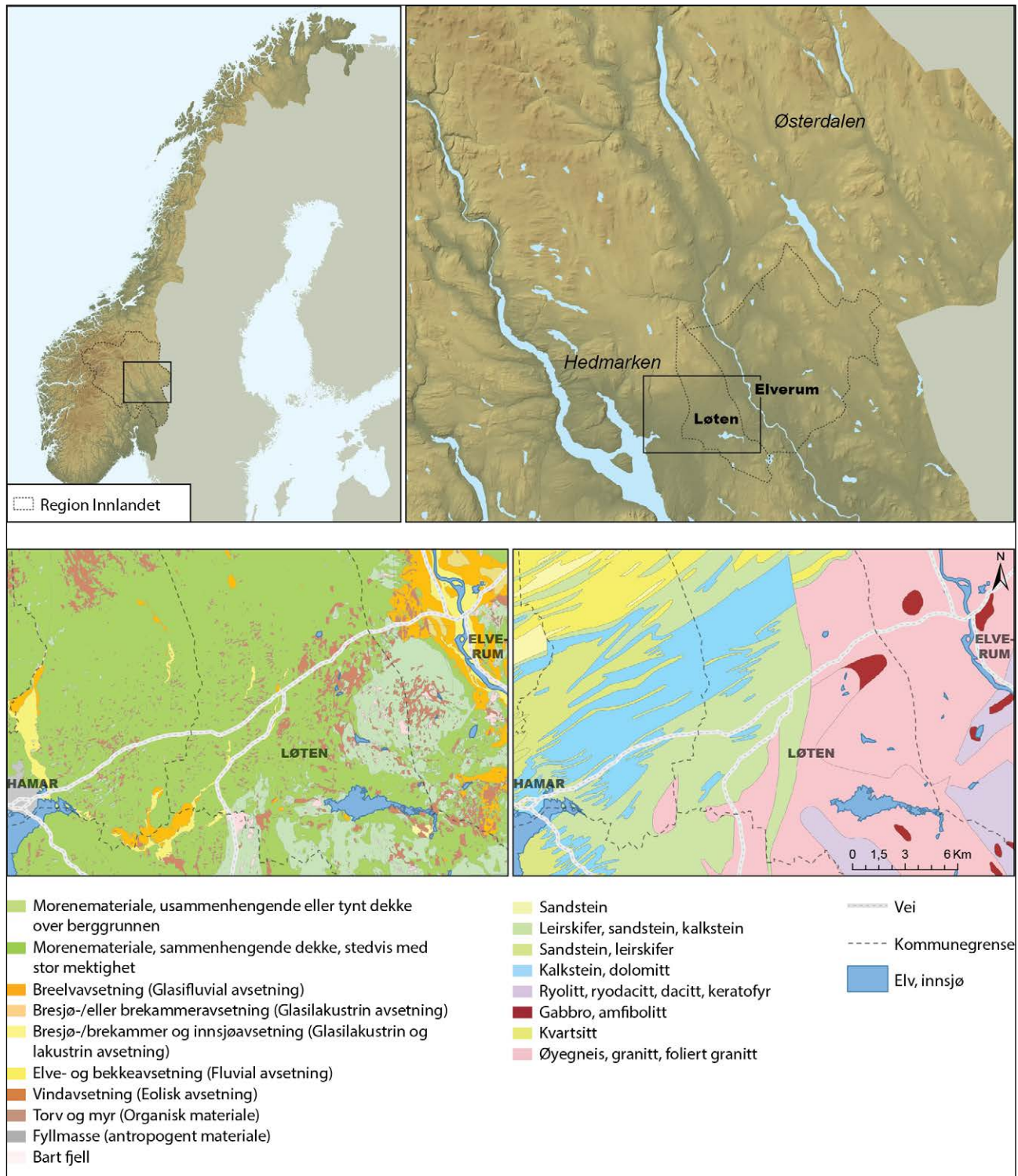
Løten og Elverum, både som en konsekvens av det brede kildetilfanget fra perioden og fordi hoveddelen av de undersøkte lokalitetene på rv. 3/25-prosjektet helt eller delvis ligger innenfor denne tidsrammen. I de eldste periodene er områdene diskutert sammen, mens Løten og Elverum presenteres hver for seg i jernalderdelen for å kunne gi et mer detaljert bilde av funnsituasjonen. Gjennom denne diskusjonen trer forskjeller og likheter mellom de to regionene i jernalderen tydelig frem.

2.1 DEN NATURHISTORISKE BAKGRUNNEN – NATURMILJØET I LØTEN OG ELVERUM

Løten kommune ligger øst på Hedmarken, en del av innlands-Norge som strekker seg langs Mjøsa fra Stange i sør til Ringsaker i nord (Thorsnæs 2019). Områdene utgjør innsjø- og silurbygdene på Østlandet, og berggrunnen kjennetegnes av løse, kalkrike bergarter dannet i kambrosilur. Landskapet er preget av et storskalajordbruk, brutt av små og store skogteiger (Puschmann 2005:38–41). Både skogteigene, vann, myrdrag og tilgrensende skogkleddede høydedrag demper imidlertid preget som jordbruket setter på området. Mange av gårdene på Hedmarken er i dag store etter norske forhold, med over 200 dekar dyrket mark. Korndyrking har dominert som næringsvei de siste tiårene, men det drives også utstrakt potetdyrking, samtidig som det holdes gris, storfe og sau (Puschmann 2005:39–40). Hovedbygda i Løten ligger samlet i sørvestdelen av kommunen, innenfor området med næringsrik jord (Kveseth 1979:15, jf. figur 2.1).

Store arealer i Løten, og ikke minst i den tilgrensende kommunen Elverum, domineres imidlertid av grunnfjell med gneis og granitt, samt kvarts og sandstein, og er preget av slake landskapsformasjoner (figur 2.1). Helt overordnet er forholdene for jordbruk gjennomgående dårligere i områder med denne type grunn, noe som har resultert i at korn- og grasproduksjon har hatt en relativt marginal rolle, både i jernalderen, middelalderen og

¹ Kulturhistorisk museum, Universitet i Oslo.

Figur 2.1. Løten og Elverum ligger øst i Innlandet fylke i Sør-Norge (øverst). I grensetraktene mellom de to kommunene møtes to større landskapsregioner, Hedmarken og Østerdalen. Geologien på Hedmarken og i Østerdalen er ulik. Skillene fremkommer tydelig på kart over løsmasser (nederst t.v.) og berggrunn (nederst t.h.). Grunnforholdene har også stor betydning for vegetasjonen. Flatbygdene på Hedmarken tilhører den tempererte løvskogsonen, mens Østerdalen er en del av den boreale barskogen (taigaen). Kart: Ingvild Tinglum Bockman, KHM.

i dag. Områdene har følgelig i stor grad blitt liggende som utmark. Skogstraktene øst for Hedmarken regnes som en del av det boreale barskogbeltet (taigaen), noe som innebærer at regionen er preget av gran- og

furuskog. Før granen vandret inn omkring Kristi fødsel, var innslaget av furu, men også bjørk, enda høyere enn i dag (Høeg 1996:138). Berggrunnen i deler av disse områdene er imidlertid jernholdig, og

jernforbindelsene har utfelt seg som malm i myrer og gitt grunnlaget for jernfremstilling basert på myrmalm i jernalderen og middelalderen.

Også utenfor Hedmarken finnes områder hvor geologien gir mer gunstige betingelser for landbruk. Innenfor barskogområdene er det bygder, smågrender, spredte enkeltgårder og setergrender (Puschmann 2005:35). I skogstraktene ved Rokosjøen og over i Elverum kommune er det eksempelvis flere områder med næringsrik gabbrobergart som har gitt gode vekstforhold ved oppdyrking (Kveseth 1979:15). Glommadalføret danner også et markant brudd i skoglandskapet. I denne elvedalen, og i enkelte sidedaler, ligger det avsetninger dannet av vann og vind som lokalt gir gode dyrkingsforhold, noe som har dannet grunnlag for jordbruk i Heradsbygda, men også i Elverum sentrum og andre bygder nordover i Østerdalen (se figur 2.1).

Statistikk om forholdene i nåtiden kan til en viss grad gi innsikt i landskapsmessige forhold i de to kommunene. 71,1 % av det totale arealet på 369 km² i Løten kommune er i dag skogsmark, mens 13 % er oppdyrket. I det 1229 km² store Elverum er tilsvarende tall 79,8 og 4,2 % (Kartverket 2018). Følgelig drives det jordbruk av vesentlig betydning i begge kommuner, samtidig som det ligger store verdier i utmarksbruken. Høgst har lenge spilt en betydningsfull, økonomisk rolle, og samlet foregår om lag 3,5 % av landets totale avvirkning i de to kommunene (396 549 m³, Landbruksdirektoratet 2018). I dag hentes det også verdier ut av skogen i form av jakt. I årene 2012–2017 ble det f.eks. årlig felt 650 elg i gjennomsnitt i de to kommunene, noe som til sammen utgjør ca. 2 % av landets samlede elgfangst (31 371 dyr, Hjorteviltregisteret 2018).

2.1.1 Utviklingen av naturmiljøet

Et mildere klima på 8000-tallet f.Kr. resulterte i en rask retrett for innlandsisen. Samtidig førte smeltningen til at hele den skandinaviske halvøy ble lettet fra den tyngende, massive iskapen. Som en konsekvens trakk havet seg tilbake fra de lavereliggende områdene i Hedmark, samtidig som store, isfrie landområder ble åpnet opp for en innenlands ekspansjon for planter, dyr og mennesker. Analyser av pollen fra myrer viser at vegetasjonen var dominert av lavtvoksende pionervekster frem til ca. 8600 f.Kr. (9350 BP), slik som tindved og dvergbjørk (Høeg 1996:126–127). I de påfølgende århundrene blir bjørken mer dominerende, før den delvis fortrenkes av furu og hassel ca. 8200 f.Kr. (Høeg 1996:126–127). Senere kommer også nye løvtresorter

inn, men mange får en mindre fremtredende rolle i skogene på Hedmarken og i Østerdalen.

I løpet av jernalderen skjer det en vesentlig endring ved at løvtrær og furuskog blir fortrenget av granen, en innvandrer fra øst. Denne gransuksesjonen er en menneske- og naturskapt prosess som har endret landskapsbildet i hele regionen og som foregår samtidig med aktiviteten som har blitt dokumentert ved rv. 3/25-utgravningene (jf. Overland & Hjelle 2007:295). Allerede i førromersk jernalder har granen etablert seg i Engerdal, Trysil og Åsnes, mens etableringen skjer rundt begynnelsen av vår tidsregning og utover i Glomdalsområdet (Hafsten 1992). Pollenundersøkelser fra Englaug ved Ådalsbruk viser graninnvandring som en forpost så tidlig som i førromersk jernalder (500–300 f.Kr.) mens hovedinnvandringen er datert til 405–605 e.Kr. (1550±50 BP, Høeg 1996:125–131, recalibrert med oxcal 4.3. Samtlige dateringer i teksten oppgitt med 2-sigma). I pollenprøver fra nabokommunen Hamar lenger vest finnes det pollenundersøkelser, blant annet fra Narmo. Her foregår graninnvandringen omtrent som ved Englaug, med enkelttrær i førromersk jernalder og hovedinnvandring i romertid/folkevandringstid (Høeg 2005:504–552). Granetableringen i Hamar og Løten er dermed nokså tidlig sammenliknet med kjente prøver fra Glomdalsområdet (Hafsten 1992). Pollenundersøkelser fra Hellesundmyra ved Svevollen i Elverum viser graninnvandring datert til 103 f.Kr.–241 e.Kr. (1935±70 BP, Høeg 1996:117–123). I pollenprøver fra Grundsetmarka er etableringen langt senere, med datering til 530–774 e.Kr. (1395±75 BP, Overland & Hjelle 2007:292–299).

Forklaringen på disse uoverensstemmelsene i dateringer kan ligge i at etableringen av det nye treslaget skjer i et samspill mellom mennesker og natur. Granen etableres nemlig i mange tilfeller som følge av at tidligere lysåpne skogsområder preget av løvskog som ble ryddet, beitet og dyrket, etter hvert ble forlatt av folk og husdyr. Så lenge det var beite ble granen holdt unna, mens det ved opphør i beiteaktivitet eller brakklegging lå til rette for en rask etablering av dette nyinnvandrede treslaget (Overland & Hjelle 2007:295). I en forlengelse av denne argumentasjonen er det rimelig å anta at granen etablerte seg tidlig i områder der jordbruken ble tatt opp tidlig. Et slikt område er Englaug i Løten, der man har indikasjoner på korndyrking allerede i senneolitikum (ca. 2100 f.Kr.), en definert landbruksfase i yngre bronsealder / førromersk jernalder og en klar intensivering fra folkevandringstiden (Høeg 2005:541–542; Pilø 2005:228, se også ovenfor).

2.2 VEIFAR GJENNOM GRENSELANDET

2.2.1 Fra Mjøsa til Glomma

– De eldste historiske kildene

I Løten og Elverum møter jordbruksbygdene de store skogsområdene, noe som har dannet grunnlaget for et viktig samspill mellom ut- og innmark siden jernalderen. I andre sammenhenger har det vært påpekt hvordan det ikke nødvendigvis er forskjellen mellom områder i seg selv, men kontakten over grensene som er med på å skape dens betydning (Barth 1969). Både økonomisk og kulturelt har grenselandet gitt spesielle muligheter, både gjennom rommet et slikt område gir for å kombinere inn- og utmark, men også kontakt og ferdsel mellom Hedmarken og skogstraktene.

Mye av den nord-sørgående ferdselen i Hedmark og Oppland har fulgt Mjøsa og Gudbrandsdalen og Østerdalen, både i fortid og nåtid (Stepniewski 2017). Ved Løten er avstanden mellom disse dalførene på sitt korteste. Krysningen fra Mjøsområdet til Østerdalen er også forholdsvis flat og går gjennom enkelt forserbart terreng. Dette skiller landskapet rundt Løten fra situasjonen lenger nord og sør. I tillegg har Svartelva gitt mulighet for ferdsel mellom Løten og Hamar på sommerstid. Geografien legger derfor godt til rette for at Løten og Elverum inntok en betydningsfull posisjon som et bindeledd mellom Østerdalen og Mjøsregionen.

Hovedforbindelsen mellom Mjøsregionen og Østerdalen har i nyere tid strukket seg fra Åkersvika i Hamar til Elverum, via det sentrale Løten og Midtskogen, en strekning på ca. 25 km. En alternativ rute finnes også fra Løten via Rokosjøen og ned i Heradsbygd. Både Hamar og Elverum/Heradsbygd har slik sett blitt viktige møtepunkter for reisende, og det har da gitt grunnlag for betydelig handel og rikdom. I Elverumsområdet ble eksempelvis Grundsetmarkedet holdt i mars hvert år, mens det enda lå snø (Gjone 1925). Markedet er omtalt i skriftlige kilder på 1600-tallet og var i stor grad basert på at stedet var et naturlig møtepunkt i landskapet.

Om denne handelen heter det seg at den delvis ga mulighet for at næringslivet i to distrikter kunne støte sammen – Hedmarken og Østerdalen.

«Østerdalsbygdene var skogsbygder, som har mere enn nok av trevirke og vilt. Men kornet fryser ofte bort om høsten der, og dalen kan ikke brødfø sig. På Hedmark derimot er det rike kornbygder, slik at bønder der kan selge korn. [...] Foruten korn hadde hedmarkingene med sig mel, lefse og brød. [...] Østerdølene kom med skinn, smør, ost og vilt. Dette byttet de bort og fikk korn igjen.

(Gjone 1925:9)

Gudbrandsdølene brakte også med seg hester og tørrfisk som de hadde skaffet til veie fra Romsdalen, mens tilreisende fra andre strøk var spesialisert på andre varegrupper, slik som metall fra jernverkene i Värmland i Sverige og importvarer fra kystbyene (Gjone 1925).

I andre enden av den øst-vest-gående ferdselsåren mellom Østerdalen og Hedmarken lå storgården Åker, et maktsenter som har blitt betegnet som et «brennpunkt» på Hedmarken i jernalderen (Hernæs 1989). Betegnelsen er gitt ut fra rikdommen, makten og de fjerntliggende kontaktområdene som er synliggjort gjennom det omfattende funnmaterialet på gården Åker. For å forstå dette maktsentret har Lars Pilø (2005:93) med flere (f.eks. Hagen 1979:122–123; Hagen 1992:13; Røstad, under arbeid) pekt på Hamar-traktenes gode jordbruksforhold og strategiske plassering. Åker befinner seg nemlig sentralt plassert i de gode jordbruksbygdene på Hedmarken, samtidig som man herfra har hatt mulighet til å kontrollere de nærmest selvgitte vann- og landveiene nordover til Gudbrandsdalen, sørover til Oslofjorden og Eidsvoll og østover til Løten. Langs innfartsårene til storgården på Åker ligger det også markante gravhauger som kan forstås som grenseposter og som veimerker (Hagen 1979:123).

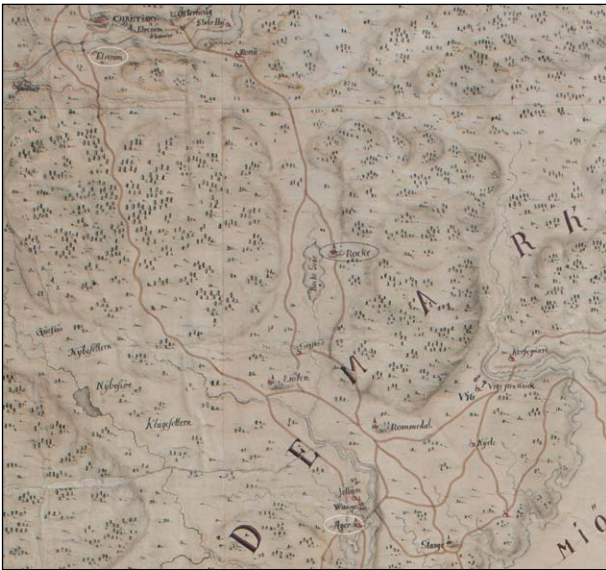
Utover i middelalderen tar byen Hamar over Åker sin rolle som maktsenter, og også i diskusjoner omkring denne byen har de østlige veiforbindelsene blitt trukket frem (Sæther 1995:8; 2011; Rundberget 2013:265–267). Landskapet og knutepunktene på Elverum og Hamar anskueliggjør den øst-vestgående kommunikasjonens betydning. Kart og skriftlige og arkeologiske kilder i det mellomliggende Løten-området gir imidlertid også informasjon om ferdselsrutene og deres alder.

De første kartene med nokså presise inntegninger av ferdselsveier i Hedmark er fra 1700-tallet (figur 2.2–2.5). På kartene er bygder og kjøreveier tydelig tegnet inn, og her fremstilles Løten som et knutepunkt mellom Østerdalen og Mjøstraktene/Gudbrandsdalen (Ukjent 1716; Wangensteen 1762, figur 2.3 og figur 2.4; Oppen 1765), mens andre tverrgående veiforbindelser bare unntaksvis er inntegnet på strekningen mellom Folldal i Nordre Hedmark og Sørums i Akershus, en strekning på om lag 230 km.

To veier fører fra Løten og over til Glommedalføret, og følgelig krysser de landskapsgrensen mellom Hedmarken og de store skogområdene. Den ene forbindelsen gikk over Midtskogen, hvor man enkelt kunne reise videre nordover i Østerdalen. I tidlig historisk tid har Midtskogen både vært Elverums- og Løten-sidens sæterområder. Siden det betydningsfulle veisambandet mellom Hedmarken og Østerdalen gikk forbi her, oppsto det imidlertid et behov for et hvilested

Figur 2.2. Kart over det Sydenfeldtske Skieløberdistrict fra 1765 som viser det østnorske landskapet fra Oyeren til Femunden. Kartet viser veien over Løten som en av få krysningspunkter mellom Glommavassdraget og Hedmarken/Gudbrandsdalen. Eidsvold er markert ved sørenden av Miosen [Mjøsa] (Oppen 1765).

Figur 2.3. Utsnitt av kart fra 1716 som viser den nordlige delen av «Kart over en Del af Kristiania og Hamar Stifter». På kartet er det tegnet inn flere veiforbindelser mellom Mjøstraktene og Østerdalen gjennom ulike deler av Løten. Legg merke til at Elverum er plassert øverst til venstre, og at Åker [Ager] ses i kartets nedre del (Ukjent 1716). Kartbearbeiding, inkludert en tydeliggjøring av veiene: Ingvild Tinglum Bockman, KHM.

mellom Ånestad–Sigstad i Løten og Garder–Grundset i Elverum. Behovet for bevertning skal ha vært årsaken til at det ble fastboende folk her på 1700-tallet, eller noe tidligere (Skirbekk 1984:40). Før den tid var Midtskogen et underbruk under Nordre Grundset, og

hadde vært felleseiendom for alle Grundset-gårdene (Hansen 2012:141).

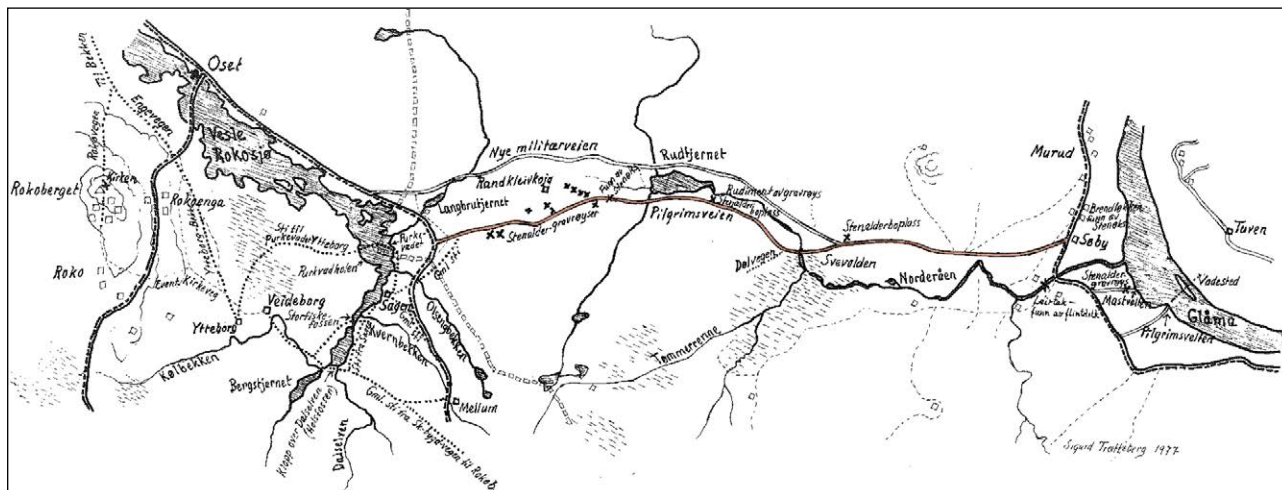
En alternativ østlig ferdselsvei gikk fra Løten over til Heradsbyda, en rute som i stor grad ble anvendt av de som reiste mellom Hedmarken i vest og Solør og Värmland i øst (Skirbekk 1984). Denne traseen fulgte i stor grad elveløpene og Rokosjøen østover fra Løten og går i dag under betegnelsen Gamle militærvei. Veien fikk sitt navn etter en restaurering av ingeniørvåpenet i forbindelse med «den store feltmanøveren» i 1912, da den ble gjort kjørbær for de 15 lastebilene som deltok. Før 1912 skal veien ha vært et vanlig slep og regnes for å være den gamle forbindelsen mellom Solør (inkludert Värmland og Dalsland) og Hedmarken, og som kartene fra 1700-tallet viser, er det kjent flere veiløp på øst- og vestsiden av Rokosjøen (Solberg 1975:14, 22; 1977, jf. figur 2.3 og figur 2.4). Det bør også bemerkes at Rokosjøen ble oppdemmet i 1938, og dermed skapte en kunstig sjø som blant annet oversvømte gamle vadesteder (Solberg 1977:81).

2.2.2 Veifar og ferdsel gjennom Løten i eldre tider

Det er kjent få forhistoriske veianlegg i det aktuelle området, og kun ett av dem kan knyttes til de kartfestede veiene. Omtrent 440 meter nordøst for tunet, på Gims–Kroksti, ble det i 1973 registrert et gravminne (id 9855). I beskrivelsen av gravminnet i kulturminnedatabasen Askeladden nevnes det at det „nord for gravminnet befinner seg en gammel hulevei”.

Figur 2.4. Utsnitt av kart fra 1765 som viser «det Elveromsske Skieløber-Compagnies District». På kartet er kjøreveier (dobbelt stiplede, rødmerket linje) og rideveier (enkelt stiplede, rødmerket linje) gjennom i Elverum og Løten markert (Todderud 1765). Kartbearbeiding: Ingvild Tinglum Bockman, KHM.

Figur 2.5. Kartutsnitt over Gamle militærvei. Tegning: Sigurd Tretteberg. Gjengitt med tillatelse fra Løten historielag. Kartbearbeiding: Ingvild Tinglum Bøckman, KHM.

Hulveien har ikke blitt nærmere beskrevet eller bekreftet i etterkant, men den kan være del av det gamle veiløpet som knytter sammen de østre og sentrale Løten, og hvor det også kan ha vært forbindelse til Elverum over Midtskogen.

Andre registrerte hulveier er kjent på Gjærлу og Høllingstad. På Gjærлу (id 131285) kunne veiløpet følges fra gården i ca. 110 m mot nord, og på et kart i Hedmark fylkeskommunes arkiv fra 1953 har Kåre Kveseth tegnet inn en hulvei som gikk fra veikrysset ved Høllingstads gårdstun og nordover, via Norseng og opp mot Løten kirke. På kartet er det videre notert «Gammel ridevei til Løten kirke. Brukt av biskop Jens Nielsen i 1594».

På toppen av Rokoberget ligger ruinene av en liten steinkirke (se figur 2.3). Bygningen som var viet St. Mikael ble reist ved Rokosjøen på 1200-tallet, og den har en mulig forløper i tre fra 1100-tallet. Fra utgravninger av kirketomten er det innsamlet to mynter. En penning slått av Hertug Håkon Magnusson (1284–1299), og en halvpenning slått av Håkon V (1299–1319) (Gullbekk & Sættem 2019:339–340). Flere har hevdet at kirken raskt ble et mål for pilegrimer (se Svendsen 1908; Solberg 1975; Nybruget 1977b; Brendalmo & Eriksson 2015, med videre ref.). Blant annet med bakgrunn i ruten som følger den nåværende Gamle militærvei er kirken forstått som en del av pilgrimsleden og et viktig stoppested på vei til og fra Olavsskrinet i Nidaros (Solberg 1977:82–84, 87). Adam av Bremen skriver også i 1070 at allerede 40 år etter Olavs død var helgekongens skrin berømt og besøkt av mange fremmede. I en tolkning av saga-beretningen om Olav Haraldsson er hans reise over Hedmarken tolket som en ferd fra Åker over Ridabu og videre forbi Rokosjøen vinteren 1028 (Solberg 1977:84). Dersom antakelsen om denne reiseruten

er riktig, kan ruten naturligvis ha vært anvendbar for de tidlige pilegrimene.

Det finnes imidlertid ingen skriftlige kilder eller stedsnavn som direkte underbygger pilgrimskirketolkningen, og Per Oscar Nybruget (1980b) betrakter den heller som en sognekirke på grunn av den sentrale plasseringen der folk for og bodde. Dersom Olavs følge faktisk reiste over Roko i 1028, må man regne med at dette var en godt kjent vei, som var brukt langt tilbake i forhistorisk tid. Det er også sannsynlig at kirken ble anlagt på et allerede kjent sted for ferdsel og hvor befolkningsgrunnlaget ga rom for kirkelig drift. Enkelte har til og med hevdet at den kan være anlagt på en tidligere kultplass (Solberg 1977:82). Kanskje var den nettopp anlagt på et sted der folk møttes ved spesielle anledninger, som marked for vareutveksling eller liknende? Mikkelsmesse (etter St. Mikael) ble også en viktig merkedag i den kristne kalenderen og er gjerne markert med skålvekt på primstaver.

Et pavebrev fra 1254 (DN VI:29) viser at Rokokirken lå under Hamarbiskopens råderett. Brevet stadfester at kirken gis til en kannik som kompensasjon for at han ikke ble biskop i Hamar. Inntektene derfra bør dermed ha vært betydelige. I 1590 nevnes St. Mikaelkirken i Jens Nilssons visitasbok, men da som «uten tjeneste» (Solberg 1975:12; Nybruget 1980b:22–23). Driftsnedgangen kan ha sammenheng med svartedauden. Etter pesten synes det bare å være tre gårder igjen i Skogbygda (Roko, Solberg og Dalen), mens det i senere matrikler opplyses at flere gårder var tidligere ødegårder (Nybruget 1980b:32). Kirken er følgelig et godt holdepunkt for omfattende ferdsel langs veifarene mellom Heradsbygda og Løten frem til svartedauden.

Gravminner ble i utstrakt grad anlagt langs veifar i jernalderen (f.eks. Skjølsvold 1969a:182–185; Solberg

2000:78, 222; Engesveen 2005:129), og både gravminner på strekningen mellom Hamar og Løten, og det som trolig er gravrøyser fra eldre eller yngre jernalder i Ravnkleiva langs den gamle militærveien (se kapittel 2.6.1 og 2.6.3), kan settes inn i en slik tolkningsramme (Skjølsvold 1969a:182–183; Solberg 1977; Hagen 1979:123; Østmo 2000:49; Bergstøl 2008:40). Både på Elverums- og Løtensiden er det gravminner tett inn mot Midtskogen, mens selve skogsområdet mangler gravminner (se figur 2.10, 2.11 og 2.18). Dette kan tolkes som at ferdselsruten over Rokosjøen mot Heradsbygd er eldre. Det er ikke gjort mange arkeologiske funn som antyder noen bosetning i området, men et plogjern (C22212d) fra kirkeruinen og opplysninger om funn av oldsaker og gravhauger fra eldre jernalder på Solberg bør nevnes (Nybruget 1980b:32). Pollenprøvene fra Hellerudsmyra ved Svevollen noe øst for Roko viser spor etter korndyrking i folkevandrings-tid (Høeg 1996:118–123). Dette peker mot at skogsområdene var bosatt i slutten av eldre jernalder, men steinalderboplassene ved Svevollen tyder på at ferdselen gjennom landskapet er betydelig eldre (Amundsen 2011:150, se også nedenfor).

Omfanget til og rikdommen fra gravfeltet på By i vestdelen av Løten kan også forstås ut fra et kommunikasjonsperspektiv. By ligger ikke i den mest sentrale delen av Løten, men beliggenheten danner et knutepunkt for ferdsel på Svartelva og gamle veiløp som forbinder Åkersvika i vest, Romedal i sør og Rokosjøen/Heradsbygda i øst. Det kan slik sett argumenteres for at makten og rikdommen ble uttrykket gjennom våpengravene og importvarene på Byfeltet, et felt hvor gravminnene har dateringer som spenner over 1000 år, fra omkring Kristi fødsel og frem til vikingtiden (Martens 1969, se også omtale i del 2.5.3). Rikdommen her var ikke bare bygget på lokal overskuddsproduksjon av ulike varer, men også på at gårdene i denne delen av Løten kontrollerte deler av den øst–vestgående ferdselen og varetransporten. Både Bys og Åkers betydning har følgelig klare paralleller til Avalsnes i Rogaland og de andre maktsentrene som bygget seg opp i tilknytning til seilingsleden langs norskekysten (se Skre 2017). Det var vanskelig å ferdes utenom disse knutepunktene i landskapet.

Mer generelt kan det påpekes at det foreligger importgjenstander med sørsandinavisk opphav fra senneolitikum og etterfølgende perioder fra både Løten, Elverum og Mjøsbygdene (se f.eks. Pilø 2005; Amundsen 2011). Funnene forteller om utstrakt kontakt (se nedenfor om yngre steinalder), uten at materialet gir gode holdepunkter for å peke ut de nøyaktige kontaktrutene. Det kan også argumenteres for at denne øst–vestgående ferdselen gjennom

landskapet spilte en betydningsfull rolle tilbake i eldre steinalder. Militærveien fra Heradsbygda til Løten går igjennom et område hvor det er kjent et stort antall steinalderboplasser. Ved Svevollen, Rudtjern og ved Rokosjøen er det gjort en rekke funn fra eldre steinalder (Amundsen 2011:161–162, se også nedenfor). Det er liten tvil om at disse lokalitetene kan knyttes til aktivitet langs Glomma (Mikkelsen & Nybruget 1975:96). Svartelva har sitt utspring i Rokosjøen og munner ut i Åkersvika, og har slik sett gitt anledning for å ta seg videre over til Mjøsa, og også langs denne elvestrekningen er det indikasjoner på steinalderaktivitet (se nedenfor). Slik sett kan det belegges aktivitet langs store deler av forbindelseslinjen mellom Mjøsa og Østerdalen helt fra eldre steinalder, og sannsynligvis også ferdsel gjennom området.

Samlet sett er det grunnlag for å konkludere med at veiene som ble kartlagt på 1700-tallskart, gjenspeiler måter det har vært naturlig å bevege seg på i landskapet tilbake i mesolitikum. Selv om stier og veifar har blitt etablert og forsvunnet, er de uttrykk for svært langvarige linjer i historien, linjer som både har dannet utgangspunktet for utnyttelsen av ressursene i området og for transport og omsetning av overskuddet og for kontaktnettene som etableres i innlandsområdet i perioden.

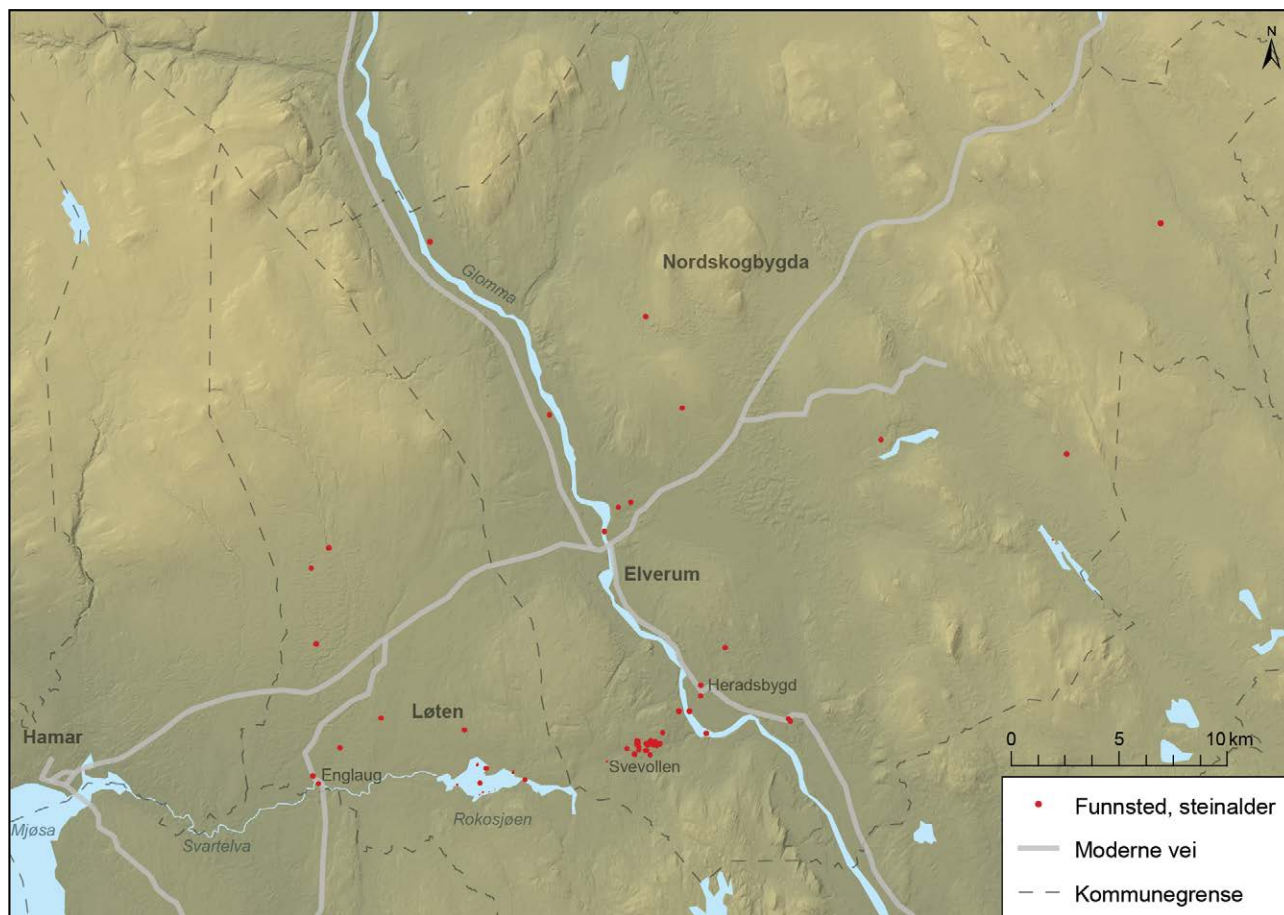
2.3 DEN KULTURHISTORISKE BAKGRUNNEN

2.3.1 Eldre steinalder i Løten og Elverum

På slutten av 8000-tallet f.Kr. ble skogen tettere (se ovenfor), noe som ga et bedre livsgrunnlag for mange av våre skogsdyr, slik som elg, bever og villsvin. Elgens tilstedeværelse er tydelig dokumentert ved et myr-funn av to gevirer i Løten, det eldste er tidfestet til 8161–7179 f.Kr. (8520±140 BP, Henningsmoen 1975). Ørret og røye kunne også vandre inn i områdene rett etter isavsmeltingen. I tillegg fant abbor, gjedde, mort og en rekke andre fiskearter veien gjennom de svenske elvesystemene (Mjærum & Mansrud i trykk, med videre ref.). Gjennom disse naturendringene var mye av ressursgrunnlaget i regionen lagt, ressurser som kom til å forme regionen helt frem til våre dager.

Det er så langt ikke funnet spor av mennesker som oppholdt seg i det omskiftelige naturmiljøet på Hedmarken og i Østerdalen før ca. 8300 f.Kr. (jf. Amundsen 2011). I det påfølgende tidsrommet (mellommolitikum, ca. 8300–6300 f.Kr.) er det derimot funnet bosteder en rekke plasser. Menneskenes økte tilstedeværelse i landskapet fra omkring år 8000 f.Kr. er utvilsomt knyttet til de omtalte endringene i naturbetingelsene, slik som et bedre beitegrunnlag for elg (Boaz 1998:68, 302–304; Mjærum 2018) og muligheter

Figur 2.6. Kart over funn fra steinalder i Løten og Elverum kommuner. Mange av funnene knytter seg til vannveien mellom Glomma og Mjøsa. Kart: Ingvild Tinglum Bøckman, KHM.

for fiske (Mjærums & Mansrud i trykk). Samtidig er det gode holdepunkter for at en ny befolkning med en østlig opprinnelse etablerer seg i Sør-Norge på slutten av 8000-tallet f.Kr. (Sørensen mfl. 2013; Damlien 2016). Arkeologiske funn viser at denne gruppen både har hatt evne og vilje til å ta innlandsområdene i bruk, og kulturelle forandringer kan følgelig også ha bidratt til den økte menneskelig tilstedeværelse i innledningen av mellommesolittisk tid.

Det er tallrike spor etter steinaldermenneskenes aktiviteter langs Glomma og Rokosjøen, men også langs mindre elver og småvann (figur 2.6). Svevollenområdet, mellom Rokosjøen og Glomma, skiller seg ut som et sted med spesielt omfattende og intensiv aktivitet i deler av eldre steinalder. I alt er det påvist 24 boplasser her, 5 av dem med spor av hytter. Bygningene er tidfestet til tidsrommet ca. 4500–4000 f.Kr., det vil si slutten av eldre steinalder. Flere forskere har argumentert for at bygningene har vært oppvarmet og bosatt vinterstid (Fretheim 2017:36, med videre ref.). Beinfunn i tuftene viser at elg- og beverfangst har vært avgjørende for de som var bosatt der, men også fiske og sanking har bidratt til å trygge tilværelsen (Mikkelsen 1989).

Rokosjøen i det indre av Løten er et annet område med omfattende aktivitet. Gjennom oppsamling av gjenstander fra strendene på Rokosjøen er det kjent om lag ti lokaliteter fra steinalderen. Avstanden mellom Rokosjøen-området og boplassene ved Svevollen er kun 4 km, mens Glommadalføret og Heradsbygda ligger er ca. seks kilometer unna. Det er nærliggende å se aktiviteten i disse tre områdene i en sammenheng (Amundsen 2011:150). Det er færre spor etter aktivitet innover i de mesolittiske skogene. Et unntak er imidlertid Englaug-gårdene. Herfra foreligger en grop med elgbein som ble brent av mennesker i midten av eldre steinalder (6430–5960 f.Kr.) og kullinsener i myrprøver som antyder et menneskelig nærvær i mesolittisk tid (Høeg 1996:126–127). Disse funnene er gjort i nærområdet til Svartelva, som forbinder Rokosjøen med Mjøsa. Ferdsele langs denne elven og videre til Heradsbygda er veldokumentert tilbake til middelalderen (se ovenfor), men trolig var det forbindelse mellom Mjøsbygdene og Glommavassdraget i steinalderen. Både spredningen av funn fra steinalderen (figur 2.6), kommunikasjonen mellom ulike vann og vassdrag og storviltfangsten viser i tillegg at steinaldermenneskene ikke utelukkende holdt seg til

vannveiene. De kjente også skogen innover i landet godt, og slik sett ga skogen et viktig livsgrunnlag for de som oppholdt seg i traktene.

2.3.2 Yngre steinalder og bronsealder i Løten og Elverum

3900 f.Kr. markerer skillet mellom eldre og yngre steinalder. Ved inngangen til denne nye epoken introduseres blant annet keramikk og nye former for økser, nye gravskikker og deponeringstradisjoner. I tillegg ser man tendenser til et endret bosetningsmønster rundt Oslofjorden, og både kornpollen og et fåtall korn er identifisert (Reitan mfl. 2018). På tross av at man så langt ikke har påvist gårdsbosetning eller åkre fra dette tidsrommet på Sør- og Østlandet er det sannsynlig at jordbruket ble introdusert i enkelte deler av Øst- og Sørlandet i denne innledende delen av eldre steinalder i deler av regionen (Nielsen mfl. 2019:87–88). Like fullt opprettholder jakt, sanking og fiske i stor grad sin økonomisk viktige betydning (Glørstad 2012), noe som blant annet er tydelig gjennom at antallet jakt- og fangstboplasser holder seg relativt stabilt (f.eks. Mjærum 2018; Solheim & Persson 2018).

Figur 2.7. Enkel skaftulløks (C25217) fra ukjent gård på Løten. Foto: Ørnulf Hjorth-Sørensen, KHM.

Det har verken blitt funnet hele steinøkser eller keramikk som kan tidfestes til de 1500 første årene av yngre steinalder i den sentrale delen av Løten (Amundsen 2011:150), og heller ikke pollenanalyser fra distriktet gir holdepunkter for et jordbruk i første del av yngre steinalder (Høeg 1996:131; Høeg 2005:539). Funn av fragmenter av flintøkser brukt som råstoff for fremstilling av pilspisser og andre redskaper ved Rokosjøen vitner imidlertid om aktivitet i distriktet knyttet til fangst og jakt.

Opp langs Glommavassdraget i Elverum forholder situasjonen seg noe annerledes. I Heradsbygda og andre gode jordbruksområder er det funnet ulike former for økser som kan tidfestes til tidsrommet 3900–2350 f.Kr., og som tradisjonelt blir knyttet til jordbruk (Amundsen 2011:162, 167, 170, 173). Andre holdepunkter for et tidlig jordbruk, slik som kornpollen, foreligger imidlertid ikke.

Ved overgangen til senneolitikum (ca. 2350 f.Kr.) får jordbruket imidlertid sitt endelige gjennombrudd i store deler av Sørøst-Norge. Fra dette tidspunktet er det kjent gårdsbebyggelse i form av langhus, og det har også fremkommet korn, husdyrbein og rester av åkre ved ulike undersøkelser. Samtidig vitner redskapsfunn og pollenanalyser om en voldsom ekspansjon i landbruksaktiviteten. Gårdssamfunn blir på dette tidspunktet følgelig etablert i svært mange av de nåværende bygdene på Østlandet, samtidig som det grunnlegges et samfunn med en økonomi og et bosetningsmønster som peker fremover mot bronse- og jernalderen (jf. Prescott 2005, 2009). Som en del av endringene blir store deler av Sør-Norge en del av skandinaviske og europeiske kontaktnettverk, med omsetning av metaller, flint, jaktprodukter og overskudd fra husdyrhold (jf. Prescott 1996; Kristiansen 1998). Også grav- og deponeringstradisjonene i våtmark hadde klare sørsandinaviske paralleller i senneolitikum og bronsealderen (f.eks. Prescott 2009), noe som underbygger at store deler av den sørnorske befolkningen var integrert i en overregional idéverden (f.eks. Melheim 2016; Austvoll 2018). De indre, nordøstre områdene av Sør-Norge ser imidlertid til å ha ligget utenfor området med markante sørsandinaviske impulser. Den materielle kulturen øst og nordøst for Trysil-elva vitner om østlige kontaktflater, til det svenske innlandet, Finland og Russland (Amundsen 2011:268).

Både i jordbruksbygdene i Løten og i Elverum er det kjent skaftulløkser og flintdolker som kan tidfestes til tidsrommet 2350–1300 f.Kr., og for Elverum sin del er flere av dem sannsynlig nedlagt som ofre eller i graver (Amundsen 2011:150–151, 163–164, 168, 171,

Figur 2.8. Bronsesverd (C26442) fra periode II i bronsealderen på Hølingstad. Foto: Kirsten Helgeland, KHM.

173). Sentralt på Løten (C26442 fra Hølingstad) er det også gjort et myrfunn av et bronsesverd fra periode II i eldre bronsealder (ca. 1500–1300 f.Kr., figur 2.8). Funnet har trolig jysk eller nordtysk opphav og underbygger at bygda den gang var en integrert del av skandinavisk jordbrukskultur og langstrakte byttenettverk. I tillegg til bronsesverdet skal det også være funnet en rakekniv i en liten gravhaug på Englaug østre (Pilø 2005:388). Funn av kornpollen underbygger også at deler av Løten og Elverum har vært jordbruksland siden slutten av steinalderen (Høeg 1996:123, 131; Høeg 2005:539) og at bygdene har tatt del i den utviklingen som preger Østlandet mot slutten av steinalderen og inn i bronsealderen.

2.4 ET RISS AV INNLANDETS JERNALDER

Den førromerske jernalderen (500–1 f.Kr.) er en funnfattig periode, og er representert med et fåtall funn i innlandet. Innføringen av jern må forstås som den store endringsfaktoren i perioden, men foreløpig er funnene fra innlandet få. Ut fra pollendiagram regnes perioden likevel som en ekspansjonsperiode (Pilø 2005:228), og pollenundersøkelser på By/Englaug har vist at området får et oppsving i både åkerbruk og husdyrhold (Høeg 1996:125–131, jf. kapittel 6 i denne boken). Også den omfattende produksjonen av kleberkar i Kvikne vitner om en ekspansiv økonomi i perioden (Skogstrand 2006).

I romertid (1–400 e.Kr.) øker antall gravfunn sterkt (Pilø 2005:230–236), men det er foreløpig kjent et begrenset bosetningsmateriale fra innlandet (Gjerpe 2017). Generelt forstås dette tidsrommet som en ekspansjonsfase med sterkere tegn på kontakt med omverdenen enn i den forutgående førromerske

perioden. Flere økonomisk-politiske sentre vokser frem over hele Sør-Skandinavia, og gravfunnene viser tegn til et mer stratifisert samfunn. Våpengravene i innlandet regnes for å tilhøre et øvre sosialt sjikt, og Pilø (2005:236) foreslår at gravene snarere skal forstås som spor etter endringer i jernaldersamfunnet. Bygging av monumenter kan ha sitt utspring i et behov for å markere rett til landområder (legitimering av krav på jord), snarere enn tegn på et landnåm. I skogtraktene i Øst-Norge er det påvist store fangst- og jernvinneanlegg, og produksjonen har trolig vært styrt av lokale høvdinger som søkte økonomisk overskudd (Solberg 2000:100–103, 121–123). Allerede her finner vi trolig kimen til oppblomstringen av et maktsenter på Åker ved dagens Hamar, som vil omtales spesifikt nedenunder.

I folkevandringstiden (400–570 e.Kr.) fortsetter utviklingen fra romertiden, men med noe færre graver og tydeligere tegn til gårdsbosetning i innlandet (Pilø 2005; Gjerpe 2017). Fordelingen av rike funn og storhauger antyder at etablerte maktområder var relativt små og ustabile og at det foregikk kamp om herredømmet. De store hustomtene på Valum i Hamar fra perioden kan trolig settes i forbindelse med en landbrukseksplansjon og en økende befolkning, selv om funnene er få. Dette støttes også av pollendiagrammet fra Narmo i samme kommune (Pilø 2005:237–238). På 500-tallet hadde trolig bosetningen ekspandert utover de beste jordbruksområdene, og dette bildet endres brått gjennom ødelegging av gårder, avtakende antall gravfunn og et oppsving i deponeringer (Solberg 2000:176–177). Selv om endringene har hatt sitt utgangspunkt i århundrene før krisen, er de i nyere forskning særlig sett i sammenheng med en agrarkrise som følge av vulkanutbrudd og en påfølgende justiniansk pest (Moreland 2018 med videre referanser).

Yngre jernalder, som begynner med merovingertiden (570–800 e.Kr.), preges av markante endringer som nedgang i antall gravfunn, forfall av naust, reduksjon av jernproduksjon, jakt og fangst, og ikke minst de mange ødegårdene. Det er tolket som tegn på befolkningsnedgang, men også som en mulighet for nye slekter til å etablere seg. Mangelen på graver kan også være et tegn på at makten var konsolidert, slik at det ikke lenger var behov for markering med materielle symboler. Nedgangstidene var imidlertid kortvarige, og fra 700-tallet synes de fleste næringer å intensiveres (Solberg 2000:210–211). Tilpasningen til krisesituasjonen må imidlertid ha blitt håndtert ulikt lokalt, for Hedmarken synes ikke å være spesielt preget av nedgang. Åkerfunnet står i en særstilling, men både i sentrale og marginale landskapsområder er det gjort mange gravfunn fra merovingertid med størst opphopning i Vang og Løten (Pilø 2005:240–241).

Vikingtiden (800–1030 e.Kr.) ser ut til å representere en kraftig ekspansjonsfase til tross for at antallet kjente hus/bosetningsområder er få både på landsbasis og i innlandet (Pilø 2005; Gjerpe 2017).

Næringsvirksomhet knyttet til fiske, beite i fjellet, utvinning av kleber, skifer og jern synes imidlertid å få et markant oppsving, og i løpet av perioden vokser handelsplasser med internasjonale varer frem, som Kaupang i Vestfold (Skre 2007). Det er langt flere gravfunn fra vikingtiden enn fra tidligere perioder (Solberg 2000:222), og også på Hedmarken kommer dette godt frem gjennom Piløs (2005) oversikt som viser at antallet gravfunn går fra 65 i romertid, via 17 i folkevandringstid til 39 i merovingertid før det ekspanderer til 275 i vikingtid. Gravfunnene er gjort innenfor hele det området som er sammenhengende dyrket på Hedmarken i dag, og pollendiagrammer viser en tilsvarende markant landbrukseksponjon fra 700-tallet (Pilø 2005:248–249).

På Hedmarken har gården Åker hatt en spesiell posisjon gjennom store deler av forhistorien (Hagen 1979; Hagen 1992; Pilø 2005; Røstad, under arbeid). Stedet er betegnet som et høvdingsete med bakgrunn i funnrikdommen og maktsymbolene som er synliggjort gjennom det omfattende funnmaterialet fra gården. Åker befinner seg i tillegg sentralt i de gode

Figur 2.9. På Åker i Hamar ble det i årene mellom 1868 og 1912 gjort flere funn av bl.a. deler av et skjold og et sverd, pyntebeslag fra seletøy og en beltespenne. Funnene forteller mye om lokal rikdom og om en samfunnselite med kontakter langt utenfor grensene til det moderne Norge på slutten av 500-tallet. Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM.

jordbruksbygdene på Hedmarken, samtidig som man herfra har hatt mulighet til å kontrollere vann- og landveiene (se kapittel 2.2.1). En beretning fra 1800-tallet forteller at det skal ha ligget et stort antall graver på Åker og nabogårdene. En grav i en steinkiste fra yngre romertid er undersøkt. Denne inneholdt keramikk og en gullring, men var plyndret. Gullringen indikerer høy status.

En rekke bygninger er dokumentert på Åker, og funnmaterialet fra bosetningsområdet karakteriseres av høystatusfunn som drikkeglass og gullgjenstander. Disse kan trolig dateres minst to generasjoner før selve Åkerfunnet ved Smørkollen fra rundt 600 e.Kr. med fragmenter av våpen / våpenrelaterte gjenstander og ikke minst den berømmelige Åkerspenneren. Mengden gull fra bosetningskonteksten er større enn fra noen andre gårder på norsk område fra samme tidsperiode, og bosetningsområdet rommer likeledes en rekke gjenstander fra spesialisert håndverk, som kammer, smykker og annet metallhåndverk fra perioden yngre romertid / folkevandringstid. I Åkersvika ligger også tuften til et naust som er C14-datert til vikingtid, men med funn av keramikk som antyder at lokaliteten er brukt tilbake i romertid/folkevandringstid. Naustet forstås gjerne som et symbol på kontroll over ferdselen på Mjøsa og elvene som renner ut i denne innsjøen. I tillegg til det ovennevnte har både Åker (omtalt som *Skjaldaragr* etter den mytiske danekongen Skjold i det historiske dokumentet *Morkinskinna*) og gårdene i området rundt (Torshov, Vidarshov, Disen, Dystingbu og Vang) navn som indikerer kultpraksis (Hagen 1979; Hagen 1992; Pilø 2005; Røstad, under arbeid). Menneskene som var bosatt i Løten og Elverum, har tilhørt omlandet til maktsenteret på Åker. De har dermed trolig blitt påvirket av Åkers overherredømme i distriktet og det er sannsynlig at de har levert varer dit ved hjelp av de felles kommunikasjonsårene.

2.5 JERNALDEREN I LØTEN

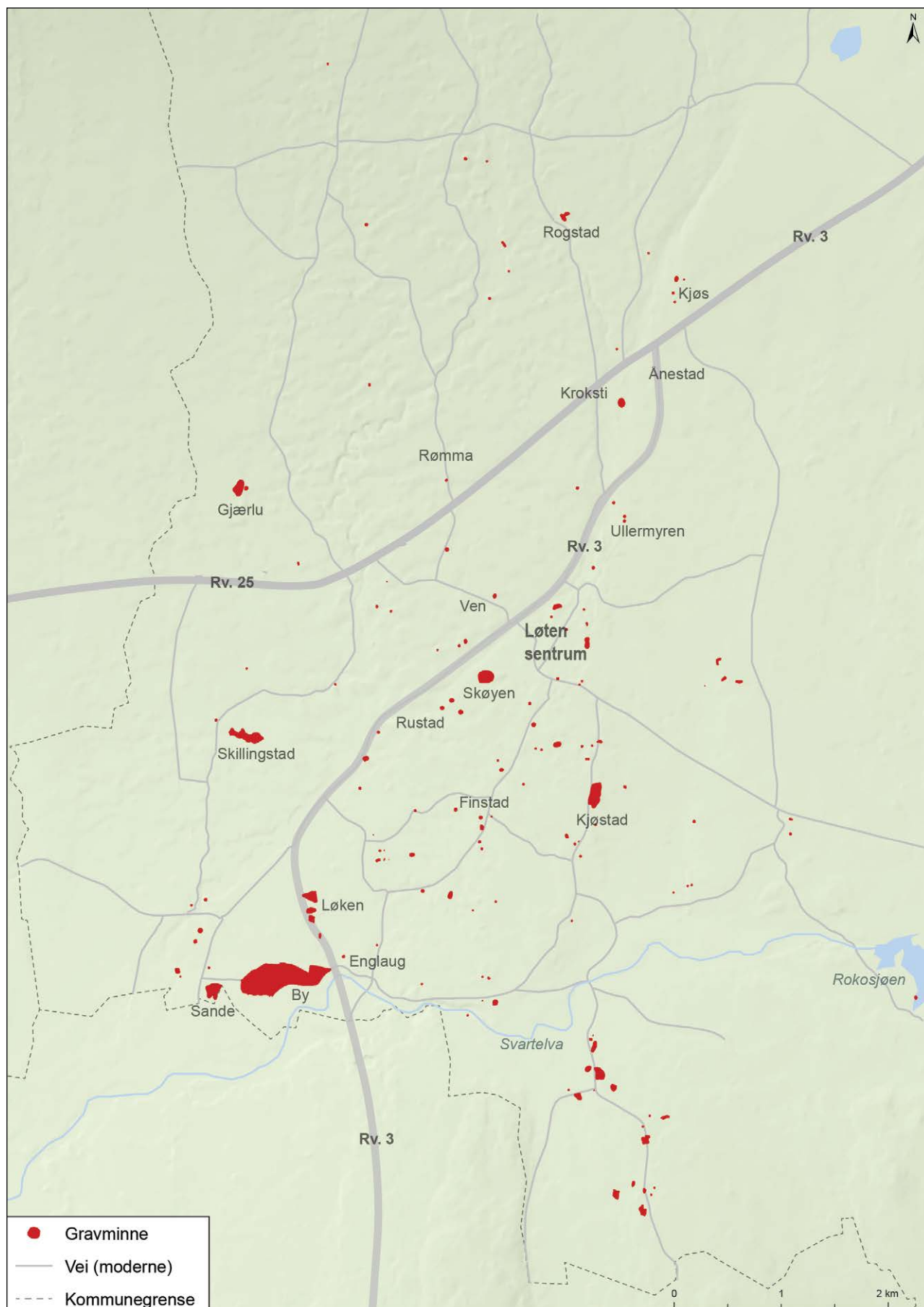
Den eldste delen av jernalderen løper fra 500 f.Kr. til 570 e.Kr. og er i fremste rekke knyttet til bondebefolkningen som tok jernet i bruk, og dermed formet utviklingen av bosetningen og kulturen frem mot den yngre jernalderen og videre inn i historisk tid. Bosetningsekspansjonen i eldre jernalder er særlig merkbart i Mjøsregionen, og Løten ligger som en siste utpost mot skogområdene i øst.

2.5.1 Bosetningsspor og andre kulturminner fra Løtens jernalder

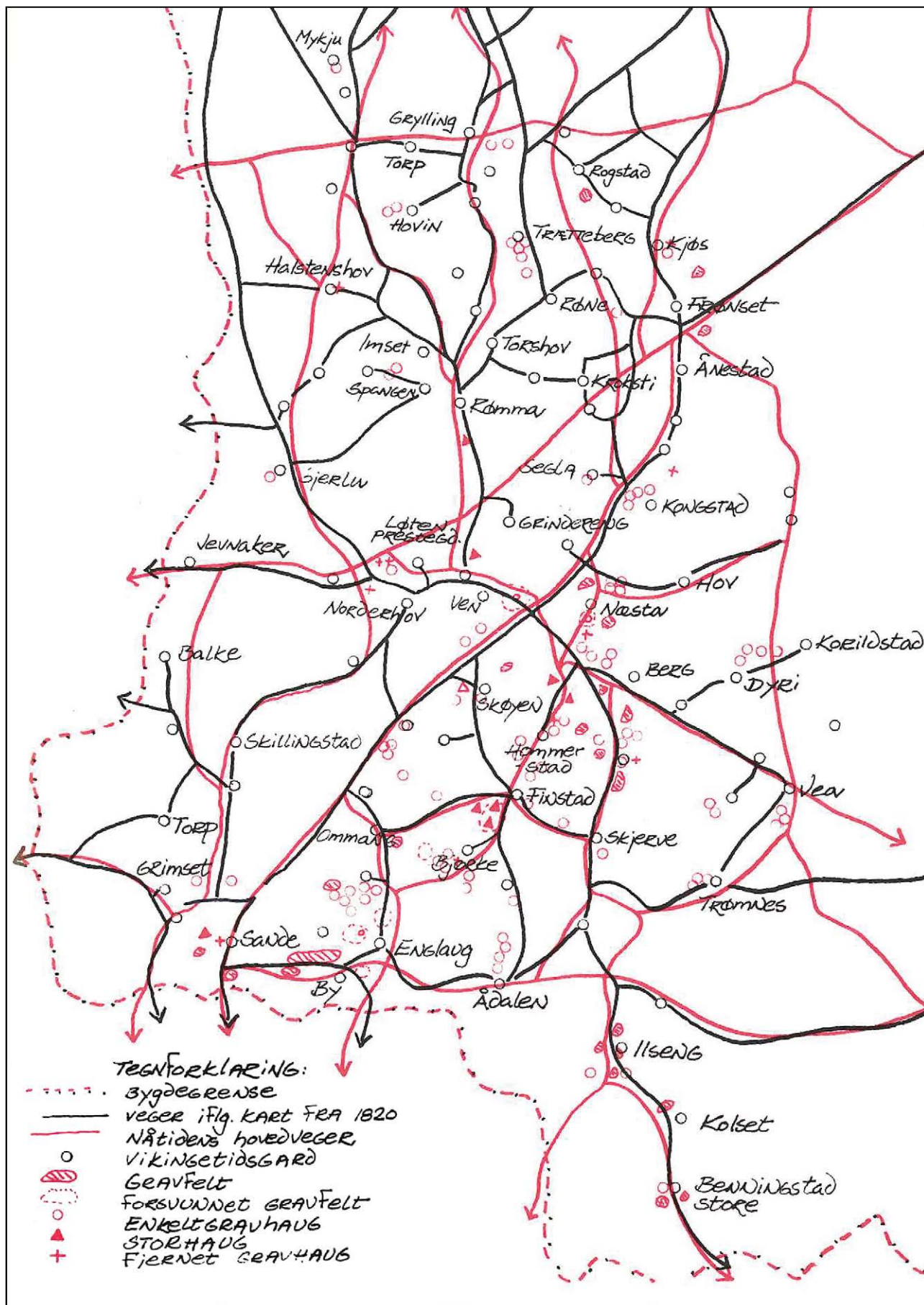
Svært få bosetningsspor i Løten er utgravd. Det er imidlertid gjort enkelte mindre undersøkelser ved Linjenær og på Englaug. På Linjenær (tilhørende Løken) er det registrert flere diffuse hustuffer uten nærmere beskrivelse (id 49319). På 1990-tallet ble det foretatt en åkervandring og senere gravd en lang sjakt der matjorden ble fjernet (Pilø 2005:132–134). I sjakten ble det påvist ildsteder, kokegroper, stolpehull og en gropsjaktovn anvendt til jernproduksjon. Lars Pilø (2005:166) fremhever sammenhengen mellom gravhaugene som Irmelin Martens kartfestet ut fra Nicolaysens beskrivelser og et markert boplassområde med oppløyd bryggestein, oppløyde kokegroper og en esse. Den eneste veldefinerte hustomten i Løten ble avdekket på «Enga» noe lenger øst på Englaug i forbindelse med etablering av ny vei i 1993 (Risbøl 1997:14–16). Her fremkom en hustomt bestående av fire stolpepar datert til overgangen merovingertid–vikingtid.

Kokegroper ble ofte anlagt ved gårdstun, men de var også knyttet til åkerdrift, beite og bruk av utmarka (se kapittel 7 og 9 i denne boken, jf. f.eks. Gustafson mfl. 2005; Petersson 2006). I tillegg er kokegropfelt blitt tolket som sentrale ved sosiale sammenkomster der man holdt årstidsseremonier, foretok større politiske og lovmessige beslutninger og dannet allianser (Gjerpe 2001; Gustafson mfl. 2005; Bukkemoen 2016:119–122; Ødegaard mfl. 2018). Kokegroper er med andre ord ofte, men ikke alltid, boplassindikerende, og de kan ha hatt flere funksjoner.

Det ble funnet kokegroper med en dateringsramme mellom 335 f.Kr. og 590 e.Kr. på Englaug i 1993 (Risbøl 1997:10; Pilø 2005:134–135). I tillegg er det undersøkt kokegroper med dateringer til førromersk jernalder ved Venkrysset (Wenn 2010) og ikke minst ved utgravningene av kokegroper knyttet til rv. 3/25-prosjektet (se kapittel 7 i denne boken). Utover dette er de fleste indikasjonene på bosetning i form av kokegroper fremkommet ved registreringer. Blant de mest betydningsfulle funnene her er to felt med henholdsvis 16 (id 108491) og 17 (id 108462) kokegroper på Næstad under Løten Prestegård. Mellom kokegropfeltene er det også registrert fire røyser (id 108492-3, -5 og -6). Flere gravfelt, som også indikerer forhistorisk bosetning, er også kjent fra områdene Kirkenær, Skrinhaugen, Slettmoen og Gimle tilhørende Prestegården. Fra Skrinhagan på Holsrud er det påvist en lokalitet med tre kokegroper og tolv stolpehull (id 172707), mens det på Løken er registrert én kokegrop (id 141237).

Figur 2.10. Kjente gravminner fra jernalderen, samt moderne veifar i Løten. Kart: Ingvild Tinglum Bøckman, KHM.

Figur 2.11. Historisk kjente veifar og de gravminnene fra jernalderen som var kjent i 1978. Kart av O. M. Syversen og S. Sørensen. Gjengitt med tillatelse fra Løten historielag.

22 kokegroper og en røys med ukjent funksjon (id 141268) har også blitt avdekket på Skramstad vestre. Det foreligger to dateringer fra lokaliteten til henholdsvis eldre romertid (50–140 e.Kr.) og folkevandringstid (340–450 e.Kr., Hansen 2012:43–48). På Tønset ble det registrert et ildsted (id 141260) og to mulige branngraver (id 141256).

Id 141246 på Gammelsrud består av sju kokegroper og en koksteinsforekomst under dyrket mark i relativt flatt lende. En av kokegropene er tidfestet til 450–640 e.Kr. På Gjerlu er det kjent tre kokegroper, en steinstreng, koksteinslag samt ildsted og andre steinstrukturer (id 173913). Tre kullprøver er datert til perioden sen folkevandringstid–merovingertid (ca. 560–780 e.Kr.). På Klammerbakken 750 meter sør for Rømma vestres gårdstun ligger en lokalitet med én kokegrop (id 116185). Videre kjennes tre kokegroper og en røys (id 141257) funnet under dyrket mark på enden av et høydedrag som stikker ut fra Kroksti nedre, gnr 42 bnr 1. En kullprøve fra røysen er datert til førromersk jernalder (390–190 f.Kr.). Ytterligere to kokegropslokaliteter er registrert på Kroksti. Id 141241 består av to kokegroper, mens id 141267 er utgravd og blir beskrevet i kapittel 7 i denne publikasjonen.

På Ånestad er det påvist et kulturlag (id 141259) med flere gjenstandsfunn; to jernnagler samt fragmenter av jern og brent bein. Kulturlaget er ikke radiologisk aldersbestemt. Lokaliteten kan imidlertid ha sammenheng med jernfremstillingslokalitetene på Ånestad som blir diskutert nærmere i bokens kapittel 12 og 13.

Bryggesteinslag er på vist på Sande (Pilø 2005:360), Englaug (Pilø 2005:165), Fjælgård nordre (Pilø 2005:380), Ekrom (Pilø 2005:370), Løken store (Hansen 2012:33), Jevnaker (id 91075) og Klokkegården (id 120486). Dette er en kulturminnetype som i mange tilfeller har blitt knyttet til brygging av øl og som gjennomgående er tidfestet til yngre jernalder og den første halvdel av middelalderen på Hedmarken (ca. 570–1250 e.Kr., Pilø 2005:139, se også Grønnesby 2016).

Det er registrert en bygdeborg (id 31126) på Løten prestegård tilhørende bruket Doksrud (20/2) (Pilø 2005:362). Den ligger strategisk til i landskapet, med bratte stup og god utsikt over et elvemøte. Grunnplanen for flaten er trekantet, og det løper en ca. 40 m lang voll langs kanten. På flaten er det observert flere groper. Bygdeborgen er ikke arkeologisk undersøkt og heller ikke datert. Generelt antas det imidlertid at hoveddelen av disse anleggene ble etablert i tidsrommet 200–570 e.Kr., dvs. yngre romertid eller folkevandringstid (Ystgaard 2003:21–22; 2014:29–30), og at de trolig har hatt en funksjon som

forvarsborganlegg eller som tilfluktssteder i urolige tider (Ystgaard 2014).

På sørsiden av rv. 3, omtrent 700 meter øst for Myklegard, er det kjent en stor lokalitet med minst seks gravhauger. På flaten kan det samtidig anses flere konstruksjoner som trolig er rester etter et gårdsanlegg med ukjent alder (id 19970).

I forbindelse med en omlegging av rv. 3 i Elverum ble det i 1990 foretatt en arkeologisk registrering. Strekningen inkluderte Midtskogen og fortsatte nordover til eksisterende vei ved Grundsetmoen. I løpet av arbeidet fremkom kunnskap om 62 fangstgroper/kullgroper og tre hustuffer (Hansen 2012:15). Hustuftene (id 41143, 70000 og 79372) kan være husmannsplasser og fra nyere tid, men er ikke datert nærmere. På Løten Prestegård er det også registrert to hustuffer. Den ene lå på vestsiden av elven Fura (id 131785), sammen med rydningsrøyser (id 131687, 131658). Den andre befant seg på et høydedrag mellom 200 og 150 m sørvest for Doksrud. Her ble det påvist sju mellomstore rydningsrøyser (id 131636), én hustuft (id 131788) og én tjæremile (id 131698). Hustuftene var en firkantet 6 x 6 m stor grop med ca. 2 m brede valler rundt, og også denne kan være knyttet til en husmannsplass fra de siste århundrene. På Ommang østre er det kartfestet to firkantede (ca. 4 x 4 m) hustuffer henholdsvis øst (id 131789) og vest (id 131789) for en monumental røys (id 131641). I tillegg kommer ytterligere en hustuft på Skillingstad (id 131790), noen hundre meter lenger mot nord, som i registreringsrapporten tolkes til å være rester av en bygning som ble reist etter reformasjonen. (Engtrø 2009). Til slutt skal det nevnes at det er påvist en tuft (id 69978) på Haugen (41/1). Trolig er også denne fra moderne tid.

2.5.2 Grav-, depot- og løsfunn fra Løtens førromerske jernalder (500 f.Kr.–Kristi fødsel) i Løten

Det er sparsomt med gjenstandsfunn fra den eldste delen av jernalderen (førromersk jernalder) i hele Norge. Dette skyldes trolig den «fattige» gravskikken. De døde ble brent, og beina ble samlet i et kar og begravd under flat mark eller sekundært i gravrøyser og -hauger fra bronsealderen. Ofte ble det benyttet tre eller neverkar som beholdere for benrestene, og slike graver blir bare i sjeldne tilfeller oppdaget (Rødsrud 2008). I kystområdene på Østlandet har det likevel i de senere år fremkommet en rekke funn av hus og kokegroper som viser til en signifikant bosetning allerede i førromersk jernalder, mens i innlandet er sporene foreløpig færre (Bukkemoen 2015; Gjerpe 2017). Dette

kan ha sammenheng med at utgravningsprosjektene både har vært større og flere i kystområdene enn i innlandet de seneste årene.

Da Jan Petersen (1957:286–289) skrev sin oversikt «Hedmarken i hedensk tid» kunne bare tre–fire funn henføres til førromersk jernalder, og alle var fra bygda Veldre i Ringsaker. Det dreier seg om to branngraver i urner av henholdsvis keramikk og organisk materiale som ble funnet under en senere anlagt gravhaug med gjenstander fra 7.–8. århundre. Branngravene er aldersbestemt til førromersk jernalder på grunn av karformen, men de er ikke C14-datert. Under noen steinheller ved siden av branngravene lå også en jordfestegrav uten gjenstandsfunn, men med bevarte ribb- og leggbein. Dessverre mangler det også radiokarbondateringer fra denne graven, men Jan Petersen (1957:287) hevder med referanse til noen vestlandske graver (Shetelig 1912) at det er mulig at jordfestegraver under slike steinheller ble benyttet allerede i førromersk jernalder (se for øvrig kapittel 3 og 4 i denne boken om røysene fra Skillingstad). Noen år senere kom en bronsehalsring for dagen i en røys på gården Koss, som antakelig er skilt ut av den eldre By midt i Veldre-bygda (Petersen 1957). Halsringen har en parallell i en gullhalsring funnet i Danmark, men er unik i Norge, og den vitner om alt annet enn fattigslige forhold i førromersk jernalder (Bjørn 1936). Når Lars Pilø (2005:228) oppsummerer førromersk jernalder er det kommet til en urnegrav fra en lav gravhaug med fotkjede fra Møystad i Vang, og et depot med en kulehalsring fra Hammerstad i Stange som ble funnet ved grøfting. Til slutt må det nevnes at det er funnet sju myrskjeletter på Hedmarken, hvorav seks er datert til førromersk jernalder, mens ett kan plasseres i yngre bronsealder (Bukkemoen & Skare 2018).

Fra Løten kommune er det fremdeles ikke kjent sikre førromerske gjenstandsfunn, men utgravninger de siste 20–30 årene har likevel vist at Løten langt fra var folketomt i førromersk tid. I 1993–1994 ble det blant annet undersøkt kokegroper, ildsteder og en jernproduksjonsovn datert til førromersk jernalder i forbindelse med utbygging av rv. 3 på strekningen Mågård–Haukstad (Risbøl 1997:10–13). I 2009 ble det likeledes undersøkt kokegroper med dateringer til førromersk jernalder i forbindelse med fv. 166 Brenneriroa–Venkrysset (Wenn 2010). I tillegg kan det nevnes at det er debattert hvorvidt enkelte av gravene med krumkniv og mulig fibel fra By-feltet (se også nedenunder), som er gitt en generell datering til eldre jernalder, kan være så gamle som fra den

førromerske perioden (Kveseth 1979; Nybruget 1980a; Kveseth 1981). Også ved utgravninger på Her-Sau i Ringsaker (Nicolaysen 1879) og By i Løten (Martens 1969) ble det funnet branngraver med grov uornert keramikk som kan være førromerske, men ingen av gravene er C14-datert og kan dermed ikke dateres nærmere enn eldre jernalder.

2.5.3 Grav-, depot- og løsfunn fra Løtens romertid og folkevandringstid (Kristi fødsel–570 e.Kr.)

Fra romertiden blir funnene på Hedmarken flere (Petersen 1957; Pilø 2005:230–236), og også på Løten er det et merkbart innslag gjennom funnene fra gravfeltet på By². Gravfeltet som antas å ha sin opprinnelse på By, som er det eldste stedsnavnet i Løten, strekker seg også over på nabogårdene Englaug østre og vestre, Nyhuset samt ødegården Fjælgård (Hagen 1951; Petersen 1957; Kveseth 1961, 1964; Martens 1969; Sørensen 1978; Kveseth 1979). På disse gårdene er det registrert 250 gravrøyser/-hauger i varierende form og størrelse, men blant disse kan det være enkelte rydningsrøyser. Feltet skiller seg ut i regionen, både ut fra sin størrelse og sin funnrikdom. Bys beliggenhet må til dels forstås ut fra sin tilknytning til godt jordbruksland. Stedets mulighet for å kontrollere den øst–vestgående ferdselen og varetransporten har imidlertid vært avgjørende for at By kunne etablere seg som et lokalt maktsenter på Hedmarken (se ovenfor om veiforbindelser).

Byfeltet er for øvrig et godt eksempel på hvordan fortidsminner gjennom årenes løp utraderes fra kulturlandskapet gjennom nydyrking og andre tiltak. Av de 104 røysene Nicolaysen undersøkte på 1880-tallet, er nå minst 49 borte (Sørensen 1978:15).

Feltets brukstid strekker seg fra eldre jernalder til og med vikingtid, og 39 graver er datert til eldre jernalder, hvorav 20 ikke lar seg bestemme nærmere, 17 er daterbare til romertid, mens folkevandringstiden ikke lar seg skille tydelig ut i gravmaterialet. Jan Petersen (1957:323) fremhever riktignok at flere av de enkle branngravene godt kan stamme fra folkevandringstid, mens Martens (1969:32, 132, 146) kun har plassert C9680 med beltestein og C10676–10678 med remspenne, remendebeslag og kvernstein til folkevandringstid eller tidligere. Romertidsgravene inneholder stort sett brente bein, trekull og et relativt sparsommelig antall oldsaker som leirkar, trekarkitt, fibler, nåler, perler, spinnehjul, beinkammer og -nåler samt småredskaper av jern (Martens 1969). Røysene

2 Gravfeltet på By er publisert av Irmelin Martens (1969) og er ikke tatt med i den tabellvise funnpresentasjonen her. Det henvises til hennes publikasjon for detaljer.

Museumsnr.	Datering	Kjønn/ alder	Kontekst - funnopplysninger fra tilvekst	Gjenstand	Gravtype	Gård
C20070	YRO	Mann	Haug	Sverd m bronsehåndtak, spyd, kniv, beltestein, glasskår, leirkarskår	Branngrav	Finstad (200)
C22134a-g	EJA		Haug 1 (Diam: 12 m. Steinblandet i hellende terreng)	Sølvblikk, 2 leirperler, nål, kam, hank til spann, 3 jernfragmenter brente bein	Branngrav	Grindereng (23/1)
C22135a-b	EJA		Haug 2 (Diam: 6 m. Steinblandet. H: 0,6 m)	Spinnehjul, brente bein	Branngrav	Grindereng (23/1)
C22136 a-c	EJA		Haug 3 (Diam: 4 m. Steinblandet, anlagt på stor, flat stein. H: 0,6 m)	Bryne, slagg, flintfragmenter brente bein	Brannflak	Grindereng (23/1)
C35798 a-c	EJA		Haug m kantmarkering	Jernnål, kniv, brente bein	Omrotet grav	Lund vestre (33/1)
C.38677 a, c	FVT		Steinring 7 stein – diam. ca 10 m. Tett utenfor: Grav 1: Kull (bjørk, or) C-14 datert AD 425–600.	Brente bein og kullprøver	Branngrav	Ven (18/1)
C.38677 b, c	FVT		Steinring 7 stein – diam. ca 10 m. Tett utenfor: Grav 2: Kull (bjørk) datert AD 385–545.	Brente bein og kullprøver	Branngrav	Ven (18/1)
C52019/1-7	EJA		Gravhaugnr. 18, etterundersøkelse i haug gravd av Nicolaysen ved Lars Pilø 1997/98	Esseslagg, brent bein, ubrent bein, kvarsavslag, trekullprøver	Branngrav	By (220/1)
C52872/1-6	EJA		Gravhaug III – halve haugen var fjernet ved veiarbeid, resterende totalgravd	Kniv, blå glassperle, slagg, brente bein, kullprøve	Skadet grav	Skjerve (198/1)
C52873/1-3	EJA		Gravhaug IV – påført skader ved veiarbeid. Profil ble dokumentert, haugen restaurert.	Brente bein, kullprøve, makroprøve	Grav ikke totalgravd	Skjerve (198/1)

Tabell 2.1. Gravfunn fra eldre jernalder i Løten (YRO = yngre romertid, FVT = folkevandringstid, EJA = eldre jernalder).

på By er i regelen lite iøynefallende, med unntak av en gruppe markerte hauger på motsatt side av bygdeveien opp mot gårdsbebyggelsen. Generelt ser også romertidshaugene ut til å være noe mindre enn de fra yngre jernalder, og de har oftere fotkjede enn de yngre røysene (Petersen 1957:301; Sørensen 1978:5). En funntom røys som ble undersøkt av Nicolaysen, ble ettergravd i 1998 (C52019). Funnene begrenset seg da til noen få stykker brente bein og et slaggstykke (Pilø 2005:208).

Utover gravene fra By er det kjent en grav med våpen, glass og keramikk (C20070) fra yngre romertid fra Finstad. Både glasset og sverdet, som har en klar parallell i Sætrang-sverdet fra Ringerike, Buskerud,

er importgjenstander som viser til stor rikdom på stedet (Petersen 1957:323; Sørensen 1977:10–13). Fremdeles ligger tre storhauger bevart på gården, og ytterligere fem hauger er registrert på nabogårdene Bjørke. I tillegg finnes det opplysninger fra 1936 om at det lå 6 hauger sør for gården, og fra 1916 om en haug 10 skritt nordøst for Søsterhjemmet (også kjent som De gamles hjem, Kvinneuniversitetet og Rosenlund park). Sistnevnte haug er for øvrig identifisert som opphavssted for merovingertidsfunnet C26402 (Sørensen 1977:8, 13–14; 1978:12–13).

Videre er det undersøkt tre branngraver fra eldre jernalder på Grindereng (C22134–22136), med relativt sparsommelig gravutstyr foruten et sølvblikk i den ene

Museumsnr.	Datering	Kontekst - funnopplysninger fra tilvekt	Gjenstand	Kontekst	Gård
C835–837	YRO/FVT	Funnet på et sted det tidligere hadde vært et tjern på gården	3 spiralfingerringe	Depot	Finstad (200)
C9696	JA	Løsfunn – kassert	Spinnehjul	Løsfunn	Englaug (222)
C9700	JA	Løsfunn	Spinnehjul	Løsfunn	Ådalen (224)
C9701	FVT	F. for noene år siden på Store Benningstad	Korsformet spenne	Løsfunn	Brenningstad store (229)
C22598a–e	EJA	Privat samling, tilhørende lærer Fall fra Løten og Romedal	Spyd, beltestein, ildstein, perle, 2 spinnehjul	Fra graver?	Div. Løten og Romedal
C29170	ERO	Lå 60 cm ned i matjord og ca. 30 cm over fjellet	Spyd (Grieg 1925:fig. 37)		Korilstad (181)
C38621a–i	YRO/FVT	Metalldetektorfunn fra registreringer	Jernfibel (Almgren type 3)	Fra graver?	Englaug (222/1)
C61363	YRO	Metalldetektorfunn	Fugleformet beslag	Løsfunn	Rømmen store (31/1–2)

Tabell 2.2. Funnet fra eldre jernalder i Løten (ERO = eldre romertid, YRO = yngre romertid, FVT = folkevandringstid, EJA = eldre jernalder, JA = jernalder).

graven³. Nordvest for Berg, men matrikulert under Grindereeng og Løten prestegård, hvor gården Næsta lå før svartedauden, finnes det flere bevarte gravhauger som kan knyttes til det samme komplekset. Særlig haugen på eiendommen Bø utmerker seg (Sørensen 1978:10–12). Videre kommer en grav fra Lund vestre (C35798) med nål og kniv av jern som ikke kan tidfestes nærmere enn eldre jernalder.

Et av de mest særpregede fortidsminnene i Løten er steinringen på Ven, bestående av sju steiner som alle må antas å ha stått oppreist tidligere (Nybruget 1975a). Det kjennes i dag bare to slike steinringer i Hedmark, den andre ligger i Ringsaker. Ved en utgravning rundt steinringen fremkom det to branngraver (C38677) med brente bein datert ved hjelp av C-14 til folkevandringstid (Gustafson 1995). Verdt å merke seg er at det ligger en gravhaug 20 meter fra ringen, mens stedsnavnet «Kongehaugen» ved Venskrysset antyder at det kan ha ligget ytterligere en haug der (Nybruget 1975a; Sørensen 1978:18–19). Videre omtaler Gerhard Schøning (1977 [1775]) et gravminne østenfor gården som kan være identisk med fundamentet rundt en bu som ligger på jordet øst for Ven. Schøning nevner ytterligere seks hauger på Ven hvorav to befinner seg nær gården Berg.

I 2003 ble det gjennomført et arbeid med å utbedre skader på fire hauger som var påført i forbindelse med veiarbeid på gårdene Skjerve og Kjøstad (Grindkåsa 2003). En ble totalgravd, to sikret, og en tredje ble kun dokumentert. To hauger inneholdt

enkle branngraver som begge kan dateres til eldre jernalder (C52872–52873).

I tillegg til gravfunnene foreligger tre spiralfingerringe (C835–837, figur 2.12) fra et tidligere tjern knyttet til det rike kulturminnemiljøet på Finstad. For å forstå bakgrunnen for slike funn er det viktig å ha utfyllende kunnskap om myren og funnforholdene (Bradley 2017). Det er imidlertid sparsomt med opplysninger knyttet til dette 1800-tallsfunnet, og det har ikke blitt foretatt fagmessige utgravninger på stedet i etterkant. Likevel er det trolig at ringene representerer et offerfunn i våtmark fra samme tid som våpengraven på den samme gården (se ovenfor), det vil si yngre romertid / folkevandringstid (Bø 1923:16; Nybruget 1977a).

Det foreligger en del løsfunn fra Løten, funn som ikke uten videre kan knyttes til graver, boplasser eller depoter (tabell 2.2). En spydspiss har fremkommet på Korilstad (C29170) og kan dateres til eldre romertid. Mellom gårdene Dyri og Korilstad ligger for øvrig tre hauger langs et gammelt veifar (Sørensen 1978:9). Spinnehjulene i tabell 2.2 kan ikke tidfestes nærmere enn til jernalderen, mens den korsformede spennen (C9701) fra Brenningstad tilhører folkevandringstid. En tidligere privat samling av gjenstander fra Løten (C22598) er det ikke lett å kommentere nærmere, ettersom funnopplysninger i stor grad mangler. I forbindelse med utbygging av rv. 3 fra Mågård til Haukstad ble det foretatt metalløk på Englaug (Risbøl 1997). Funnene som fremkom (C38621) stammer fra

3 Det skal bemerkes at enkelte av disse gravene er plassert i yngre jernalder av Lars Pilø (2005).

Figur 2.12. Gullringer (C835–837) fra Finstad. Foto: Kirsten Helgeland, KHM. Fotomontasje: Ingvild Tingham Bøckman, KHM.

hele jernalderen, men jernfibelen (Almgren type 3) er et alderdommelig funn som kan trekkes frem her.

2.5.4 Grav-, depot- og løsfunn fra Løtens merovingertid (570–800 e.Kr.)

Når man kommer over i den yngre delen av jernalderen blir funnene mange og antallet gårder synes å bli flere. (Kveseth 1979 hevder at økningen kan være så stor som fra ca. 25 til om lag 80). På lokalitetsnivå i kommunen er det registrert 49 gravfelt og 13 røysfelt i tillegg til 91 gravminner i kulturminnedatabasen Askeladden per august 2019. Søk på enkeltminner gir tallene 96 gravhauger, 457 gravrøyser (herunder gravminnene fra By/Englaug) og 61 røyser. Sannsynligvis er flertallet fra yngre jernalder, men dette kan ikke avgjøres med sikkerhet.

Fra merovingertiden kjennes ni (kanskje ti) graver fra By og Englaug. Den mest karakteristiske funnene fra tidsepoken er fugleformet spenne, perler, beinnål og brente bein (Petersen 1957:332–333; Martens 1969:67–83, 133–135, 147). Verdt å merke seg er også en grav med 13 spillebrikker, kniv, remseslag, fire nagler, fire flintfragmenter og en remspenne (C9672–9676). En grav fremtrer likevel i særdeleshet. Dette er haug 6 (C10694), med jernskinner, bronseblikk, bronsebånd og et dyrehode tilhørende en hjelm. I tillegg kommer trolig ytterligere et nesebeslag fra en hjelm (C9662) i Haug 61 (Gudesen 1980:55; Solberg 2000:200). Funnene (figur 2.13) kan brukes til å fremheve teorien om en forbindelse til upplandske høvdingssjikt i Vendel og Valsgårde, og videre til teorien med utgangspunkt i Ynglingatal om at Øst-Norge ble erobret av svenske høvding

ved starten av eldre jernalder (Martens 1969:70–72, 76–83; Nybruget 1976:8). Ytterligere interessant er det at haug 6 ligger på Englaug vestre, og hvis den nevnte teorien om at stedsnavnet tilsvarer Frøyhov (se om stedsnavn nedenfor) stemmer, er det relevant at ynglingene fra Uppland var Frøy-dyrkere (Sørensen

Figur 2.13. Hjelmbeslag fra By/Englaug. Til venstre fra haug 61 (C9662). Til høyre fra haug 6 (C10694). Foto: Olav Heggø, KHM.

Figur 2.14. Funn fra Ullermyren. Øverst fra venstre: øsekar, øks, horn, fal og jernfragment. Nederst: øks. Foto: Kirsten Helgeland, Ove Holst og Eirik Irgens Johnsen, KHM. Fotomontasje: Ingvild Tinglum Bockman, KHM.

1976:18–19). Dette gir i så fall næring til teorien om at den svenske slekten kan ha etablert seg på viktige gårder i regionen, og at Englaug ble fraskilt By i den forbindelse.

Fra Finstad store kommer et gravfunn (C26402) med beinkam, ryggknappspenne, spinnehjul av sandstein og brente bein (Sørensen 1977:13), og fra Kjøstad en grav med enegget sverd, kniv, spiker og deler av et skjelett (C24252). Petersen (1957:333) holder også gravfunnet C22236 og sverdet C26400 for å være fra merovingertid. Fra Rustadbakken av Rustad store, like nord for Finstad, kommer en våpengrav med både sverd, lanse og øks i tillegg til flere andre gjenstander (C34878 a–n). Denne graven blir gjerne knyttet til den østlige forbindelsen med Uppland i form av klare likhetstrekk med materialet fra Vendel grav 14 og indirekte med graven med hjemfragmentet på By/Englaug (Helgen 1975; Sørensen 1976:19; 1977:13–14).

Verdt å merke seg er også to sjeldne funn fra Nesta av Løten prestegård og Ullermyren. Det ene er en samling med seks ensartede økser av Petersens (1919) type A (C21632 fra Nesta). Øksene har enten blitt lagt ned som et offer eller alternativt for å gjemme bort en stor metallverdi i jorden. Kanskje kan øksene ha fungert på samme måte som barrierer, med en vektverdi og mulighet for omarbeiding hos en smed? Det mest bemerkelsesverdige funnet fra merovingertiden er likevel et funn fra Ullermyren (C21637, figur 2.14) av to økser med skaft (av typene

G.450 og R.556), et øsekar av tre, et horn, et jernfragment og en fal av jern. Øksene har selvkilende skaft, det vil si at skaftet er tykkere i den enden øksehodet skal sitte, mens resten av skaftet er tynnere enn skaftthullet. Under fremstilling er skaftet eller gripeflaten ført gjennom skaftthullet fra oversiden helt til det kiler seg fast i den tykke enden. Mål for bladet til unr. a) (G.450 nederst på figur 2.14) er oppgitt til 19 cm, mens et skaft tidligere er målt til 36,6 cm. Bilde 2.14 antyder imidlertid at skaftmålet er misvisende.⁴ Unr. b) (R556, nr. 2 fra venstre på øvre rekke i figur 2.14) har oppgitt mål for blad på 19 cm og for skaft på 27 cm (Petersen 1957:333). I tillegg til de nevnte gjenstandene skal det ha blitt funnet en stokkebåt som ikke er bevart, alt sammen tilknyttet en liten røys nede i myren. Om dette stammer fra en grav eller et offerfunn er usikkert, ettersom det ikke finnes nærmere opplysninger om funnet. Men mest sannsynlig er det at gjenstandene er deponert i våtmark som et offer (Bradley 2017). Dagens myr skal etter sigende tidligere ha vært en innsjø. I tillegg til de beskrevne funnene er det i folkeminne kjent at det under torvtekt ble funnet ytterligere tre stokkebåter i sjøen ca. 1906, og videre er det kjent flere historier om at folk fra gårdene på nordsiden av sjøen rodde over til Uller kirka på Hov (Sørensen 1976:13; Kveseth 1978:24–26). Gjenstandsfunn og gravfunn fra merovingertid er for øvrig presentert i tabell 2.3.

⁴ På grunn av et pågående prosjekt med flytting av Kulturhistorisk museums magasiner har det ikke vært mulig å kontrollmåle gjenstanden.

Museumsnr.	Datering	Kjønn	Kontekst - funnopplysninger fra tilvekst	Gjenstand	Kontekst	Gård
C21632	MT		Løsfunn	Seks ensdannede <i>økser</i> av jern som G. 449/JP 1919: type A.	Depot?	Nesta av Løten Prestegård (20/4)
C21637	MT		Sakene ble funnet sammen med en stokkebåt 1911 i en røys i Ullermyren	Øks (G.450), øks (R.556), øsekar (tre), horn, jernfragmenter, fal	Depot?	Ullermyren – Løten
C26400	MT		Funnet for noen år siden 8 m sydvest for lävebroen i vel 1/2 m dybde	Sverd (R.498)	Enkeltfunn	Roset (gnr. 162)
C24252	MT	Mann	Gravhaug. Diameter 15 m og ca. 2 m høy.	Eneget sverd (R.498), kniv (R.407), spiker, skjelettdeler	Jordfeste	Kjøstad (197)
C26401	MT	Mann	Gravhaug. Formodentlig samme haug som vikingtidsfunnet C. 26 389.	Kniv/ Eneget sverd (sl. Müller: Ordning II 119.)	Haug	Veia (188)
C26402/3a–d	MT	?	Funnet i 1924 i et gravkammer av forbrente, flate heller i en gravhaug	Beinkam, ryggknappspenne, spinnehjul, bronsefragmenter, brente bein	Haug, branngrav	Finstad (200)
C 34878 a–n	MT	Mann	Skjelettgrav under flat mark. Sverd og øks ifm ny vannledningsgrøft (P. O. Nybruget). De øvrige saker fremkom ved to ettergravninger, begge ledet av Geir Helgen. Mange funn fra omrodede lag.	Remtunge (Nerman: Die Vendelzeit Gotlands, Taf. 24:261), sverd, 3 bronseblikk, lanse (G. Gjessing: Mer.t. Pl. III fra Torgård), øks (G. Gjessing: Mer.t. Pl. IV), bissel, 2 nagler, jern og trefragmenter, brente bein, lærstrimmel, bryne (Kendrick: The Sutton Hoo Ship burial, London 1947, Pl. 6.)	Jordfeste	Rustadbakken av Rustad Store (205/2)

Tabell 2.3. Funn fra Merovingertiden i Løten (MT = merovingertid).

2.5.5 Grav-, depot- og løsfunn fra vikingtid og middelalder (800–1500 e.Kr.) i Løten

I vikingtiden øker funnmengden markant, med 38 enkeltfunn (hvorav enkelte poster utgjør samlede funn fra metalløk) og 45 graver. I tillegg kommer 22 graver datert til vikingtid samt 26 graver som ikke kan dateres nærmere enn yngre jernalder fra By/Englaug (Martens 1969). Løten pekte seg allerede ut som en rik kommune i vikingtid med 34 % av funnene i Jan Petersens (1957:351) oversikt fra Hedmark i 1957. Siden den gang er enkelte kommuner slått sammen (Ringsaker med Nes og Furnes og Hamar med Vang). De mange funnene fra By utgjør imidlertid en statistisk feilkilde, ettersom det ikke er andre faglig utgravde store gravfelt i regionen. Trekker man fra gravene på By, sitter vi likevel igjen med en kommune som på ingen måte bør anses som marginal, med flere graver enn Stange og Romedal.

Fra gravfeltet på By kjennes som nevnt 48 graver fra yngre jernalder / vikingtid. Typisk har vikingtidsgravene en stor mengde våpen, redskaper, husgeråd og smykker, og med unntak av en eller to graver er alle brannbegravelser. Enkelte graver skiller seg også ut som tilhørende et øvre sosialt sjikt. Dette gjelder så vel flere rike våpengraver som en grav med smedutstyr. Jernet som ble laget i jernvinna i yngre jernalder, var av varierende kvalitet og sammensetning, og deler av det var trolig dårlig egnet som eggstål uten videre bearbeiding for eksempel gjennom tilsetning av kullstoff (Martens 2003:9; Larsen 2009:31). Gode smeder hadde imidlertid særlige kunnskaper om legeringsemner som gjorde stålet hardere. I haug 35 på By finnes en særdeles rikholdig grav med stigbøyer, sporer, sverd, spyd, øks, skjoldbule og 13 pilspisser i tillegg til smedutstyr i form av to hammere, tang, knipetang, blikksaks, fil, ambolt, saumlo, trådjern, støpeform til barrier, to bryner og ikke minst en skålvekt til veiing

av edelmetaller (C9528–9579 og 9588, figur 2.15). I tillegg kommer noen mindre redskaper, rester av et skrin, fem spillebrikker av bein og noen kvinnesaker som viser at funnet kan være sammenblandet.

Gravgodset peker mot svært høy status, og Irmelin Martens (2003) drøfter om den gravlagte kan ha vært en mestersmed. Utgangspunktet er det rikt dekorerte sverdet av Petersens (1919) type T med innlagte mønstre i sølv og niello fra sent på 900-tallet. Hun postulerer videre, på bakgrunn av liknende argumentasjon som for mestersmeden fra Bygland (Blindheim 1963), at det må være flere funn av samme kaliber fra distriktet for å kunne indikere en mestersmed. Martens (2003:12–13) viser til skjelettgraven fra haug 10 (C10736–10753), der sverdet og to spydspisser er dekorert med liknende mønstre og ytterligere et sverd fra en rik grav fra Englaug (C38620a–ah) som kom for dagen i forbindelse med utgravninger i forkant av veibygging på 1990-tallet (Risbøl 1997:18–20). Funnene grupperer seg til den yngste delen av vikingtiden, og Martens (2003:15) reiser spørsmålet om det kan ha vært en forgjenger som behersket liknende mestersmedteknikker, og finner at det i haug 9 også var en smedgrav (C10719–10735) fra midten av 900-tallet med tang, hammer og fil samt et R-sverd som riktignok manglet hjaltet. Selv om det forblir spekulasjon kan graven være reist over mesterens far eller en annen slektning.

Mulige mestersmedstykker utført på R-sverd fra midten av 900-tallet finnes likeledes på Dalseng i Vang (C3689–3692), Galgum i Romedal (C19306–19307), Vold i Grue (C15888), Norderhov i Løten (C33536), Kjølstad i Sør-Odal (C37750) og et som kun har funnsted til Hedmarken (C257). Et sverd fra tidlig 900-tall fra Vesterhaug av Norderhov (C22138) kan også knyttes til samme mestersmedtradisjon med innlegg på hjaltene (Martens 2003:15–17). Sistnevnte grav bemerker seg ellers med at det ble gjort funn av en rekke kranier av ku og hest som ble kastet av finnerne. Smedene på By/Englaug har trolig tilhørt et øvre sosialt sjikt, men det er også nærliggende å tro at de har hatt en nær tilknytning til høvdingssenteret på Åker og god tilgang til jern. Det er tenkbart at de har blitt gravlagt på slektsgården, men hatt sitt virke i det daglige på produksjonsplassen til høvdingmakten ved Åkersvika.

En nyvinning i gravene fra yngre jernalder er matlagingsutstyret. Keramikken forlattes til fordel for gryter av kleber og jern, mens nye kategorier er stekepyd og stekepanner som særlig opptrer i mannsgravene (Bukkemoen 2016). Fra Løten kjennes én grav med et mulig stekepyd (omtalt som fil i tilveksstektsten,

Figur 2.15. Funn fra haug 35 på By/Englaug. Foto: Kirsten Helgeland og Louis Smestad, KHM. Fotomontasje: Ingvild Tinglum Bøckman, KHM.

men se Bøgh-Andersen 1999) fra Rømmen Lille (C3858–3865), 5–6 graver med kleberkar (den nevnte graven fra Rømmen Lille, C9528–9579 og C9588 fra By, C13848–13867 fra Berg, C16598–16603 og 16876–16882 fra Skjerve, C26389 fra Veia og C38620 fra Englaug, samt et bortkommet funn fra Berg østre), to jerngryter/-kjeler (fra smedgraven C10719–35 fra By og C10761–63 fra Grindereing) og til sist en grav med et grytelokk (C22236 fra Norderhaug vestre). Kun gravene fra Skjerve og Grindereing kan defineres som kvinnegraver.

Ved å bruke tradisjonelle kjønnsmarkører (se Røstad 2015 og Moen 2019 for eksempler på forskning som utfordrer dette perspektivet) der våpen har tilhørt menn, mens kvinner har fått med seg smykker og tekstilstyler i gravene, fremtrer et betydelig skille i Løten. Tabell 2.4 viser at det er fem distingverbare kvinnegraver mot 33 mannsgraver. To av kvinnegravene stammer fra nye utgravninger på By/Englaug og er inkludert i tabell 2.4, men dersom gravminnene fra Martens publisasjon om By/Englaug inkluderes, blir bildet et helt annet. I hennes (1969:98) oversikt

kan 18 graver fra yngre jernalders karakteriseres som mannsgraver, mens 22 (27) defineres som kvinnegraver. Med et kildekritisk blikk kan det se ut til at gjenstandsrike graver med lett synlige og definerbare våpen av jern er overrepresenterte i gravmaterialet som er innkommet før 1930, mens kvinneandelen øker dramatisk med faglig undersøkte lokaliteter. Ser vi til enkeltfunnene blir heller ikke bildet særlig annerledes enn for gravfunnene. Det er kjent ovalspenner fra henholdsvis Finstad store/lille (C9706) og Skøien (C22566), samt to fra ukjent sted i Løten (C59392),

to armringer/armbånd fra henholdsvis Englaug (C38619) og Ånestad (C52098), en dragespenne fra Haukstad (C62184), mens bare sverdfunnene alene teller tolv stykker (jf. tabell 2.4). En trefliket spenne finnes for øvrig blant typiske mannssaker i en grav fra Hommerstad (C10650–10653). Til slutt kan nevnes at gravene fra Halsteinshov (C10658–10661) og Hommerstad (se ovenfor) tilhører første del av det 11. århundre og viser til hedendommens seighet i distriktet.

Museumsnr.	Datering	Kjønn/ alder	Kontekst – funnopplysninger fra tilvekst	Gjenstand	Gravtype	Gård
C1839– 1847	VT	Mann	Gravfunn fra yngre Jernalder. Vestre Berg i Løytén.	Sverd (tveegget), 2 spydspisser, øks, tverrøks (celt?), bissel (R.576), 3 kniver, pilspiss, jernkrok, jernkrampe og skjoldbule	Haug	Berg (196/6)
C3858– 3865	VT	Mann	Gravhaug hovedsakelig av små rullesteiner, noen av dem ildskjørnede steiner, såkalte bryggesteiner. Omkring oldsakene skal det ha ligget vanlig bryggestein.	Sverd, spyd, øks, skjoldbule, kniv, bissel, fil/steke-spidd, hank til kleberkar	Haug	Rømmen store (31)/lille (30)
C4955– 4956	VT	Mann	Haug. Skjoldbule var anvendt som gravkar, idet den var lagt med hulingen opad og fylt med brente bein.	Skjoldbule, bissel, brente bein (bortkommet)	Haug, branngrav	Rømmen store (31)/lille (30)
C8486– 10693, 29310			DIV HAUGER OG RØYSER - NICOLAISENS GRAVNING.	se Martens 1969	Røys/haug	By/Englaug
C9704– 9705	VT	Mann	F. sammen i 1873 i en Gravhaug på Vestre Lille Finstad i Løiten.	Sverd (Worsae no. 493), spyd	Haug	Finstad lille (201)
C9707– 9713	VT	Mann	Funnet i en eller flere hauger på Bjerke.	Sverd (Sv. Forn. 507, JP: type E), spyd, øks, sigd, kniv, jernhank, dopsko (nyere tid?)	Haug	Bjørke vestre/nordre/østre (213/212/214)
C9714– 9717	VT	Ukjent	Funnet ca. 1870 i en av de store haugene på Berg i Løiten, samt flere liknende Spillebrikker og andre, nå forsvunne ting. Gave fra gårdbruger Haaken Kvæken ved Nicolaysen. I en av de andre store haugene samme sted fant man for åtte år siden et sverd.	3 pilspisser, terning (Sv. Forntid. 450 = R.475), spillebrikke (Sv. Forntid 450 = R.474) + terning?	Haug	Berg (196)
C9718	VT	Ukjent	Gravhaug på Østby i Løiten Pgd. Sammenblandet. Sverdet hadde rette hjalt og var sammenbøyd i s-form (alt omsidd eller ødelagt).	Øks, tveegget sverd (bortkommet), flere pilspisser (bortkommet), to ovalspenner? (bortkommet), brente bein (bortkommet)	Haug, branngrav	Segla (26)
C9719	VT	Ukjent	Funnet i Gravhaug på Skog-Ekren i Løiten. Gave fra Ole Peter Jørgensen.	Øks	Haug	Ekrum (125)

Museumsnr.	Datering	Kjønn/ alder	Kontekst – funnopplysninger fra tilvekst	Gjenstand	Gravtype	Gård
C10150	VT	Mann	Funnet for flere år siden i en røys på Hommerstad.	Øks	Røys	Hommerstad nedre/øvre (202/203)
C10153– 10154	VT	Mann	Funnet i røys i en åker på Kjøstad i Løiten 1880.	Spyd, øks	Røys	Kjøstad (197)
C10155– 10164, 10195	VT	Mann	Funnet 1880 sammen med kull og brente bein midt i en rund, kun delvis utgravd haug nord for husene på ovennevnte gård Kjøstad i Løiten.	Sverd, spyd, skjoldbule, 10 pilspisser, ildstål, sigd, skrapejern (båtastrek?), jernbeslag, hengebryne, kniv, bissel, øks, bronsefragmenter, brente bein	Haug, branngrav	Kjøstad (197)
C10649	VT	Mann	Funnet i Gravhaug på Store Finstad i Løiten, 1879.	Sverd (JP:type N)	Haug	Finstad (200)
C10650– 10653	VT	Mann	Gravhaug et lite stykke NØ for gårdens hus.	Sverd (JP type Q), skjoldbule, jernfragmenter (spyd, bissel, beslag), trefliket spenne	Haug	Hommerstad nedre/øvre (202/203)
C10654	VT	Mann	Funnet for ca. 20. år siden i en gravhaug på Øvre Vollestad i Løiten, sammen med flere pilspisser og et økseblad av jern.	Øks (pålstav), øks (bortkommet), 10 pilspisser (bortkommet)	Haug	Vølestad (27)
C10655– 10657	VT	Mann	Gravhaug inne på gårdens tun, sammen med 10 andre pilspisser og et menneskeskjelett, som var nesten fortært med unntak af hodeskallen. Hodet lå mot vest; jerntingene var plassert ved den ene skulder og nedover.	Spyd, øks, 3 pilspisser (10 stk. bortkommet)	Haug, jordfeste	Vølestad (27)
C10658– 10661	VT	Mann	Funnet på Halsteinshov i Løiten i en rund haug nær husene, ca. 1875.	Sverd (JP type Æ), øks (JP type L), spyd, skjoldbule	Haug	Halstenshov (53)
C10758	VT	?	Branngrav. Samling brente bein. Funnet ved jordfast stein i haug 16 (diam: 12 m, h: 1,6 m). Undersøkt av Nicolaysen 1881.	Ringspenne, stang, nagle, brente bein	Haug	Grindereng (23)
C10759–60	MT/VT	?	Funnet i haug 17 (diam: 15 m, h: 1,5 m). Oldsakene lå på bunnen sentralt i haugen. Undersøkt av Nicolaysen 1881.	Pilspiss og skiferbryne	Haug	Grindereng (23)
C10761–63	VT	Kvinne	Funnet i haug 18 (diam: 11 m, h: 1,5 m). Ovalspenner funnet sentralt 1,3 m over bunnen, kjelen 0,4 m over bunnen og ildstålet 2 m NNØ for sentrum.	To ovalspenner (R.652), kjele, ildstål	Haug	Grindereng (23)
C10764–65	MT/VT	Kvinne?	Funnet i haug 20 (diam: 8 m, h: 1 m). Sakene ble funnet sentralt, 0,6 m over bunnen.	Kniv, remspenne, beslag, 5 glassperler, spinnehjul	Haug	Grindereng (23)
C11804	VT		Funnet i en liten røys på Englaug i Løiten.	Pilspiss	Røys	Englaug (222/1)

Museumsnr.	Datering	Kjønn/ alder	Kontekst – funnopplysninger fra tilvekst	Gjenstand	Gravtype	Gård
C13848– 13867	VT	Mann	Sammenblandet, minst to mannsgraver og en kvinnegrav. Om funnet vet man kun at det er gjort ved rydningsarbeid mellom noen steiner. Gravfunn. Pilø oppgir funnstedet som Bryggerhushaugen, 170 m vest for tunet.	2 sverd (ett som R.507), 2 pilspisser, øks (R.561), 2 skjoldbuler, saks (R.443), sigd, rangle (R.462), 2 (slede) kroker (R.465), stang (R.432), kistelås m nøkkel, håndtak, bisset (R.570), rembeslag, seletøybeslag, oval spenne, kleberkar (R.729)	Grav	Berg vestre (Stange 111)/ Berg (196)
C15181– 15184 unum43 og 44	VT	Mann	Funnet i Gravhaug på Store Benningstad i Løiten Pgd.	Sverd (R.489), spyd (R.529), øks (R.555), 2 Seletøybeslag (R.579), 5 spiker, bryne	Haug, branngrav	Benningstad store (229)
C16598– 16603, 16876– 16882	VT	Kvinne	Sammenblandede gravfunn. Gravhaug på Skjerve i Løten. Levninger av et klebersteinskar. Det var brente bein i haugen. Trefiket spenne fra 900-tallet harmonerer ikke med ovalspenne (750–800).	2 ovalspenner (R.652), fragmenter av ovalspenne, fragmenter av rundspenne (R.643), trefiket spenne (R.671), bisset (R.569/571/574), saks, kroknøkkel (R.459), beslag, 3 pilspisser (R.539), 2 kniver, jernstang (stekespyd?), jernkarfragmenter, spinnehjul	Haug	Skjerve (198)
C18160– 18167	VT	Mann	Disse tingene er kommet fra Løiten Pgd. Funnet sammen i en gravhaug.	Sverd (R.489), spyd (R.529), øks (R.553), pilspiss (R.537), pilspiss (R.534), sigd, ringnål (R.681), kniv, bisset	Haug	Ukjent
C19249 & 19610	VT		Funnet av barn som rotet med grev og hender i en gravhaug. Oppsmuldrede bein ble observert.	2 kammer (R.447)	Haug	Kjels-Rustad (208)
C20374	VT	Mann	Yngre jernalders funn fra Kjøstad. F. ved nydyrking i 1903.	Sverd (R.489), spyd (R.421), spyd (R.529), kniv, bisset, sigd	Grav?	Kjøstad (197)
C21482a-p	VT	Mann	Gravfunn fra yngre jernalder fra Ommang, Løiten s. og pgd., Hedem. F. ved gravning i en avlang steinsetning i en haug på Ommangbakken. Storhaug ifølge Pilø (2005:378). Diam 20 m, h: 3 m.	Sverd (R.506a), krok, (R.465), bisset (R.570), hvirvel, jernfragmenter, beslag, Pilspiss (R.538), seletøybeslag, (Arne-Stolpe Vendel, pl. XIII, 1), bronsefragmenter, 2 jernringer, jernfragmenter, 11 brynefragmenter	Haug	Ommang nordre (210), Ommang søndre (211)
C21807a-c	VT	Mann	Yngre jernalderfunn fra Næstad.	Øks (R.554), kniv, sverd (R.489)	Grav	Nestad av Løten prestegård (20)/ Nestajordet (196/1)
C22138a-l	VT	Mann	Langhaug (15 m lang, 10 m bred og 3 m høy) Gravd av bonde og ettergravd av JP. Funn av et titalls kranier (ku og hest) – ble kastet ned en skråning og er ikke bevart.	Sverd m sølvdekor på hjaltet (R.504), spydspiss (R.532), Øks (R.558), 3 skjoldbuler (R.565), stigbøyle (R.590), 2 bisler (R.570), 2 remspenner, ambolt, sigd (R.385), nagle, jernfragmenter, tre dyrekranier	Langhaug	Vesterhaug av Norderhaug vestre (16)

Museumsnr.	Datering	Kjønn/ alder	Kontekst – funnopplysninger fra tilvekst	Gjenstand	Gravtype	Gård
C22504	VT	Mann	Gravhaug som var ca. 8 m i tverrmål og 1 m høy. Ca. 1/2 m fra sentrum lå de brente bein og over dette jernsakene. Skjørbrente stein ved graven.	Sverd (JP 101), spyd (JP 21, øks (JP40-41), 10 pilspisser (R.539), skjoldbule (R.562), kniv (VJG 456), sigd, bisse (R.569), kramper, bryne, brente bein	Haug, branngrav	Bjørke vestre (213)
C22721	VT	Mann	Funnet i gårdens havnehage ca. 2 à 300 m syd for husene i en liten haug.	Sverd (JP110), spyd, skjoldbule (R.562), hvirvel, dyrebein	Haug	Trosthol (215)
C24010a-h	VT	Mann	Funnet i gravhaug som ble fjernet da den lå i veien ved jordarbeide. Haugen var ca. 10 m i diameter og ca. 2-3 m høy. Utgravningen ble foretatt fra kanten av haugen og inn mot midten. Funn under kjerneøys.	Sverd (R.489), øks (JP:fig. 39), skjoldbule (R.564), 5 pilspisser (3 som R.539, 2 som R538), bisse (R.570), fil (R.399), låsfjær (VJG 434), brent beinstump, dyretann	Branngrav	Kjøs (123/1)
C26388a-d	VT	Mann	Sammenblandede gravfunn. F. under åkergravning 1914-15 ca. 100 m nord for husene i to små røyser. Pilø (2005:390) knytter funnet til en gravhaug m diam: 15 m og h: 3 m på stedet.	Spyd (R531), øks (JP: fig. 38), 2 bisse (R.569)	Haug	Brenningstad store (222/1)
C26389a-h	VT	Mann	Haugen lå ca. 80 m syd for en rød låve på gården. Funnet noen centimeter over den naturlige jordoverflaten. Nærmere opplysninger mangler.	Sverd (JP:fig 65), spyd (R.582a), øks (JP: fig. 38), sigd (R.384), fil (R.399), jernbøyle, krok (R.466), kleberkar (R.729)	Haug	Vea (188)
C26405	VT	Mann	Sammenblandede gravfunn fra vikingtiden fra Finstad store (gnr. 200), Funnet på ovennevnte gård, angivelig i en nå slettet gravhaug ca. 100 m syd for husene på gården, i 1920 eller 1921.	2 sverd (JP: fig. 98 og 101), sverdhjalt, spyd (R.526), Øks, (JP39), skjoldbule (R.562), 3 bisse (R.570), remseslag (R577), kniv (VJG458), skiferbryne, krampe, jernring, beslag, jernfragmenter	Haug	Finstad (200)
C32626a-e	VT	Mann	Funnet under pløying i en stor haug 1906-10, som det ennå finnes rester av. Fra samme haug er det tidligere er innkommet funn. Sammenblandet? Sverd fra 11. århundre og øks fra 750-850.	Sverd (JP type Æ - 138), øks (JP type A -28), bisse (R.570), Hestesko, jernbarre (Dannevig-Hauge. U.O. Skrf. bind III, fig. 84, d)	Haug	Skjerve (198/1)
C33567	VT	Mann	Funnet under nydyrking 1968 i en lav røys Ø for husene på gården Omang Søndre. Mulig omrotet. Samme år ble det også funnet en nøkkel og en lauvkniv (sigd) i en lav røys ved nydyrking.	Øks (JP1951:fig. 139), sigd, nøkkel	Røys	Ommang søndre (211)
C34063	VT	Kvinne	Funnet i steinrøys på lokaliteten Langåkeren ca. 600 m NV for hovedbygningen på By.	2 ovalspenner (JP1928:fig. 51, variant K)	Røys	Langåkeren av By (229/1)

Museumsnr.	Datering	Kjønn/ alder	Kontekst – funnopplysninger fra tilvekst	Gjenstand	Gravtype	Gård
C34856/1–7, 19–30	VT		Overpløyd grav	Nagle, jernspiss, 4 jernfragmenter (1 mulig fiskekrok), 3 bronsefragmenter, glassperle (grønn), brente bein, 2 beinfragmenter, dyretenner, tekstilfragmenter og 2 stykker slagg	Branngrav	Englaug (222/1)
C34859/1–6	VT		Røys 2	Jernnål, kniv, flintavslag, slagg, brente bein og dyretann	Røys, plyndret	Englaug (222/1)
C34859/7–43, 77–79	VT	Kvinne, ca. 20	Røys 1	Spinnehjul, 2 kniver (JP 1951:fig. 107, jernnål (fra spenne?), beltespenne bryne, essefragmenter, jernkrok 24 jernfragmenter, slagg, ubrent bein, brente bein	Røys, forstyrret	Englaug (222/1)
C36462a-r	VT	Mann?	Haugen (jordblandet røys) som målte 11,5 m i diam. og var opptil 1,3 m høy, hadde en gammel plyndringsgrop i toppen (f av doppsko, ring, kam, brente bein og bryne). Gjenfylt m stein. Trauformet nedskjærig i bunnen m oldsaker og trekull.	Doppsko (Gjermundbufunnet, Pl.XXVI, fig. 9), ring (sølv/bronse), kamfragment?, kniv (R.404), 6 brynefragmenter, perle av grønt glass, steinperle, 2 flintfragmenter, 6 skrinbeslag, 7 jernfragmenter (saks/kniv?), meisel (JP1951:fig. 69), 6 nagler, jernring, slagg, 3500 g brente bein	Haug, branngrav	Brenningstad store (229/1)
C38620a-ah	VT	Mann	Fra overpløyd gravhaug, graven ble avdekket i fotgrøft.	Sverd (JP type z - 137), spyd (JP type K - 21), øks (JP type K - 41), 2 skjoldbuler (R.563), 2 stigbøylere (Braathen 1989: D-variant, fig. 11), bissel (JP1951:5), 8 bjeller (JP1951:48), sledekrok (JP1951:49), skålvekt (R476a), 6 sfæriske vektlodd (R.478), saks (R.443), 5 remspenner (en som R581), kniv (R.404), ildstål (JP 1951:231), kleberkar (R.729), grytehank og hankefester (Skjølvold 1961: Klebersteinsindustrien i vikingtiden, fig. 7, type B), kleberskive, 14 kiste-/seletøybeslag, skrinhank, beinkam, bryne, 11 naglefragmenter, 4 jernblikk, jernfragmenter, brente bein	Haug, branngrav	Englaug østre (222/1)
C52019/1–7	YJA?	?	Ettergravning i haug 18 v Lars Pilø i 1997/1998.	Slagg og to brente bein	Gravrøys	By (220/1)
OF7311a-b	VT	Mann	Funnet v grøfting ca. 1925 under stor helle nær Trollkjærringhaugen 140 m NØ for tunet. Oppbevares på Hedmarksmuseet.	Sverd, øks	Haug, branngrav	Ommang nordre (2010)

Museumsnr.	Datering	Kjønn/ alder	Kontekst – funnopplysninger fra tilvekst	Gjenstand	Gravtype	Gård
Bortkommet	VT		„Kjerringhaugen” (id 131844) ble fjernet omkring 1890. F. omkring 1915 ved jordarbeid „nedenunder” haugen. Innlevert til Oldsaksamlingen i 1936, men katalognummer ved Hedmarksmuseet (OE7311a-b). Kobbereske skal være innlevert i 1946.	Kobbereske		Ommang nordre (2010)
Bortkommet	VT	?	Tapt gravfunn beskrevet hos Schöning 1775.	Spore og skjoldbule av bronse?	Haug	Norderhaug vestre/østre (16/17)
Bortkommet	JA	?	Funnet i gravhaug på Rømma vestre, sendt til København ca. 1730.	Spillebrikker (sjakk?)	Haug	Rømmen lille/store (30/31)
Bortkommet	JA	?	Flere gravhauger er omtalt av Schöning (1775). Nå fjernet.	?	Haug	Torshov (40/1)
Bortkommet	YJA	?	To gravhauger ble fjernet rundt 1900. I den ene ble det funnet et lærbein av menneske, i den andre oldsaker.	Øks, bissel	Haug	Morthov (34/1)
Bortkommet	JA		Det skal ha ligget en gravhaug ved tunet Diam 15 m, høyde, 2 m. Omtalt av Schöning 1775. Mulige funn av sverd og kleberkar. Fjernet 1905.	Sverd (tapt), kleberkar (tapt)	Haug	Berg østre (196)
Bortkommet	JA	?	Det skal ha ligget to gravhauger 80 m nordvest for tunet. Den største 2 m høy, 7 m i diam. Ble kalt Kongehaugen.	?	Haug	Vemstad (193)
Bortkommet	JA	?	Funnet i 1908 i en gravhaug (diam: 6, h: 1,5 m).	Pilspiss, bryne	Haug	Tune av Hommerstad øvre (203/4–5)
Privat eie	MT/VT	Mann	Funnet i en liten gravhaug rundt 1930. Skal befinne seg i privat eie, men er ikke beskrevet i KHMs arkiv (Pilø 2005:362).	Sverd, bissel, div jernfragmenter	Haug	Klokkergården (19)
Privat eie	YJA	Mann	Funnet i 1941 i en gravrøys sørvest for Tunet.	Øks	Røys	Vemstad (193)

Tabell 2.4. Oversikt over gravfunn fra vikingtid i Løten. OF = katalognr. fra Hedmarksmuseet (MT = merovingertid, VT = vikingtid, YJA = yngre jernalder).

Figur 2.16. Jerndepotet fra Kjøstad (C21947). Foto: Eirik Irgens Johnsen, KHM.

Mange av enkeltfunnene er store gjenstander som sverd eller andre våpen, men det finnes også mindre gjenstander, både innlevert fra gårder og ikke minst metaldetektorfunn fra de seneste årene jf. tabell 2.5. Verdt å fremheve er særlig depotet med jernbarrer fra Kjøstad (C21947, figur 2.16). Opprinnelig skal det ha vært 579 barrer, men i dag er det kun 351 registrert på posten i KHMs gjenstandsbase. Dette er det største barredepotet fra Hedmarken, tett fulgt av et funn fra Skjerven i Stange, mens det er kjent en rekke der antallet barrer utgjør fra 100 og ned til 16 (Petersen 1957:351). Disse depotene representerer store metallverdier som er lagt ned i bakken på samme måte som sølvskattene, og viser at en av rikdommene i distriktet må ha vært nettopp jernet

(se under om jernproduksjon i Løten) som har blitt produsert for omsetning, kanskje via sentralplassen på Åker. Barrerne fra Kjøstad med en samlet vekt på vel 60 kilo kan være resultat av overskuddet fra årsproduksjonen på en gård på Løten i vikingtid (se også kapittel 10 og 12 i denne boken). Det kan spekuleres i om barrerne ble gravd ned som ofre eller gjemt unna i krisesituasjoner. Andre enkeltfunn som bør fremheves er en flott bronsenøkkel med et stilisert dyr i håndtaket fra Ommang (C29083), to armbånd i kobberlegering fra Englaug (C38619) og Ånestad (C52098), samt en nylig innkommet del av en dragespenne fra Haukstad (C62184, men se også parallell i Røstad 2012:187-189, figur 9), alle avbildet på figur 2.17.

Figur 2.17. Øverst til venstre: nøkkel fra Ommang (C29083). Øverst til høyre: armbånd i kobberlegering Ånestad (C52098). Nederst til venstre: urnesspenne fra Haukstad (62184). Nederst til høyre: armbånd fra fra Englaug (C38619). Foto: Kirsten Helgeland, Olav Heggø og Christian L. Rødsrud, KHM. Fotomontasje: Ingvild Tinglum Bockman, KHM.

Museumsnr.	Datering	Kontekst – funnopplysninger fra tilvekt	Gjenstand	Kontekst	Gård
C1838	VT	Funnet i jorden ved planering av gårdsplass.	Rangle		Halstenshov (53)
C5887	MT/VT	Gave fra Lars Rømen.	Spydspiss (JP type A)		Rømmen store (31)/Rømmen lille (30)
C9700	VT/MA	Funnet i Jorden på Aadals Bruk.	Spinnehjul (kleber)		Ådalen (224)
C9702	JA/MA	Funnet for noen år siden på Store Benningstad.	Spyd m agnorer		Brenningstad store (229)
C9706	VT	Funnet for flere år siden på Østre Lille Finstad i <i>Løiten</i>	Oval spenne (underplate)	mulig grav	Finstad Store/ Lille (200/201)
C10151	VT	Funnet våren 1880 ved pløying på Sande i <i>Løiten</i> .	Sverd	mulig grav	Sande (1)
C21947	VT	Funnet på Kjøstad, under pløying. De øverste lå bare 8 tommer under jordoverflaten under flat mark, de dypeste en hel meter nede.	351 (579) barrer (R.438)	Depot	Kjøstad (197)
C22374	VT	Funnet på Storløken, (g.nr. 217).	Sverd (JP:fig. 99)		Løken store = Storløkken (217)
C22566	VT	Har ligget på gården Skøien uten at man har rede på hvordan den er funnet.	Oval spenne (R.654)		Skøien (204)
C22597a-g	VT	Forskjellige jernalderfunn fra Romedal og Løten Hed.	Sverd (JP79), 2 økser (R.555 og 561), spyd (JP 13), spyd (R529), støpeform av kleber (til barre R.484), nålebryne	Div Løten og Romedal	
C23956	VT	Denne perlen skal tilhøre et av de tidligere innkomne gravfunn fra Englaug.	Perle i trefragmenter		Englaug vestre/ østre (222/221)
C24346	VT	Funnet ved pløying i en åker på Klette.	Bjelle (jern)		Klette (80)
C25997	VT	Funnet på Klette.	Bissel		Klette (80)
C26390	VT	Fiskekroken fantes i jorden V-SV for gårdens hvite hovedbygning og like ved flaggstangen.	Fiskekrok (O. Nordgård: Trekk av fiskeriets utvikling i Norge: nr. 1), s. 104, fig. 63 c)	Veia (188)	
C26391	VT	Funnet på Seglen. Hos Pilø 2005:363 bemerkes det at funnet er gjort på jorden til Karud nordre – ikke Seglen.	Spyd (JP: fig. 15), bissel (bortkommet)		Seglen (26)
C26392	VT	Funnet ca. 200 m vest for husene på Berg vestre.	Bjelle		Berg vestre (196/6)
C26393	VT	Sverdet er funnet på et av gårdens jorder, akkurat hvor vet man ikke.	Sverd (JP:fig. 68)		Riseng (118)
C26394	VT	Funnet ca. 1930 på Dyri. Samme lille haug som -95 og 96.	Sverd (JP:fig. 110)		Dyri (184/1)
C26395	VT	Funnet ca. 1930 på Dyri. Samme lille haug som -94 og 96.	Sverd (JP:fig. 124)		Dyri (184/1)
C26396	VT	Funnet ca. 1930 på Dyri. Samme lille haug som -94 og 95.	Spyd (JP: fig. 7)		Dyri (184/1)
C26404	VT	Funnet på Grøholt (gnr. 22), Løten, Hedmark, under harving av en mark rett øst for låven.	Øks (JP fig. 40)		Grøholt (gnr. 22)
C27343	VT	Funnet under sprengning på flat mark 1943, om lag 40 meter fra de steder hvor det tidligere er gjort funn.	Sverd		Kjøstad (97/1)
C28765	VT	F. under arbeid med bulldoser sommeren 1954. Sverdet lå i snittet etter bulldoseren, ca 0,5 m dypt.	Sverd (JP type Q)		Kjels-Rudtad (208/1)

Museumsnr.	Datering	Kontekst – funnopplysninger fra tilvekst	Gjenstand	Kontekst	Gård
C29083	VT	Funnet under jordarbeid på Søndre Ommang (g.nr. 211, br.nr. 1).	Nøkkel m dyr		Ommang (211/1)
C29084	VT	F. i åkeren på Bjørkeli (g.nr. 197, br.nr. 4 eller 5).	Sverd		Kjøstad (197)
C29085	VT	Funnet i åkeren på samme eiendom som foregående nr., men ikke samme sted.	Barre (R.438)		Kjøstad (197)
C29086	VT	Funnet på samme eiendom som foregående nr. lengst nord på eiendommen, hvor det tidligere antakelig har vært en (grav)haug.	Bissel		Kjøstad (197)
C29348	VT	Funnet oppå jorden blant barnåler og lyng ca. 500 m NØ for huset til finneren.	Pilspiss (R.538/539)		Breum av Almenningstykket (273/160)
C29488	VT	Havnegang bevokst med skog og kratt. Den ble utparsellert i 1952, og hele området slettet med bulldoser. To jordblandete røyser ble påvist 60–70 m S for det nye huset. Av disse ligger nå halvparten av den ene intakt på naboens eiendom. Sverdet skriver seg fra den ene røysen. Ifølge Pilø (2005) er det funnet et spinneshjul på samme eiendom.	Sverd (R.495), perle (tapt)	Mulig grav	Hommerstad øvre (203)
C29796	VT	Funnet på tunet på Klette. Nærmere funnopplysninger mangler.	Pilspiss (R.539)		Klette (80)
C32631	VT	Ca. 200 m V for gårdens hovedbygning, vel 50 m S for riksvei 211. Sannsynligvis på samme sted ble i 1953 funnet et sverd (C 28765). Ingen haug. Skråning.	Spyd (JP type K, fig. 21)		Kjels-Rudtad (208/1)
C33563	VT	Funnet av Johs Opsahl i 1969 under pløying på lokaliteten Jomfrubekken ca. 200 m SV for husene på gården Norderhov. Ingen tegn til gravanlegg.	Sverd (JP type R - 113)		Norderhaug vestre (16)
C33564	VT	Funnet i 1972 av Olav Tomter under våronna på dyrket mark 25 m NV for bygdeveien Ådalsbruk–Løten og 150 m SV for husene.	Øks (JP type M - 45)		Bjørke vestre (213)
C33994	VT	Funnet på et jorde NV for husene på Trætterberg.	Bjelle		Trætterberg (47)
C34515	VT	Funnet under pløying 1973 av Randi Kristoffersen.	Sverd (JP type Q- 10)		Engejordet av Balke (10/1)
C34530	VT	Finner har jevnlig pløyd opp slaggklumper her og mener at det ligger en blesterovn under pløedybde	slagg		Nordbakken av Englaug østre (222/60)
C38619	VT/MA	Metalldetektorfunn fra registreringer	Armrings (JP1928:fig. 185), 2 sigder (en som JP1951:fig. 84), jernbarre?, hesteko, 3 nagler, knapp		Englaug østre (222/1)
C38622	VT	Metalldetektorfunn fra registreringer på Løken	Brodd (JP1951:fig. 52), kniv (JP 1951:fig. 110), kniv (JP (1951:fig. 106)		Løken store (217/1, 10) / Løken lille (218/1)
C34856/9–14	VT	Metalldetektorfunn fra matjord over område med fem fotgrøfter	Kniv, spyd, blylodd, jernfragmenter, slagg	fra graver?	Englaug (222/1)
C38621a-i	JA/MA	Metalldetektorfunn fra registreringer	Vektlodd (bly), meisel (Petersen 1951:fig. 69), kniv, bronsekam, sølvklump?, slagg, brente bein	fra graver?	Englaug (222/1)

Museumsnr.	Datering	Kontekst – funnopplysninger fra tilvekt	Gjenstand	Kontekst	Gård
C52010 a-b	JA	Åkervandring ved Lars Pilø 1994	Esseforing, slag		Englaug østre (221/222) og vestre (221)
C52029 a-c	JA	Funn fra prøvesjakt i 1997–1998 v/Lars Pilø	Bronsenål, nøkkel, jernfragmenter, brente bein		Englaug vestre (221/1)
C52098	VT	Funnet av Hans Olerud i 1958 ved bortrydding av en gammel smie, 50–60 m øst for hovedbygningen på Ånestad (nå flyttet)	Armbånd (JP 1928:fig. 184/186)		Ånestad (155)
C59392	VT	Innlevert til HFK fra Hedmarksmuseet, Domkirkeodden. Ukjent funnomstendighet	2 ovalspenner (R.647/JP 1928:fig. 37, var. 1)		Ukjent
C62164	JA/MA	Metalldetektorfunn	Slag		Englaug vestre (221/1)
C62180	JA/MA	Metalldetektorfunn	Produksjosavfall		Englaug vestre (221/1)
C62181	VT/MA	Metalldetektorfunn	Vektlodd		Ven (18/1)
C62182	VT/MA	Metalldetektorfunn	Vektlodd, sfærisk		Ven (18/1)
C62184	VT/MA	Metalldetektorfunn	Dragepenne		Haukstad (219/1)
OF3041	VT	Hedmarksmuseet, Domkirkeodden	Skjoldbule		Skøyen (204)
PE	YJA	Funnet i åkeren på Rustad lille i 1915 og 1935	2 nålebryner		Rustad lille (205)
PE	JA	Funn ligger på gården – ingen ytterligere opplysninger	spinnhjul		Haukstad (219)

Tabell 2.5. Oversikt over enkeltfunn fra vikingtid i Løten. PE = privat eie. OF katalognr. fra Hedmarksmuseet (MT = merovingertid, VT = vikingtid, YJA yngre jernalder, JA = jernalder, MA = middelalder).

2.5.6 Jakt, fangst og fiske i Løtens jernalder

Et yrke, eller kanskje helst en binæring, vi jevnlig finner spor etter, er fangst. Denne kan ha blitt drevet på flere måter, der groppfangst var en egen form, mens jakt med pil og bue var en annen. Selv om enkelte graver inneholder stridspiler, beregnet på å trenge gjennom rustninger, er de fleste pilene antatt å være anvendt til jakt. Fra By/Englaug er det flere graver som viser at avdøde har hatt med seg et helt koger i graven. Det er tre graver med henholdsvis 13 (C9528–9579), 10 (C9584–9586, 9596–9599) og 10 (C9580–9583) pilspisser fra By, en grav med 13 pilspisser (C10719–10735) fra Englaug, og ellers i fylket er det to graver med ti pilspisser fra henholdsvis Kjøstad (C10153–10164 og 10195) og Bjørke vestre (C22504), for å nevne de største. I Gula- og Frostatingsloven, fra tidlig middelalder, står det at bøndene som var utkommandert i leidangen, skulle ha én bue og 24 piler per rotofte i skipet, det vil si en bue per to mann (Hjardar og Vike 2011:179). Buene, som utelukkende har vært av organisk materiale, er imidlertid ikke bevart. Utover pilene fra gravene er det også gjort enkeltfunn av piler på Breum av Almeningsstykket (C29348) og på Klette (C29796), som trolig er bortskutt under jakt. Skogen ligger tett på gårdene i Løten og fangst behøver ikke ha foregått langt fra hjemmet, selv om områder som Budormarka og skogen rundt Rokosjøen har vært viktige jaktmarker.

Groppfangsten strekker seg tilbake til den yngre steinalder, eller tidligere (Bergstøl 2015, se også kapittel 17 og 18 i denne boken). Ingen av fangstgropene i Løten er faglig utgravd, men det er registrert 59 anlegg med en hovedkonsentrasjon i Budor-området. Denne samlingen av groper kan tilskrives at dette området har blitt grundig arkeologisk registrert (Bårdseng 1998). Like fullt må det fremheves at det er kjent flere fangstanlegg i de mer sentrale bygdene på gårder som Balke, Dyri, Hovin, Norderhov, Rustad og Skillingstad. At det ligger to registrerte anlegg på Skillingstad må også bemerkes, ettersom de befinner seg tett på utgravningstraseen for rv. 3/25-prosjektet.

Utover fangsten på land har Løtensokningene også utnyttet fisket, som trolig har vært godt i så vel Rokosjøen som Svartelva, Fura og andre mindre elver og innsjøer. Fiskeriet gjenspeiler seg også i et og annet funn, med fiskekroken fra Veia (C26390) som det beste eksempelet. I tillegg kjennes en mulig fiskekrok fra Ole Risbøls (1997:17) undersøkelser av en overpløyd grav på Englaug (C34856/1–7, 19–30). Mye av fisket foregikk langs veiene som knytter de gode jordbruksområdene sammen med skogressursene i Løten, ettersom mye av landferdselen fulgte vassdragene. Det er derfor sannsynlig at det var et utpreget samspill mellom fangsten, fisket og jordbruket.

2.5 7 Jernproduksjon i Løtens jernalder

To svært viktige undersøkelser av jernproduksjon i innlandet er utgravningene på Rødsmoen (Narmo 1997) og Gråfjell (Rundberget 2007) i Åmot. Her ble det påvist rikholdige spor etter flere produksjonsledd (kullgroper, slagghauger, ovner, røsteplasser og malmlagre) fra en omfattende jernproduksjon i distriktet. Groper knyttet til jernutvinning finnes gjerne i utmarka, mens smiekullgroper vanligvis er mer knyttet til områder med gårdsbosetning (innmarksnære). Noen fast regel er det ikke, da smiekullgroper også kan finnes langs gamle veifar i utmarka (Narmo 1997), og det er fravær av tilknytning til jernvinneanlegg som definerer en kullgrop som smiekullgrop. For en fullstendig gjennomgang av fagfeltet vises det til kapittel 15 og 16 i denne boken.

Som vi allerede har sett av gjennomgangen av smedgravene, må jernet ha vært en viktig ressurs i regionen. I Askeladden (2019) er det registrert 79 jernvinneanlegg i Løten med en konsentrasjon rundt Budor i Løten Almenning (se også Bårdseng 1998). Dersom enkeltminner legges til, blir tallet 201 anlegg, men det skal bemerkes at flere av anleggene da inkluderer kullgroper. Selv om de bevarte smedgravene er fra vikingtid, er det flere funn som vitner om en utstrakt produksjon lenge før den tid. De to eldste jernproduksjonsovnene i distriktet er datert til førromersk jernalder og eldre romertid og fremkom i forbindelse med utbygging av rv. 3, Mågård–Haukstad (Risbøl 1997:10–13). I en innberetning ved Per Oscar Nybruget går det også frem at det jevnlig har blitt funnet slaggg fra en mulig blesteroavn på åkeren på Englaug. Et eksempel er katalogisert som C34530, og tidfestet til vikingtid i museets tilvekst. Likeledes fremkom slaggg og esseforing ved Lars Piløs åkervandring på Englaug i 1994 (C52010 a–b). Slagget ble funnet på flere forskjellige steder og stammer både fra jernproduksjon og smiing. Deler av slagget har trekk som viser at det ble produsert i merovingertiden eller tidligere (ovnsteknologi av type 1), mens annet slaggg har kjennetegn som tilsier at det ble produsert med teknologien som dominerte i vikingtiden eller middelalderen (ovnsteknologi av type 2) (se kapittel 13 i denne boken, jf. Larsen 2004, 2009). Videre går det frem at det ble observert en oppløyd esse i et område med bryggestein ca. 200 m nord for tunet (Pilø 2005:166). Til slutt kan det nevnes at det er innkommet metalldektefunn av slaggg (C62164) fra samme gård de siste årene. Disse antas å være av typen fra eldre jernalder / merovingertid. Smietradisjonen på Englaug er dermed dokumentert både gjennom gravfunn (jf. avsnitt om graver og funn fra yngre jernalder) og ved rester etter selve produksjonen. Også i tre graver fra henholdsvis By (C29310 og C52019)

og Brenningstad store (C34859) er det fremkommet slaggg i haugmassene.

At det på Kjøstad er registrert en blestergrop tilhørende en eldre jernalders reduksjonsovn (id 75233-1), viser videre at jernproduksjonen knytter seg til rike gårder med mange fornminner. Fra Kjøstad kjennes både fire gravfunn fra yngre jernalder og fire enkeltfunn i tillegg til en rekke gravminner som ikke er nærmere undersøkt (Pilø 2005:374–375). Mest bemerkelsesverdig er likevel det tidligere nevnte depotet på 579 jernbarrer som må knyttes tett opp mot en omfattende jernproduksjonen på Løten eller i Østerdalen.

I yngre jernalder og middelalder blir jernproduksjonen en dominerende utmarksressurs i regionen, gjennom kullgroper og jernfremstillingsanlegg. Før rv. 3/25-prosjektet ble igangsatt, var det C14-datert en jernvinneovn fra Korperud, en smie og en kullgrop fra Narsetra og en slagghaug i Løten almenning. Produksjonslokaliteten fra Korperud er datert til vikingtid, mens de tre andre anleggene har middelalderdateringer (Rundberget 2017:409, Appendix IIB).

I Hedmark som helhet er det kjent hele 8491 kullgroper (jf. Askeladden 2019) hvor det hovedsakelig har blitt produsert kull til jernproduksjon og smiing (se kapittel 15 og 16 i denne boken). Kullgroper er undersøkt i flere kommuner, men hovedvekten ligger i Åmot, der det er undersøkt 66 kullgroper på Rødsmoen (Narmo 1997) og 258 i Gråfjellområdet (Rundberget 2007). I Løten er det registrert 731 kullgroper, og disse finnes særlig i Budorområdet og sørøst for Rokosjøen, men også sentralt i bygda. Dateringer av kullgroper i Hedmark som helhet, totalt 255 stk. (før 2008), viser at hovedaktiviteten har foregått i tidlig og høymiddelalder, innenfor tidsrommet AD1000–1300. Bildet er det samme for Løten, der fem C14-dateringer foreligger fra tidspunktet før rv. 3/25-prosjektet ble igangsatt. Aldersbestemmelsene ligger innenfor perioden 1010–1290 e.Kr. (Rundberget 2017:420–421, Appendix IIC). Kullgropene som ble undersøkt ved rv. 3/25 kommer i hovedsak fra de sentrale delene av bygda, og er omtalt i bokens kapittel 15 og 16. Sammenliknet med de store undersøkelsene i Åmot kommune er funnene i Løten fåtallige, men langt fra alle kullgroper og jernvinneanlegg er påvist, og antallet anlegg er stort nok til å fastslå at jernfremstilling må ha spilt en viktig rolle allerede i eldre jernalder, men spesielt fra merovingertid og utover i vikingtid og tidlig middelalder. Jernproduksjonens oppsving sammenfaller også med at andre arkeologiske spor blir mer tallrike, særlig gjennom de mange gravfunnene fra vikingtid (se figur 2.23).

2.5.8 Stedsnavn som kilde til bosetningshistorien i Løten

Ettersom gravfunnene er mange og bosetningssporene er forholdsvis få kan det være av interesse å studere de onomastiske kildene (stedsnavn) nærmere. Det finnes en bred litteratur som diskuterer bruken av stedsnavn (se for eksempel Vikstrand 2001; Pilø 2005:33–44; Vikstrand 2013 med videre referanser). I denne teksten er det imidlertid ikke rom for å gjøre mer enn å gjengi diskusjoner som tidligere er publisert om de gjeldende områdene. Kåre Kveseth (1979), som jobbet grundig med stedsnavnene på 1960- og 1970-tallet, fremhever By som den første gården som ble ryddet rundt 100 f.Kr. noe som trolig i stor grad baserer seg på funnene fra gravfeltet, og ikke pollenanalysene som viser korn dyrking så tidlig som i yngre steinalder. Utgravningene på By har foreløpig konsentrert seg om gravhauger, og det er ikke funnet spor etter bosetning som kan knyttes til gravfunnene. Et interessant trekk ved pollenanalysene er imidlertid at det skjer en intensivering i korn dyrkingen i folkevandringstid. Fra denne tidsepoken kjennes det få sikre graver på By/Englaug, mens de er mange fra den forutgående romertiden (Martens 1969). Etter hvert ble det tatt opp flere gårder, og Kveseth (1979) fremhever 16 enheter i kommunen med vin-endelse, gårder som trolig ble ryddet for dyrking og husdyrhold i romertid (se også Stemshaug & Sandnes 1997): Løken, Heggen, Klæpa, Skjerve, Farjen (usikker), Dyri, Næsta, Skøi (Skøyen), Støre, Liva, Ven, Løten (prestegården), Segla, Rømmen, Spangen og Hovin. Kveseth tenker seg at de alle er delt ut av den eldre By-gården. I tillegg tilkommer en rekke gårder mot slutten av eldre jernalder (Kveseth 1979:26–27). Verdt å merke seg er også gården Ven ved Prestegården, med en steinsirkel, som Kveseth (1979:25) gjetter har tilhørt en stormann som ble gravlagt på 300-tallet. Senere gravning (Gustafson 1995) skulle vise at dateringene var nokså presis, selv om de to enkle branngravene ikke vitner om noen stormann. Kokegropene som ble funnet i forbindelse med veiutbygging like ved, var imidlertid langt eldre, fra førromersk jernalder (Wenn 2010). Hvis stedsnavnet Segla (av segal = rug + vin) avspeiler gammel aktivitet, ville det være svært interessant å vurdere hvor langt tilbake i tid rugdyrkingen kan dokumenteres, ettersom denne kornsorten som regel er forbundet med jordbruket i yngre jernalder (Behre 1992; Robinson mfl. 2009:128–131; Grabowski 2011:485–493).

Kveseths fremstilling er interessant, men de arkeologiske funnene viser likevel at det er vanskelig å feste full tillit til stedsnavn og alder. Dette kan eksemplifiseres

med gården Finstad, et gårdsnavn med stad-endelse som Kveseth (1979:29) plasserer i yngre jernalder, men som definitivt har kulturhistoriske spor tilbake til yngre romertid / folkevandringstid gjennom de nevnte funn av våpengrav og gullringer. Det samme gjelder Brenningstad, hvor det er gjort funn av en korsformet spenne fra folkevandringstiden. Trolig skal mange av dateringene basert på gårdsnavn flyttes lenger bakover i tid. Andre gårder som Kveseth plasserer i yngre jernalder, har også vist seg å ha spor etter eldre bosetning i forbindelse med utgravningene ved rv. 3/25-prosjektet. Dette gjelder for eksempel Skjellingstad (= Skillingstad), Skramstad og Gjærлу. Selv om det finnes eldre funn på de nevnte gårdene, er det likevel ikke sikkert at disse skal knyttes til de gitte gårdsnavnene. Bosetningssporene kan like gjerne stamme fra perioder der gårdene flyttet rundt, uten de samme faste grensene som synes å oppstå fra og med yngre jernalder (Gjerpe 2014, 2017). Også Pilø (2005:234–235, 239–240) benytter stedsnavnene i sine analyser, og hans oversikt, som gjelder Hedmarken som helhet, viser at funnene fra romertid og folkevandringstid kan knyttes til gårder med naturnavn, og endelsene -vin, -heim, -stadr og -byr.

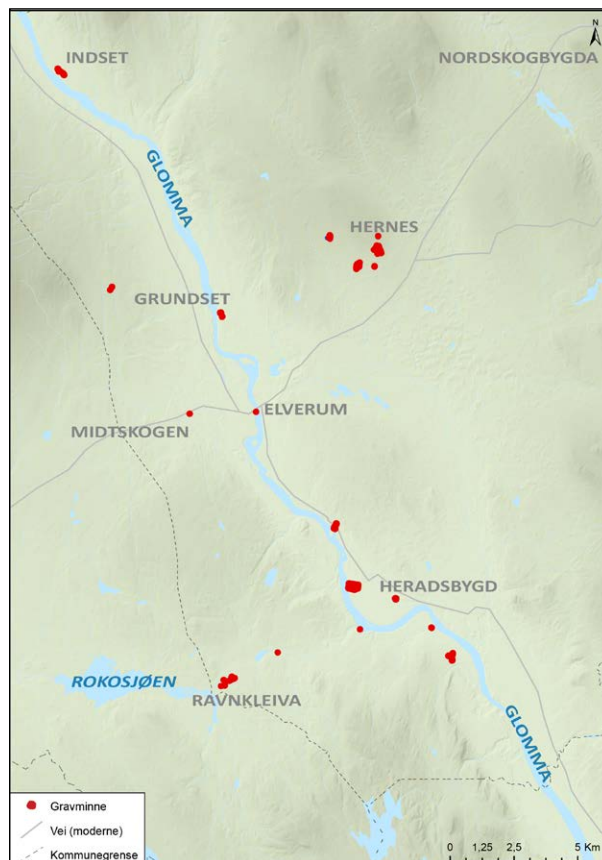
En videre interessant debatt er alderen på hov-navnene. Disse plasseres i yngre jernalder av Kveseth (1979), noe som i nyere tid har fått støtte i Lars Piløs (2005:241–243, 247) oversikter som viser at det først i yngre jernalder er gjort funn av oldsaker på hov-gårder på Hedmarken. Både Kveseth og Jørgen B. Morthoff (2006 (1949–55)) tar utgangspunkt i åtte gårder når de summerer opp hov-navn i Løten. Steinar Sørensen (1976) argumenterer imidlertid for at flere av disse hov-navnene ikke har et forhistorisk opphav, og fremholder en teori om at det kan ha vært en sammenheng mellom eldre hov og fjerdingene slik vi kjenner dem fra de fire siste århundrene og videre inn i vår tid gjennom betegnelsene Nordbygda, Midtbygda, Østbygda med Skogbygda og Sørbygda (Sørensen 1976:10). Gjennom en grundig gjennomgang kommer han frem til fire opprinnelige hov: Torshov i Bergsfjeringen, Norderhov i Rømmenfjeringen, Hov i Hovsfjeringen og til sist Englaug (Engeloff av Ingve Frøy) i Ålsfjeringen. Han tar også dette ett skritt videre ved å knytte hovene til fire ulike guddommer Tor, Njård, Ull og Frøy. Slike gudenavn knyttes ofte til yngre jernalder, men har trolig sin opprinnelse i folkevandringstid, om ikke enda tidligere (Hedeager 1999). Gårdsnavnene er yngre enn By, hvorfra for eksempel Englaug må være adskilt, men det er ikke mulig å fastslå når adskillelsen fant sted og videre tidfeste alderen på gårdsnavnet.

2.5.9 Løten i jernalderen

I sin gjennomgang av det arkeologiske kildematerialet betegner Lars Pilø (2005) Løten som en veletablert jordbruksbygd allerede i romertid. En slik vurdering har blitt styrket gjennom kulturminneregistreringer, utgravninger og metalløkervirksomheten de siste årene. Mens funnene fra førromersk jernalder begrenser seg til noen kokegroper, dyrkingsspor, og enkelte gravfunn som kan gå tilbake i den eldste delen av jernalderen, blir gravene flere i løpet av romertid. Det er først og fremst de sentrale strøkene som er representert i oversikten over graver og enkeltfunn i eldre jernalder, mens de dekker hele den oppdyrkede delen av kommunen i vikingtid. I vikingtiden synliggjøres også en mangedobling i antall funn (se figur 2.23), som antyder en veletablert jordbrukskultur. Det blir betydelig færre funn når man beveger seg mot utmarksområdene rundt Budor og Rokosjøen, der utmarksressurser som jakt, fangst og fiske har foregått. Disse ressursene er trolig utnyttet gjennom hele jernalderen, men ingen anlegg fra hverken fangst eller fiske er faglig undersøkt.

Gjennomgangen av funnmaterialet synliggjør en stor kontrast mellom et omfattende og rikt funnmateriale og et sparsomt boplassmateriale. Foreløpig kjennes kun én lokalitet med hus fra Løten, i form av spor av en bygning datert til merovingertid/vikingtid (Risbøl 1997:14–16). Mangelen på lokaliteter med hus har trolig sammenheng med at det har vært foretatt få undersøkelser i de mest sentrale jordbruksstrøkene av kommunen i nyere tid. Det kjennes et fåtall kokegropslokaliteter med dateringstyngdepunkt i yngre romertid / folkevandringstid (se også kapittel 9 i denne boken), som antyder at dette har vært en ekspansjonsfase. Dette sammenfaller for øvrig med at det i pollensøylen fra Englaug synes en definert landbruksfase i yngre bronsealder / førromersk jernalder og en klar intensivering fra folkevandringstiden (Høeg 2005:541–542; Pilø 2005:228).

De rike smedgravene fra By (Martens 2003) og ikke minst barredepotet fra Kjøstad antyder at jernet har vært en viktig ressurs. De nevnte funnene er fra vikingtid, men allerede fra eldre jernalder er det kjent fremstillingsanlegg fra kommunen. Som en følge av de nye rv. 3/25-undersøkelsene foreligger det imidlertid mest kunnskap om jernproduksjonen i merovingertiden (kapittel 12 og 13 i denne boken), Samtidig er det klart at produksjonen eskalere utover i vikingtiden og tidlig i middelalderen. Ut fra dette perspektivet er også den store økningen i antall graver og gjenstandsfunn i yngre jernalder interessant. Overskuddsproduksjon fra Løten har trolig funnet veien til Åker gjennom de øst-vestgående veisystemene eller ferdsel på Svartelva forbi sentralområdet på By.

Figur 2.18. Kjente gravminner fra jernalderen i Elverum anno 2019. Kart: Ingvild Tinglum Bockman, KHM.

2.6 JERNALDEREN I ELVERUM

2.6.1 Eldre jernalder i Elverum

Da Einar Østmo (2000:33) gjorde sin oppsummering av gjenstandsfunn fra eldre jernalder i år 2000 var det overhodet ikke kjent bosetningsspor fra jernalderen i Elverum. Det var heller ikke mer enn tre gjenstander å rapportere om fra eldre jernalder, alle fra folkevandringstiden (400–570 e.Kr.). Kort skal nevnes en spydspiss (GM2541), som vil omtales videre nedenfor. Nær undersøkelsesområdet for rv. 3 kjennes en jernøks fra Grindalen (C32255⁵) og en pilspiss (C23073) fra overgangen eldre/ynge jernalder fra vestsiden av Sagtjernet på motsatt side av Glomma. Øksen var trolig et offerfunn der den hvilte stående med eggen ned i en myr, som gjerne kan ha vært et lite tjern i jernalderen. Slike offerfunn fra våtmark er kjent gjennom store deler av forhistorien (Bradley 1990, 2017). Det er nærliggende å knytte pilspissen til aktiviteter i utmarka, og den kan slik sett ha sammenheng med jaktaktiviteter i eldre jernalder, som vil omtales nedenunder. En annen pilspiss fra Søbak av Strand søndre (C25314) var tidligere kategorisert som

5 Bergstøl daterer øksen til merovingertid pga. likhet med Grieg (1923:15:fig. 29), men dateringen er usikker.

et vikingtidsfunn, men Jostein Bergstøl (2008:37) har vist at denne trolig er samtidig med pilen fra Sagtjernet.

Kartlegging og utgraving av mindre deler av et felt med rydningsrøyser og to antatte gravrøyser samt åkerterrasser i Grundsetmarka står sentralt i Ingunn Holms forskning på agrare kulturminner (Holm 2007; Holm & Sageidet 2013). Holm finner det sannsynlig at røysfeltene i Grundsetmarka er tatt i bruk fra eldre jernalder. Dette baserer hun på C14-dateringer av kull fra terrasser og åkerlag, mulige funn av skålgroper og to antatte gravrøyser blant rydningsrøysene (Holm 2007:127–130). Pollenprøver fra røysfeltet og en nærliggende myrkjerne er i hovedsak indikasjoner på rydding og beitelandskap i eldre jernalder (særlig folkevandringstid), mens prøvene fra én røys viser til korndyrking. Beiteindikatorer avtar i merovingertid, før det er tydelig at landskapet åpnes opp på nytt og dyrkes i middelalder (Overland & Hjelle 2007:283–298). Holm argumenterer for at driftsformen i den eldste fasen har vært svært ekstensiv (Holm 2007:133, men se kapittel 6 i denne boken for en alternativ tolkning), mens det i middelalder er spor etter et mer intensivt bruk med gjødsling (Holm 2007:134). Verdt å merke seg er at det ser ut til at feltet har ligget øde gjennom yngre jernalder (Holm 2007:135).

Åtte dyrkingsterrasser, i tillegg til kullgroper, tjæremile og ulvestue, ble undersøkt på Grundset i 2007 (Holm & Berg-Hansen 2007). Dateringene fra dyrkingsterrassene fordelte seg fra bronsealder

til middelalder, men gjennom en grundig analyse av mikromorfologiprøvene kommer Holm og Barbara Sageidet (2013) til at terrassene er menneskeskapte og at de ble tilrettelagt for dyrking etter avsviing av skogen og innarbeiding av kullmateriale i jordsmonnet i folkevandringstid (400–560 e.Kr.). Allerede den gangen var området kultivert av mennesker til andre formål. Etter å ha ligget brakk i yngre jernalder ser det ut til at terrassene blir tatt i bruk igjen i middelalderen (1025–1220 e.Kr.), samtidig som de ble tilført torv og gjødsel.

På tross av utgravningene i Grundsetmarka er det god grunn til å tro at de rikeste jordbruksområdene ikke lå i nåværende skog, men nær dagens kommunesentrum i Elverum. Noe lenger mot syd, der Glomma gjør en kraftig sving, ligger også det fruktbare området Heradsbygd. Dette er fra gammelt av selve hovedbygda i Elverum, der storparten av befolkningen fremdeles bodde i 1801 (Stener 1988:14). Det opprinnelige navnet Hæradet betyr bygd, og Magne Stener (1988) antyder at den eldste bosetningen kan stamme fra de første århundrene etter Kristus. Det eneste jernalderfunnet som var fremkommet før år 2000, var en spydspiss (GM2541) som ikke kan stedfestes nærmere enn til Heradsbygda generelt (Østmo 2000:33). De senere årenes metalløkervirksomhet har imidlertid endret noe på dette bildet. Funnet som markerte skiftet, var et stort jerndepot (se også egen artikkel i kapittel 12 i denne boken) med blant annet smedutstyr fra

Museumsnr.	Datering	Kontekst	Gjenstand	Tolkning	Gård
C23073	FVT/MT	Den ble f. av noen gutter som sparket fotball i en åpning i skogen. En av guttene sparket til en forhøyning i terrenget, hvorved spissen spratt opp.	Pilspiss (R.540)		Søbak av Strand søndre (25/43–44)
C25314	FVT/MT	Funnet i en myr like ved Sautjernet	Pilspiss (R.540)		Ukjent, Elverum
C32225	EJA	ca. 200 m V for riksvei 3 til Rena, ca. 100 m V-SV for et lite tjern. Den ble funnet stående med eggen ned i en tidligere myr, nå grøftet, bevokst med glissen småskog.	Øks (R.153, P. Fett: Arms in Norway, pl. I, fig. 1; Grieg 1923:15, fig. 29)	Depot/offer	Grindalen (30)
C59406	FVT	Løsfunn med metalløker, funnet i en åker ca. 5 cm under markoverflaten.	Bøylespenne (Schetelig 1911, fig. 25)		Storhov (51)
C61382	EJA	Metalløkerfunn	Fibel/spenne		Storhov (51)
C61388	EJA	Metalløkerfunn	Krumkniv		Storhov (51)
C61404	FVT	Metalløkerfunn	Relieffspenne		Rustad søndre (16)
GM2541	EJA	Ingen informasjon – Heradsbygd	Spyd		Heradsbygda – ukjent gård

Tabell 2.6. Oversikt over funn fra eldre jernalder i Elverum (FVT = folkevandringstid, MT = merovingertid, EJA = eldre jernalder).

tiden rundt 600 e.Kr., dvs. den første delen av mero-vingertiden (C60023). En etterundersøkelse på stedet viste at depotet var lagt ned i en kokegrop, og at det lå flere kokegropen i området rundt denne. Disse er nå tidfestet til tidsperioden 250–550 e. Kr. (se kapittel 12 i denne boken).

Etter depotfunnet på Storhov (kapittel 12 i denne boken) har metallsøkeraktiviteten i Elverum økt. Fra Rustad søndre langt nord i kommunen har det kommet inn en relieffspenne (C61404, figur 2.19). Denne spennen har kun paralleller fra Hordaland, Rogaland og Vest-Agder (Sjøvold 1993:56–57; Kristoffersen 2000:271–274, 294, 299, 303), og setter således det indre Østlandet på kartet i forhold til langstrakte forbindelser og kanskje ekteskapsallianser allerede i folkevandrings-tid. Videre metalldetektorsøk på Storhov har også innbrakt en bøylespenne (C59406 som Schetelig 1911: fig. 26), og en liten spenne (C61382) av kobberlegering av form som en sølvblikkspenne/relieffspenne med lave-religgende rand rundt platen (som Schetelig 1911: figur 2.17). Funnene konsentrerer seg altså i den yngste delen av eldre jernalder, og antyder at den faste bosetningen

i området intensiveres på 300–400-tallet e.Kr. Et funn fra Storhov skiller seg likevel ut. Dette er en krumkniv (C61388), som i form har sine nærmeste paralleller i førromersk jernalder / eldre romertid (Almgren & Nerman 1923:39, tekstfigur 69 og Taf. 16, fig. 253) med gode paralleller fra blant annet By/Englaug (Martens 1969:27, fig. 7ab). Per Oscar Nybruget (1975b:16–18) har gjennomgått det norske krumknivmaterialet og konkluderer med at de dukker opp i det siste århundret f.Kr., men at de fleste krumknivene fra Østlandet stammer fra eldre romertid (men se også Gustafson 2016:50–51 for en oppdatert status for krumkniver fra Østlandet). Det finnes imidlertid også eksempler fra andre perioder. En presis tidfesting av slike krumkniver uten andre dateringsholdepunkter er følgelig vanskelig, og aldersbestemmelsen av krumkniven fra Elverum må derfor tas med et visst forbehold. Det skal også bemerkes at det i svært begrenset grad er foretatt arkeologiske undersøkelser på dyrket mark i kommunen, og at en relativt gjenstandsfattig gravskikk i århundrene før vikingtiden (Sørensen 1979) kan være en medvirkende årsak til mangelen på funn fra

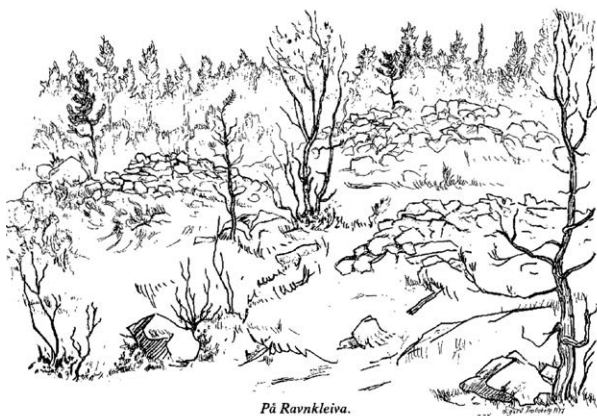

Figur 2.19. Spenner fra eldre jernalder fremkommet ved hjelp av metalldetektorsøk i Elverum. Relieffspennen fra Rustad søndre (C61404 i midten) er flankert av småspenner av kobberlegering fra Storhov (C59406 og C61382). Foto: Christian L. Rødsrud og Birgit Maixner, KHM.

den eldre delen av jernalderen. Begravelse i markerte hauger var trolig heller ikke alle forunt. I sin undersøkelse fra Romerike fremholder Dagfinn Skre (1998) at kun frie mennesker som etterlot seg arv, ble hedret på denne måten.

Fremdeles er det altså få sikre spor etter gårdsbebyggelse i eldre jernalder i Elverum, men det kan nevnes at pollenprøvene fra Hellerudsmyra ved Sjevollen viser spor etter korndyrking i folkevandringstid (Høeg 1996:118–123). Ved Ravnkleiva langs gamle militærvei ligger flere gravrøyser mellom Rudstjernet og Rokosjøen (figur 2.20). Ettersom området og røysene ikke er undersøkt nærmere, er det vanskelig å tidfeste anleggsestidspunktet, men kanskje stammer de fra en pressperiode i folkevandringstid da lokalbefolkningen måtte vinne nytt land og forsøkte å etablere gårdsdrift i området og markerte eiendomsretten gjennom røyser. Fire av røysene ligger også som markører langs ferdselsåren som går fra Løten og over til Heradsbygda, nærmest i tråd med sagnet fra Heradsbygda om at folk kom vestfra (Hedmarken) den gang gårdene ble ryddet (Østmo 2000:49, se kapittel 2.2 og figur 2.5). I ekspansjonsperioder spiller nettopp randsonene en av gjørende rolle, og etablering vil gjerne skje i områder man alt kjenner, eksempelvis gjennom ferdsel.

Det bør det nevnes at flere har hevdet at det skulle finnes bygdeborger, en kulturminnetype som i hovedsak dateres til yngre romertid / folkevandringstid (se over om bygdeborger i Løten, Ystgaard 2003:21–22; 2014:29–30), på Borgåsen i Heradsbygda og Hammersborg ved Leiret (Finne-Grønn 1921; Fjellstad 1945). Ingen av stedene har imidlertid spor etter murer og de synes i dag ikke å være lett forsvarbare skanser. Støpeberget vest for Borgåsen er i tillegg en vardeås, men det er ikke kjent hvor langt varslingsfunksjonen går tilbake i tid (Østmo 2000:38).

På Ravnkleiva.

Figur 2.20. Røysene ved Ravnkleiva. Tegning: Sigurd Tretteberg. Reproduisert med tillatelse fra Løten historielag.

2.6.2 Jakt og fangst i eldre jernalder

Jakt og fangst i skogen hadde som tidligere nevnt blitt bedrevet siden steinalderen, og funnene av bortsutte pilspisser (som ved Sagtjernet) vitner om at jakten fortsatte inn i jernalderen. Til sammen er det registrert 526 gropfangstanlegg fra Elverum i Askeladden per august 2018, men det reelle tallet er trolig langt høyere. Den første fagmessige undersøkelsen som ble foretatt av slike groper i Elverum, fant sted i 1983–1984 i skogen på Grundset. Det ble da gravd ut tre fangstgroper for elg som skal ha hatt et dekke av halvkloyvinger (Mikkelsen 1986). Gropene kunne dateres yngre romertid / folkevandringstid, nærmere bestemt 210–480 e.Kr. Ytterligere åtte fangstgroper ble undersøkt på Hagen i 1999, men seks av gropene var forstyrret av senere kullgroper eller andre aktiviteter (Ristvedt 2000). To groper ble tidfestet til henholdsvis folkevandringstid (455–595 e.Kr.) og vikingtid (965–1040 e.Kr.). Fangstgropene var deler av større systemer av groper som dannet rekker gjennom landskapet der menneskene visste at dyrene ferdes. I forbindelse med rv. 3/25-utbyggingen ble nye deler av de samme fangstsystemene i Grundsetskoggen undersøkt i 2015. Disse vil omtales i kapittel 17 og 18 i denne boken. Denne typen fangst er kjent fra mange steder på Østlandet, og det er belegg for at fangstmetoden kan gå langt tilbake i steinalderen (Bergstøl 2015). Spor etter fangstgroper ble også funnet ved registreringene til de påtenkte skytefeltene i Østre Elverum – Holmsjøen og Gravberget, men disse er ikke undersøkt eller nærmere tidfestet (Østmo 2000:34).

I sin tolkning av gropfangstanleggene på Hedmarken foreslår Egil Mikkelsen (1986) at gropfangsten i eldre jernalder kan ha vært del av et større økonomisk system som ble kontrollert av et høvdingdømme i Mjøsbygdene med sine prektige gravhauger, i kontrast til det foreløpig spinkle materialet fra Sør-Østerdalen fra samme tid. Som gjennomgangen har vist, er sporene etter eldre jernalders bosetning i Løten markante, og veisystemene har gitt mulighet til å ha kontakt med menneskene som holdt til i traktene rundt Glomma.

Det er diskutert om landnåmet i Sør-Østerdalen kan ha vært preget av møter mellom to ulike kulturer, tenkesett og befolkninger (samer og norrøn befolkning, jf. Bergstøl 2008), men det er et uavklart spørsmål om det var rene fangstfolk eller bønder med en attåttnæring som drev gropfangsten. Uansett må det ha vært et kontakt- og bytteforhold mellom fangstfolkene som kunne levere produkter som elghuder, gevirer og bein til de mer aristokratiske bondesamfunnene noen mil lenger mot vest. På Hedmarken har disse produktene ganske sikkert blitt forbrukt, samtidig som jakt- og

fangstutbyttet har tjent som gaver og byttemidler i kontakten med utenomverdenen, og i et slikt vareutvekslingssystem står de beskrevne veisystemene sentralt. På Åker ved Hamar er det dokumentert at det ble drevet handel og produksjon i eldre jernalder (Pilø 2005), og både kammakere og garvere kan ha jobbet med fangstprodukter fra Grundset i sitt virke.

2.6.3 Yngre jernalder i Elverum

Det største antallet graver i Elverum kommunene ligger på innmark nær dagens gårder, og et overblikk i Askeladden (2019) viser at det er registrert 135 gravminner. Tallet har nok vært høyere, for mange har trolig blitt dyrket vekk eller har måttet vike for andre hensyn. Enkelte fjernede hauger er omtalt hos Østmo (2000). Gravminnene grupperer seg i tre konsentrasjoner: Heradsbygda, Hernes og dagens kommunesentrum (figur 2.18). I tillegg kommer de nevnte røysene ved Ravnkleiva og røysfeltet i Grundsetskogen (Holm 2007), der minst to er definert som graver. Så sent som i 1909 skrev Finne-Grønn (1909–1922) at det i Heradsbygd få år tilbake lå mange små gravhauger på gårder som Storhov, Houm, Skjefstad mfl. Disse er nå borte, men en del av gjenstandene derfra er trolig å finne blant Glomdalsmuseets samling med påskrift om at de er funnet på 1800-tallet uten nærmere stedsangivelse (Østmo 2000:40).

Gravfunn og løsfunn er presentert i tabell 2.7 og tabell 2.8. En kort gjennomgang viser at lengst nord i kommunen kjennes et sverd fra Innslet (C30158), en gård hvor det for øvrig ligger 13 hauger, røyser og steinlegninger på et felt, en enkeltliggende rundhaug samt 15–20 røyser øst for beitet. Det rikeste gravfunnet i kommunen er en våpengrav fra Strand nordre (C9110–9120), og en trefliket spenne (C1095) kommer fra samme gård (figur 2.21). Ved Leiret var det kjent flere gravhauger som ble omtalt av Nicolaysen (1862). Disse kan ha tilhørt den opprinnelige Alfareimr, men

Figur 2.21. Trefliket spenne (C1095) fra Strand nordre. Foto: Kirsten Helgeland, KHM.

haugene er nå jevnet med jorden. Like i nærheten ligger Rolfshaugen (id 39898) på eiendommen Solheim like på kanten mot Glomma, og den er knyttet opp til et gammelt sagn om kjempen Rolv (Sørensen 1979). Fra haugen er det bevart en miniatyrøks og en mulig vevskje (GM15842). Ytterligere to miniatyrøkser er fremkommet på gårdene Storhov (C61393) og Oppsal søndre (C61397) de siste årene, og samlet utgjør de en bemerkelsesverdig konsentrasjon fra et område som frem til for få år siden fremsto nærmest uten kulturminner. Metallsøkeraktiviteten på Storhov har økt funnmengden i distriktet betraktelig, som tabell 2.8 viser, og et utvalg av funnene derfra er fremstilt i figur 2.23.

Som tidligere nevnt er det flere vikingtidsfunn i Heradsbygda enn i andre deler av Elverum. På Østerhaug ligger fremdeles flere gravhauger, og blant

Figur 2.22. Utvalg av gjenstander fra merovingertid fra Storhov. Fra venstre: fuglespenne (C61380), krypdyrspanne (C61401) og to koniske spenner (C61378 og C61406). Foto: Christian L. Rødstrud og Elin Christine Storbekk, KHM.

disse den 3,5 meter høye «Kongshaugen» med en diameter på over 30 meter. På motsatt side av Glomma finner vi flere hauger på Skanshagen, hvorfra det også er kjent et våpengravfunn (GM4347–4402). I en bakke ned mot Glomma på gården Skjefstad er det gjort to funn av økser (GM5561 og GM19298) og et samlet funn med flere våpen, nøkkel og bryne (C12899–12902 og 13416). Det samlede funnet omtales som en grav hos Østmo (2000:46), men kan også forstås som et depot. Videre kan nevnes en våpengrav på Tuven syd for Løken (C3839–3843) og et sverd fra Tjernsenga på Storhov (C28635). Fra Houm kjennes en meget rik skjelettgrav med våpen og annet rikholdig utstyr (C24767a–g og C24772a–o), samt en mulig branngrav med blant annet remspenne og en jernskål (C24773a–f). I tillegg kommer en arming (C21371) uten funnopplysninger i tilveksten, men som Østmo (2000:47) holder for å komme fra en haug lenger nord på gården. Videre kommer et sammenblandet våpenfunn på Høverdalen (GM12927, 15829, 15872, 15885), og en spydspiss (GM3116) fra Furuknappen

som skal stamme fra en gravhaug. Fra motsatt side av Glomma er det færre kjente graver, og den største samlingen finnes på Bjølset. En pilspiss (C27267) skal stamme fra den nå fjernede «Tinghaug» på Bjølset søndre, mens det også er bevart en spydspiss (C27285) og et bisset (GM14380) fra gården. Videre er det bevart hauger og enkelte funn fra Sørperud, Granberg og Kvernmoen (Østmo 2000:48).

Til slutt må nevnes at det også i Hernes er bevart flere vikingtidsfunn. Fra Møystad kommer en våpengrav fra sen merovingertid / tidlig vikingtid (C2235–2239). Våpen er også funnet på Grav og Rogstad, mens kapellan Ivar Mortensson undersøkte en våpengrav med sverd, spyd, øks og skjoldbule (GM4536–4540) i en haug i Øgardsgrenda av Finstad vestre i 1909 (Sørensen 1979). Sist gang det ble undersøkt en gravhaug i Elverum, var på 1950-tallet, da Arne Skjølsvold grov ut en kvinnegrav i en haug med funn av et hengesmykke, en kistehank og et mulig bisset på Hofsløkken (C35124). Graver er også kjent fra Hovinenga og Gransjøbergsetra (Sørensen 1979; Østmo 2000:51).

Museumsnr.	Datering	Kjønn	Kontekst	Gjenstand	Gravtype	Gård
C2235–2239	MT	Mann	Funnet sammen med kull og aske ved utgraving av en jordhaug på gården	Sverd (JP type B), øks (R.559), spyd, kniv, pil	Grav	Møystad (92)
C3839–3843	VT	Mann	Gravhaug på gården Thuven (M. No. 54).	Sverd (JP type Q), øks, skjoldbule, spyd (R.565 – JP type G), bisset	Haug	Tuven (54)
C9110–9120	VT	Mann	Haugen var steinsatt rundt; oldsakene, som er ualmindelig godt bevart, ble funnet omtr. midt i den i en alens dybde. De ser ut til å ha vært nedlagt i glødet tilstand, og sølvbelegget på sverdthjaltet har begynt å smelte.	Sverd (JP type I), 2 spyd (en som JP type F), skjoldbule, 9 pilspisser, øks, sigd, 3 kniver, Jernring m 4 Rembeslag, 2 gangjernbeslag, 2 skrinbeslag, brente bein	Haug, branngrav	Strand, søndre/nordre (25/24)
C24767a–g+ C24772a–o	VT	Mann	Rund, 8 m. i diameter og omtrent 3 m. høy. Disse sakene ble funnet juni d. å. av Thorleif Bronken i en gravhaug et stykke vestenfor gårdens hus + ettergravning.	Sverd (JP type Æ – 138), spyd (JP:fig. 35), 3 pilspisser, skjoldbule (R.565), 2 kniver, sigd (R.385), remspenne, bisset, Øks (JP fig. 40), rangle (R.460), kleberkar (R.729), bryne, dopsko, jernring, jernblikk, jernfragmenter (bl.a. nagler), dyrekranium, dyretann, trerester	Haug, jordfeste?	Houm nordre (62)

Museumsnr.	Datering	Kjønn	Kontekst	Gjenstand	Gravtype	Gård
C24773a-f	VT		Disse sakene ble funnet i haug nr. 1 på ovennevnte gård, som lå lengst mot syd. Den var 10 m lang nord-syd og 8 m bred og ca. 3,5 m høy. Besto utelukkende av kvabb. Under nesten hele gravningen støtte man av og til på kullstykker og rester av bein.	Jernskål, rembeslag (R. 577), 6 jernfragmenter, slagg, brente og et ubrent bein, trekull	Haug, branngrav?	Houm nordre (62)
C32501	VT	Mann	a) og b) ble funnet sammen under jorddyrking ca. 200 m NØ for husene på gården og stammer muligens fra en grav. c) og d) ble funnet på samme jordet omtrent på samme tid, men om disse ble funnet sammen, vites ikke.	Sverd (R.491, JP type C), spyd (JP type E), øks (JP type A), sverd	Grav?	Rogstad (111)
C33108	VT		Tidligere var fjernet noe som beskrives som liknende et ildsted. Steinsamlingen var murt opp av heller av dårlig kvalitet, det var kull nede i ildstedet, det var ovalt av form med en st.diam. 2,5 m.	Lyster (JP 1951:fig. 151), pilspiss (R.540), bryne	Grav?	Kvernmoen (71)
C35124	VT	Kvinne	Røysa hadde rester av et brannflak spredt utover bunnen. Røysa var en del forstyrt som følge av gammel graving.	Hengesmykke (JP 1928:fig. 158 – identisk med Eldjarn 1956, fig. 142, s. 323, og med C 6744 fra Blaker, Lom, Oppland), Skrin-/kistehank – bissel?	Røys, brannflak	Hofsløkken (101)
C58519/1-4 + C59055/1-8	VT	Kvinne	Metalldetektorsøk. Gjenstandene lå ca. 3-25 cm under markoverflaten. Den skåleformete spennen lå i pløyselaget og ble funnet ca. 3-4 m bortenfor den treflikete spennen som lå i overgang matjord/undergrunn. Observasjoner av kull og brente bein. Den andre ovalspennen fremkom ved georadarsøk. Det er usikkert om denne tilhører samme funn. Senere sikringsundersøkelse av bunnelaget fra en grav på funnstedet for den treflikete spennen.	Trefliket spenne (Petersen 1928:fig. 111; Maixner 2005:taf. 11, type F 3.2) 2 ovale spenner (den ene R.652/654), brente bein, Oval spenne(R.562/564), nålehus (Schetelig 1912:fig. 492), seletøybeslag Schetelig 1912:fig. 516 / Arbman 1940:tafel 40) seletøybeslag (Arbman 1940:tafel 23 og 24), krampe, 2 stifter, brente bein	Overpløyd brannflak	Finstuven av Opsal søndre (40/1)

Museumsnr.	Datering	Kjønn	Kontekst	Gjenstand	Gravtype	Gård
GM3116	VT	Mann	F. under gravning i en haug. Furuknappen kan være flere steder i østre del av Heradsbygd.	Spyd	Haug	Furuknappteigen av Storhov (51/18)
GM4347–4402	VT	Mann	Skanshagen – gravhaug. Tre bevart i dag og to er fjernet. Den ene rommet funnene.	øks (JP type K), sverd (JP type Q), skjold, pilspisser	Haug	Skanshagen (37)
GM4536–4540	VT	Mann	Haug i Øgardsgrenda undersøkt av kapellan Ivar Mortensson i 1909.	Sverd (JP type M), spyd (JP type E), 2 økser, skjoldbule	Haug	Finstad vestre (103)
GM8902–8909	VT	Mann	Sammenblandet gravfunn.	2 økser, 2 celter, bissel og nøkkel	Grav(er)	Grav (94)
GM12927, 15829, 15872, 15885	VT	Mann	Samling oldsaker fra Høverdalen. Trolig sammenblandet, men fra graver.	Sverd (JP type Q), spyd (JP type D), skjoldbule (R.562), bissel	Grav(er)	Høversdalen (42)
GM15842	VT	Kvinne	„Rolfshaugen” på villaeiendommen Solheim på Vestad (13/206). Gårdsnummer fra Gindalen (13), men kan tilhøre Elverum prestegård opprinnelig.	Miniatyrøks, vevskje?	Haug?	Grindalen (13) –Elverum prestegård (31)

Tabell 2.7. Graver fra yngre jernalder i Elverum (MT = merovingertid, VT = vikingtid).

Museumsnr.	Datering	Kontekst	Gjenstand	Gård
C1095	VT	F. i Jorden i Elverums Pgd. i Østerdalen på gården Strand på samme Sted som No. 1555. Renset 187.	Treffiket spenne (C341)	Strand nordre (24)
C1555	Ukjent	F. i jorden på gården Nordre Strand i Elverums Prgd. (Retur fra DSS 1974).	Doppsko	Strand nordre (24)
C8549	VT	Ukjent finnested, bevart i Elverum Pgd. Plassert under Finstad vestre/mellom (103/104) hos Østmo (2000:56).	Pilspiss	Ukjent gård
C12899–12902+13416	VT	Funnet er ikke gjort i en haug, men i en bakke ved Glomma. Likevel grav jf. Østmo 2000:46).	Øks, (R.555), 7 pilspisser (R.538), nøkkel, bryne, kniv, sverd	Skjefstad nedre/øvre (49/48)
C17175	ukjent	F. på plassen Hogset under Opsal.	Bjelle	Hogset av Oppsal nordre/søndre (39/40)
C20637	JA/MA	Ukjent funnsted.	Spinnehjul (kleber)	Ukjent, Elverum
C20684	VT	Funnet på Siljuberget.	Spinnehjul	Siljuberget (183)
C21371	VT	Er f. sommeren 1914 på Nordre Houm i Heradsbygden.	Armrings	Houm nordre (62)
C22369	MT	F. i et nybrot ca. 8 tommer dypt, tett inntil noen rester av en tyrinstubbe som var bortrotet over bakken.	Øks (Jan Petersen, Jernbarrer fig. 1, (Oldtiden VII).	Sørperud/Sætre østre (2/158)

Museumsnr.	Datering	Kontekst	Gjenstand	Gård
C23205	VT	F. på Sætersveen.	Øks (JP fig. 43)	Sætre østre (185)
C27267	YJA	F. under hypping i en potetåker ved en „tinghaug” på Bjølset. Tidligere funn av pilspiss 100 m mot V.	Pilspiss (R.538)	Bjølset (1)
C27284	VT/MA	Spydet ble funnet sørligst på Sorperudjordet og pilespissen nordligst på jordet.	Spyd, pilspiss	Sørperud (2)
C27285	VT/MA	F. på Syringen (ikke i matr.) u. Bjølset. MA i katalog – VT hos Østmo 2000:48.	Spyd	Bjølset (1)
C27340	VT	F. på Bjørsterveien, like ved Maustad, Jømna i Elverum pgd., Hedmark. Veien var på dette stedet under utbedring.	Spyd (R. 526)	Møystad (92)
C28635	VT	F. på Storhov (g.nr. 51, br.nr. 1), Heradsbygd, Elverum, Hedmark, under bortkjøring av en jordvoll på jordet. Vollen menes å være lagt opp for å hindre en bekk i å grave, men dette er ikke gjort i manns minne.	Sverd (JP type M – fig. 98)	Tjernsenga på Storhov (51)
C29940	VT/MA	F. ved pløying ca. 25 cm dypt sammen med en del trekull på Grasberget av Gryting (g.nr. 90, b.nr. 27), VT hos Østmo 2000:59.	Pilspiss	Grytting vestre (90)
C30158	VT	F. 1961 under traktorpløying like i torven på et jordstykke som tidligere var ryddet av bulldoser 350–400 m N for låvebygningen.	Sverd	Indset (18)
C33996	VT	Funnet i en åker på Bergetuven av Løken nedre.	Spyd (JP fig. 12)	Bergetuven av Løken nedre (52/33)
C58558	VT	Metallsøkerfunn	Kubooktaeder (R.479)	Storhov (51/1)
C59715	VT	Funnet lå i overflaten i en plogfure på samme sted som det tidligere er funnet en trefliket spenne, en ovalspenne, brente bein m.m. (C58519).	Ovalspenne	Opsal søndre (40)
C60023	MT	Samlet på ett og samme sted i en åker.	3 felljern, 4 råjern, spade, bor, 4 celter, øks (Gjessing 1934, pl VIII; Serning 1966, pl 98:35 og 106:1), hammer (Serning 1966, plansje 98:31), jernfragment (meisel?), slegge, meisel (Petersen 1951, fig. 70), kniv, barre (R.438), syl (Petersen 1951, fig. 126), pigg, ambolt, øks, celt, sigd, meisel, fil, kile, syl, ukjent	Storhov/Skjefstad (49/51)
C60781	YJA/MA	Metallsøk gjentatte ganger i 2016/2017. Smeltet bly og kobberlegering ble returnert fordi de stammer fra uvisst tid.	2 likearmete spenner (Petersen 1928:fig. 58), rembeslag, vektlodd (CU), ring (CU), 2 bånd (cu), ringspenne, remspenne, 3 nagler, hestesko, jernfragmenter, blyfragmenter, 2 vareplomber, perle (Callmer 1977, B531, variant 21T)	Storhov (51)
2016/351 og 2016/407	VT	Metallsøkerfunn	Vektlodd, oval spenne	Løken nedre (52)
C61370-61393	YJA	Metallsøkerfunn	2 spinnehjul, fuglespenne, ringspenne, rembeslag, 3 nøkler, betalingsølv, betalingsring, 2 likearmede spenner (kun kronen fra den ene), bokbeslag, konisk spenne, miniatyrøks (JP – type H)	Storhov (51)

Museumsnr.	Datering	Kontekst	Gjenstand	Gård
C61394	MT	Metallsøkerfunn, overgang MT pers. med. Vegard Vike.	Pilspiss	Murud (4)
C61395	VT	Metallsøkerfunn	Likearmet spenne	Opsal søndre (40)
C61396	VT	Metallsøkerfunn	Oval spenne fragment (R.652)	Opsal søndre (40)
C61397	VT	Metallsøkerfunn	Miniatyrøks (JP type E)	Opsal søndre (40/1)
C61398	VT/MA	Metallsøkerfunn	Ringspenne	Houm søndre (63)
C61399	MA	Metallsøkerfunn	Vektlodd, pæreformet	Løken nedre (52/1))
C61400	VT	Metallsøkerfunn	Ovalspenne (R.652)	Løken nedre (52/1))
C61401	MT	Metallsøkerfunn	Krypdyrspenne	Løken øvre (53/3)
C61403	MT/VT	Metallsøkerfunn, overgang MT/VT pers. med. Vegard Vike.	Pilspiss	Berge nordre (7)
C61405	VT/MA	Metallsøkerfunn	Ringspenne	Skjefstad nedre (49/18)
C61406	MT	Metallsøkerfunn	Konisk spenne	Skjefstad nedre (49/18)
2015/0081	VT	Metallsøkerfunn	Mynt (Æthelred II)	Storhov (51/1)
GM5561	VT	Skjefstad – løsfunn	Øks	Skjefstad øvre/nedre (48/49)
GM7115	VT	Prestmyra ved Leiret	Pilspiss	Elverum sentrum
GM8146	VT	Mangler beskrivelse	Spyd (sent 900-tall)	Grindalen (13)
GM8156	VT	Hvarstad store = Kvasstad store? – løsfunn	Sverd (tidlig 800-tall)	Kvasstad store (56)
GM8255	VT	Helset	Pilspiss	Helset (34)
GM10259	VT	Nyenga	Pilspiss	Nyenga av Baanerud (23/5)
GM13719	VT	Påskrift om at gjenstandene er funnet midt på 1800-tallet uten opplysning om funnsted.	Samling av jernsaker	Ukjente gårder
GM14380	VT	Bjølset – løsfunn	Bissel	Bjølset (1)
GM19298	VT	Skjefstad – løsfunn	Øks	Skjefstad øvre/nedre (48/49)
GM21810	VT	Finstad	Pilspiss	Finstad vestre/mellem (103/104)

Tabell 2.8. Oversikt over funn fra yngre jernalder i Elverum. GM = Glomdalsmuseet (FVT = folkevandringstid, MT = merovingertid, VT = vikingtid, MA = middelalder, YJA = yngre jernalder).

2.6.4 Utmarksbruk i Elverums yngre jernalder

Som påpekt innledningsvis er ikke Elverum først og fremst preget av rikt jordbruksland, men er snarere dominert av den barskogdominerte taigaen. De arkeologiske sporene gjenspeiler også dette, for utmarksminnene dominerer. Det finnes også i yngre jernalder et lite knippe enkeltfunn av piler. Pilene kan naturligvis ha tilhørt graver, men like sannsynlig er det nok at de representerer forhistoriske bomskudd. Slike pilspisser er funnet på Prestmyra ved Leiret (GM7115), Helset (GM8255), Nyenga i Heradsbygd (GM10259), Finstad vestre eller Finstad mellom (GM21810 og C8549) og Grasberget (C29940) (Østmo 2000:58–59). Fangstgropene ser imidlertid ikke lenger ut til å være brukt i samme målestokk som tidligere. En meget interessant observasjon fra utgravningene på Rødsmoen (Narmo 1997) og Gråfjell (Rundberget 2007) i Åmot er at jernproduksjonen ser ut til å ha overtatt som hovedaktivitet i områdene der gropfangst hadde dominert landskapet i flere århundrer. I vikingtid/middelalder er det også påvist at de gamle fangstgropene ble gjenbrukt til trekullproduksjon (kullgroper), en nødvendig komponent i jernfremstillingen i dette tidsrommet. Også fangstgropene som ble gravd på Grundset, var i flere tilfeller gjenbrukt som kullgroper. Dette antyder en liknende trend i Løten og Elverum som i Åmot, men ytterligere detaljer om forholdene i Løten og Elverum presenteres i kapittel 15 og 17 i denne publikasjonen.

Kullgroper er i særklasse det vanligste utmarksminnet, og i Askeladden er det registrert så mange som 1391 av dem i Elverum. Sporene finnes nærmest overalt i skogområdene i kommunen, og registreringer viser at det må ha eksistert store anlegg for jernfremstilling ved Gravberget, rundt Holmsjøen, ved Flishøgda, omkring Ulvåsen og Gjeddsjøberget og ikke minst ved Risberget. De første kullgropene som ble undersøkt i Elverum var på Svartholtet i 1973 (Bloch-Nakkerud 1987:65), og siden fem kullgroper på Grundset (Mikkelsen 1986). Disse ble datert til vikingtid / tidlig middelalder. Etter dette er det gjort undersøkelser på Mastmoen (Fossum 1988), Hagen (Ristvedt 2000), Terningmoen (Damlien 2003), Lømo i Heradsbygd (Bergstøl 2005), Gaarder (Paulsen 2005; Johanson & Bergstøl 2011), Grindalen (Csisar & Berg-Hansen 2006a), Grundset (Holm & Berg-Hansen 2007), Hornmoen (Csisar & Berg-Hansen 2006b), Bronken østre av Bjøset (Røberg 2014) og Silkebekken (Russ 2018). Til slutt kan nevnes at det ved Tassåsen under Houm i Heradsbygd ble undersøkt fem kullgroper som under registreringen så ut

til å være runde, i motsetning til regionens norm. Utgravningen viste imidlertid at tre av gropene var fangstgroper, hvorav én var gjenbrukt som kullgrop. De to andre var kullgroper av ordinær rektangulær karakter (Bergstøl 2014).

De 52 C14-dateringene av kullgroper fra Elverum faller med få unntak innenfor perioden 895–1400 e.Kr., men med 90 % innen tidsrammen 950–1300 e.Kr. (Rundberget 2017:416–421, Appendix IIC). Enkelte undersøkelser i Elverum er imidlertid ikke med i Rundbergets statistikk, f.eks. skiller en kullgropsdatering fra Gaarder seg ut med en tidfesting til 670–770 e.Kr. (Johanson & Bergstøl 2011).

Totalt er det registrert 58 jernvinneanlegg i Elverum (jf. Askeladden september 2018), men ingen er gravd ut. Det finnes en datering fra en slagghaug på Malmholtet, til 1225–1270 e.Kr. (Rundberget 2017:407, Appendix IIB). Sammenliknet med de store undersøkelsene i Åmot (Narmo 1997; Rundberget 2007) er ikke funnene i Elverum så mange, men langt fra alle anlegg er påvist, og antallet er stort nok til å fastslå at jernfremstilling må ha spilt en viktig rolle i Elverum i vikingtid og tidlig middelalder. Jernproduksjonens oppsving sammenfaller også med at sporene etter gårdsbosetningen blir tydeligere, og særlig det rike jerninventaret i gravene fremstår, som Østmo (2000:57) skriver, demonstrativt, nærmest som en kilde til stolthet. Verdien av jernet avspeiles da også i det rike depotet fra Storhov omkring 600 e.Kr., som ble nevnt over (se også kapittel 12 i denne boken).

Et ubesvart spørsmål er om jernfremstillingen foregikk fra den relativt nyetablerte bosetningen, eller om det var folkene som tidligere hadde drevet fangst i skogen, som begynte med kullbrenning og jernfremstilling. Forbindelsen mellom jordbruksbygdene i vest og skogsområdene med sine ressurser var, som vi har sett, holdt i hevd i mange år, så muligens kan både en bofast bondebefolkning og et mer nomadisk fangstfolk ha drevet parallelt. Helt sikkert er det i hvert fall at jernet var en viktig handelsvare og at denne handelen har brakt strøk som Elverum i kontakt med de mer folkerike områdene, både vestover mot Løten og Åker/Hamar og sørover mot Glomdalen. I disse bygdene var behovet for jern til redskaper og våpen stort. Ikke minst var jernrikdommen en av forutsetningene for vikingtidens ekspansjon, og transport av jernet gikk trolig ut fra sentralområder som Åker langs elver og innsjøer og videre over havet til andre riker. Dette brakte menneskene bosatt i dagens Norge i kontakt med resten av Europa og la grunnlaget for varige endringer, med urbanisering og religionskifte som resultat.

2.6.5 Stedsnavn som kilde til bosetningshistorien i Elverum

De arkeologiske kildene indikerer aktivitet i Heradsbygda i førromersk jernalder og den faste bosetningen i området intensiveres på 200–300-tallet e.Kr. På lik linje med i Løten er det av interesse å holde slike resultater opp mot tidligere drøftinger av de onomastiske kildene i en diskusjon av landnåm og den eldste bosetningshistorie.

Anders Hagen (1958) og Einar Østmo (2000) fremhever navn som Løken (*Leikrvin*: eng for lek) og Houm (høytliggende gård) som alderdommelige og kan gå tilbake til tiden omkring vår tidsregnings begynnelse, om ikke før. Det antas likevel at disse to navnene tar utgangspunkt i en opprinnelig storgård på Hov (helligdom). Hov er i dag delt i Storhov og Lillehov. Dette Hov-navnet skiller seg fra de andre i Hedmark (Pilø 2005:241–243, 247) ved å romme flere funn fra eldre jernalder. Løken, Houm og Hov ligger sentralt i Heradsbygd og vitner om en bosetning der det fantes både hellig sted (Hov) og sletter som egnet seg for stevner med idrett og konkurranser (Løken) hvor folk kunne samle seg. Dersom kokegropene på Storhov er del av et større kokegropfelt, likner også dette på andre store samlingsplasser slik vi kjenner dem fra eldre jernalder. I tillegg til at det her ble holdt gjestebud med mat fra kokegropene og nybrygget øl, var dette, som alt omtalt, viktige møteplasser (se om kokegroper i Løten, jf. kapittel 7 og 9 i denne boken).

Av eldre stedsnavn kan også Hovin i Hernes øst for Elverum sentrum nevnes. Videre er naturnavn som Berger og Strand noe usikre, mens navnet til bygda og kommunen, Elverum (*Alfarheimr*), også må ha en betydelig alder. Det har vært en diskusjon om navnet viser til bygda eller gården, og Østmo (2000:36), som oppsummerer diskusjonen, heller mot det siste. «Elvegården» fremheves som et velvalgt navn med beliggenhet sentralt på en slette langs Glomma. Selv om kirkestedet i dag ligger på Gaarders grunn, virker det sannsynlig at Elverum var det opprinnelige navnet på en gård som omfattet både Prestegården og Gaarder. Stedsnavnene i sentrale deler av Elverum underbygges slik sett de siste årenes arkeologiske funn – det synes å være godt belagt at jordbruksbosetningen i sentralområdene ble etablert senest i eldre jernalder.

2.6.6 Elverum i jernalderen

Sammenliknet med Løten er det få kulturminner som kan knyttes til aktivitet i Elverum i eldre jernalder, og spesielt er tiden før Kristi fødsel dårlig representert (se imidlertid dateringene av fangstgroper, kapittel

17 og 18 i denne boken). Funnfattigdommen er enda mer fremtredende nordover i Østerdalen (se Bergstøl 2008), men det er ikke utenkelig at vi ser et vrengebilde av virkeligheten. Klebersteinsbruddet i Kvikne lenger nord i Østerdalen var nemlig i drift allerede i førromersk jernalder (Skjølvold 1969b). Det antas at det er tatt ut 3000–4000 karemmner i bruddet, og utgravninger på 1960-tallet resulterte i funn av en mengde tregjenstander som spader, fat og en trekopp. Organisk materiale i avfallsmassene like ved bruddet viser dateringer fra 400–230 år f.Kr. (Skjølvold 1969b). Kleberuttak var naturlig nok sesongbetont, men mengden uttak antyder at det må ha vært et visst befolkningsgrunnlag i nærheten, og produksjonen gikk langt utover egen husholdningsnytte.

På lik linje med i Kvikne viser fangstgropsdateringene i Grundsetmarka en aktivitet som ligger forut for de første tydelige sporene etter en fast jordbruksbosetning. Dette spriket mellom dateringer av fangstanleggene og jordbruksbosetningen i Elverum har vært påpekt tidligere, og har ledet til en diskusjon omkring kulturforholdene i Elverum i eldre jernalder. Det har blitt hevdet at det før denne tiden eksisterte en fangstbasert befolkning i området (Bergstøl 2008:285–286). Det er imidlertid også tenkbart at fangsten før denne tid ble drevet av lokale, jordbrukende grupper som har etterlatt seg et begrenset kildemateriale (Amundsen 2011:283), eller av bønder på Hedmarken som har hatt Elverum som jaktterreng (Mikkelsen 1986). I merovingertiden og vikingtiden fremstår de kulturelle forholdene imidlertid som klarere, da det er entydige holdepunkter for en veletablert jordbrukskultur i form av en mangedobling av antall funn (se figur 2.23).

De siste års funn gir nå klarere holdepunkter for en jordbruksbefolkning fra 300–400-tallet e.Kr., noe tidligere enn man før har antatt. Materialet kaster derimot ikke vesentlig nytt lys over kulturforholdene i århundrene som ligger forut for dette. Ut fra artikkelens fokus på landskapsutnyttelse og kommunikasjon er det imidlertid vesentlig at utmarksbruk i form av groppfangst på elg kan dokumenteres tilbake til yngre steinalder, samtidig som funn av blant annet flintdolker med sørskanadinavisk opprinnelse antyder øst–vest-kontakter. Ut fra dette perspektivet er også den store økningen i antall graver og gjenstandsfunn i yngre jernalder interessant. Den skjer samtidig som kullgroper, depotfunn og produksjonsanlegg viser jernets tiltakende betydning i Løten og Elverum (se kapittel 12 i denne boken). Den rike smedgraven fra Haug 35 på By-feltet i Løten er talende uttrykk for denne sammenhengen mellom rikdom, makt og jern (figur 2.15). Det samme gjelder Bys sentrale rolle i varetransporten fra øst mot vest.

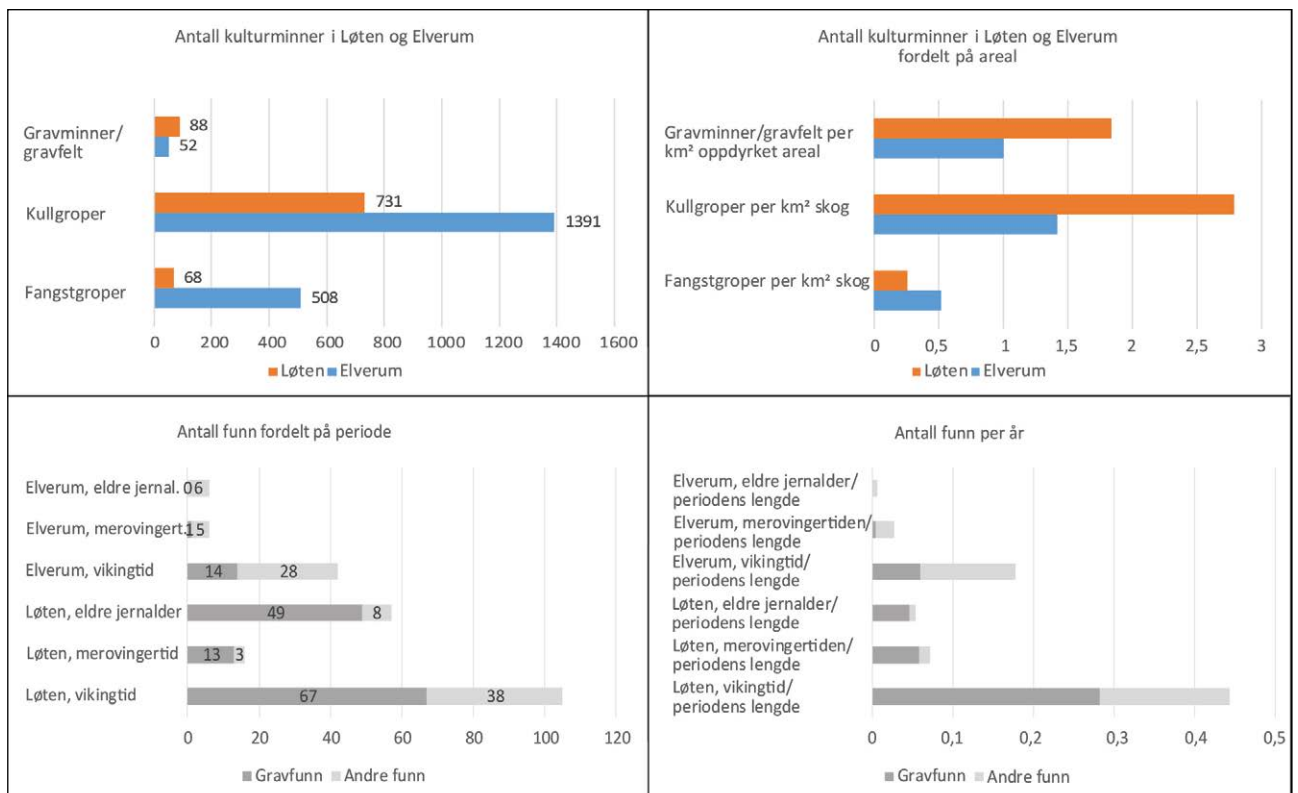
2.7 INGEN VEI UTENOM

Historikeren Fernand Braudel (2009 [1958]) skriver om de de lengste linjene i historien, de som er nærmest permanente eller som bare er gjenstand for svært saktegående forandringer (se kapittel 1 og 20 i denne boken). De ca. 10 000 årene med menneskelig aktivitet i området der Hedmarken og Østerdalen møtes, gjenspeiles av enkelthendelser, skifter, brudd og dreininger. Like fullt synliggjør gjennomgangen i dette kapitlet betydningen av at Løten og Elverum ligger som et møtepunkt mellom den nærmest endeløse barskogdominerte taigaen og det gode jordbrukslandet på Hedmarken hvor løvskogen tidligere hadde dominert. Utnyttelsen av regionens to biomer har etter alt å dømme spilt en betydningsfull rolle siden eldre steinalder, og den ble ikke minst betydningsfull da jordbruket gjorde sitt endelige gjennombrudd mot slutten av yngre steinalder. I yngre jernalder får i tillegg jernproduksjonen i utmarka et større omfang, og også dette har vært med på å forme forhistorien i regionen. En sammenstilling av kjente kulturminner synliggjør at det både ble fangstet elg og brent betydelige mengder trekull i skogene i begge regioner.

En vesentlig del av forskjellen mellom de to bygdene ligger imidlertid i at skogene i Elverum dekker et areal som er 3,7 ganger større enn skogene i Løten i våre dager, og et tilsvarende forholdstall eksisterte trolig i jernalderen. Følgelig var det mulig å hente ut langt mer av Elverums-skogene enn av utmarka i Løten.

Sammenstillingen synliggjør også en stor økning av funn i vikingtiden, en utvikling som også er kjent fra andre regioner (Solberg 2000:222). Noe av den store økningen i antall funn i dette tidsrommet må nettopp forstås ut fra ekspansjonen i utmarksbruken (se figur 2.23), og de mulighetene ferdselsveiene ga for å få avsetning på produktene. Følgelig kan jordbruksbosetningen i Løten og Elverum ikke forstås uten å ta hensyn til utmarkens grøde, like lite som utmarksbruken kan forstås uten å ta hensyn til jordbruksbygdene.

I kapittel 1 i denne boken og ovenfor argumenteres det imidlertid for at det ikke er tilstrekkelig å vektlegge den naturmessige variasjonen for å gripe den kulturhistoriske utviklingen – betydningen kan kun forstås ut fra en forutsetning av at det har vært ferdsel og kontakter over grensene. Det relativt flate og lettforserete landskapet i Løten og Elverum innbyr til

Figur 2.23. Sammenstilling av nøkkeldata knyttet til Løten (47,9 km² dyrket mark og 262,4 km² skog) og Elverum (51,8 km² dyrket mark og 980,7 km² skog). Dataene øverst er hentet fra kulturminnedatabasen Askeladden (2019). Tallene nederst er basert på antall poster fra tabeller, samt opplysninger som fremkommer ellers i og teksten. Funn som ikke kan tidfestes entydig til eldre jernalder, merovingertid eller vikingtid er holdt utenfor. Byfeltet er inkludert i materialet, mens funn fra Skillingsstad (kapittel 3 i denne boken) er holdt utenfor. På grunn av de ulike periodenes ulike varighet er antallet kulturminner delt på antall år i tabellen nederst t.h. (eldre jernalder 500 f.Kr.–570 e.Kr., merovingertid 570–800 e.Kr. og vikingtid 800–1030 e.Kr.). Illustrasjon: Axel Mjærum, KHM.

slik forflytning, og folk har krysset over fra Glomma til Mjøsa siden steinalderen. Topografiske forhold, kart, historiske og arkeologiske kilder gir holdepunkter for at det har eksistert mer regulære øst–vest-gående veifar i jernalderen. I denne kommunikasjonen har det ikke vært noen vei utenom Løten, og By-området må ha hatt en nøkkelposisjon. Herfra gikk det veier sørøstover til Heradsbygda og vestover til Åkersvika, sannsynligvis også til Romedal/Tangen og over Midtskogen til det nåværende Elverum sentrum.

Importfunn og gjenstander med utenomregionale paralleller i gravene, jernbarrer, jernvinneanlegg, smedgraver, kullgroper, jaktvåpen og fangstgroper i Løten og Elverum underbygger på ulike måter dette samspillet mellom inn- og utmark og kommunikasjonen over landskapsgrensene. Elverum og Løten kan vanskelig studeres uten å vektlegge disse to dimensjonene ved kulturhistorien. Naturvariasjon og kommunikasjon vil følgelig danne viktige deler av bakteppet i de kommende kapitlene, der resultatene fra rv. 3/25-prosjektet presenteres og settes inn i bredere forskningsmessige rammer.

2.8 ABSTRACT: A PAST BORDERLAND – LANDSCAPES, COMMUNICATION ROUTES AND THE ARCHAEOLOGICAL RECORDS OF LØTEN AND ELVERUM IN EASTERN NORWAY

The rich soils in the central parts of the region of Hedmarken in the inland region of eastern Norway offer good farming conditions. Meanwhile the neighbouring valley of Østerdalen mainly consists of forested areas which are rich in wild game and iron ore. The Løten and Elverum municipalities form the border between the two regions, and in the article, the archaeological record from this frontier zone is compiled and compared in detail.

By applying a *longue durée* perspective, the authors argue that the differences in natural conditions were essential for a long-lasting, mutual relationship between Hedmarken and Østerdalen. The areas were linked by the roads that were in use during the Iron Age (c. 500 BC–AD 1050), and that were probably established even earlier in prehistory. The farms By in Løten and Åker in the central part of Hedmarken were strategically positioned on lines of communication: both on the road system and on routes using waterways. Their localizations at nodal points for travel is crucial to an understanding of the development of By, and especially of Åker, as places of regional power.

2.9 LITTERATUR

- Almgren, Oscar og Birger Nerman
1923 *Die ältere Eisenzeit Gotlands : nach den in Statens historiska museum, Stockholm, aufbewahrten Funden und Ausgrabungsberichten*. Monografier (Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitets akademien), vol. No 4. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm.
- Amundsen, Hilde Rigmor
2011 *Mot de store kulturtradisjonene. Endringsprosesser fra tidligneo-litikum til førromersk jernalder mellom Mjøsa og Femunden*. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Askeladden
2019 Riksantikvarens database for kulturminner. Elektronisk dokument, <https://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Data-og-tjenester/Askeladden>, besøkt 1. oktober 2019.
- Austvoll, Knut Ivar
2018 *Seaways to Complexity. A Study of Sociopolitical Organisation Along the Coast of Northwestern Scandinavia in the Late Neolithic and Early Bronze Age*. Upublisert doktorgradsavhandling, University of Oslo, Oslo.
- Barth, Fredrik
1969 *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Behre, Karl-Ernst
1992 The history of rye cultivation in Europe. *Vegetation History and Archaeobotany* 1(3):141–156.
- Bergstøl, Jostein
2005 *Rapport arkeologisk utgravning. Kullgroper. Lømo, 72/114, Elverum kommune, Hedmark*, Kulturhistorisk museums arkiv, Oslo.
2008 *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.
2014 *Rapport arkeologisk utgravning. Fangst- og kullgroper. Houm søndre, 63/11, Elverum kommune, Hedmark*, Kulturhistorisk museums arkiv, Oslo.
2015 8000 år gamle fangstgroper for elg. *Viking LXXVIII*:47–62.
- Bjørn, Anathon
1936 Nogen halsringer av bronse fra eldre jernalder. *Bergens museums aarbok* 1936(2).
- Blindheim, Charlotte
1963 Smedgraven fra Bygland i Morgedal. *Viking XXVI*:25–80.
- Bloch-Nakkerud, Tom
1987 *Kullgropen i jernvinna øverst i Setesdal*. Varia 15, Oldsaksamlingen, Oslo.

- Boaz, Joel
1998 *Hunter-gatherer site variability changing patterns of site utilization in the interior of eastern Norway, between 8000 and 2500 B.P.* Universitetets oldsaksamlings skrifter. Ny rekke 20. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Bradley, Richard
1990 *The passage of arms: an archaeological analysis of prehistoric hoards and votive deposits.* Cambridge University Press, Cambridge.
2017 *A geography of offerings : deposits of valuables in the landscapes of ancient Europe.* Oxbow insights in archaeology. Oxbow, Oxford/Philadelphia.
- Braudel, Fernand
2009 [1958] History and the Social Sciences. The Longue Durée. *Review (Fernand Braudel Center)* 32(2):171–203.
- Brendalsmo, Jan og Jan-Erik G. Eriksson
2015 Kildegjennomgang. Middelalderiske kirkesteder i Hedmark fylke. Riksantikvaren.
- Bukkemoen, Grethe Bjørkan
2015 Ett hus - mange livsløp. Boligens biografi i førromersk jernalder belyst gjennom et gårdsanlegg i Askim. *Viking* 78:95–118.
2016 Cooking and feasting: Changes in food practice in the Iron Age. I *The Agrarian life of the North 2000 BC–AD 1000. Studies in rural settlement and farming in Norway*, redigert av Frode Iversen og Håkan Petersson, s. 117–131. Portal, Kristiansand.
- Bukkemoen, Grethe Bjørkan og Kjetil Skare
2018 Humans, Animals and Water The Deposition of Human and Animal Remains in Norwegian Wetlands. *Journal of wetland archaeology* 18(1):35–55.
- Bøe, Johs
1923 Norske guldfund fra folkevandringstiden. *Bergen Museums Årbok, Historisk-Antikvarisk rekke* 1920–21(2).
- Bøgh-Andersen, Susanne
1999 Vendel- og vikingatida stekspett. Ej blott för köket. Eett redskap med anor från Homeros' tid. Licentiatavhandlingi, Lunds universitet, Lund.
- Bårdseng, Line
1998 Jernproduksjonen på Hedmarken. Spesialisering i jernvinna. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Callmer, Johan
1977 *Trade beads and bead trade in Scandinavia ca. 800–1000 A.D.* Acta archaeologica Lundensia. Series in 4° 11. Gleerup, Lund.
- Csisar, Tryggve og Inger Marie Berg-Hansen
2006a *Rapport. Arkeologisk utgravning. Kullgroper. Grindalsmoen vest, Grindalen 13/873, Elverum kommune, Hedmark.*, Kulturhistorisk museums arkiv, Oslo.
2006b *Rapport. Arkeologisk utgravning. Hornmoen, Sætre vestre 153/121, Elverum kommune, Hedmark.*, Kulturhistorisk museums arkiv, Oslo.
- Damlien, Hege
2003 *Rapport. Arkeologisk utgravning. Utgravning av kullgroper på Terningmoen. Grindalen, 13/13, Elverum kommune, Hedmark.* Kulturhistorisk museums arkiv, Oslo.
2016 Between tradition and adaption. Long-term trajectories of lithic tool-making in South Norway during the postglacial colonization and its aftermath (c. 9500–7500 cal. BC). Dokorgradsavhandling. University of Stavanger, Stavanger.
- DN = Diplomatarium Norwegicum. Brev fra norsk middelalder (1050-1590). https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html
- Engesveen, Anne Terese
2005 På vei mellom levende og døde. En analyse av forholdet mellom veier og graver i Vestfold i vikingtid. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Finne-Grønn, S. H.
1909–1922 *Elverum. En bygdebeskrivelse. Bind 1 og 2, vol. 1.* Cammermeyer, Kristiania.
1921 *Elverum. En bygdebeskrivelse Bind 2. Bygdens almindelige historie, institutioner og embedsmænd.* Cammermeyer, Kristiania.
- Fjellstad, Lars M.
1945 *Gammelt frå Elverom.* Norsk folkeminnelag.
- Fossum, Gro
1988 *Utgravninger på Mastmoen Øst*, rapport i KHM's saksarkiv, Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Fretheim, Silje Elisabeth
2017 Mesolithic dwellings. An empirical approach to past trends and present interpretations in Norway. Upublisert doktorgradsavhandling, Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.
- Gjerpe, Lars Erik
2001 Kult, politikk, fyll, vold og kokegropfeltet på Hov. *Primitive Tider* 2001:5–17.
2014 Kontinuitet i jernalderens bosetning. Et utdatert postulat arvet fra 1814-generasjonen? *Viking LXXVII*:55–78.
2017 Effektive hus. Bosetning, jord og rettigheter på Østlandet i jernalder. 1. Bind. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.

- Gjessing, Gutorm
1934 *Studier i norsk merovingertid. Kronologi og oldsakformer*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskabs-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse 1934:2, Oslo.
- Gjone, Toralv
1925 *Grundset marked*. Fagbiblioteket, Fri lesning, vol. 25. Cappelen, Oslo.
- Glørstad, Håkon
2012 Historical ideal types and the transition to the Late Neolithic in Norway. I *Becoming European. The transformation of third millennium Northern and Western Europe*, redigert av Christopher Prescott og Håkon Glørstad, s. 82–99. Oxbow books, Oxford.
- Grabowski, Radoslaw
2011 Changes in cereal cultivation during the Iron Age in southern Sweden. A compilation and interpretation of the archaeobotanical material. *Vegetation History and Archaeobotany* 20(5):479–494.
- Grieg, Sigurd
1923 *Merovingisk og norsk : eneggede sverd fra VII. og VIII. aarhundrede*. Skrifter (Videnskabsselskapet i Kristiania : trykt utg.), Vol. II (1922:9). I kommission hos Jacob Dybwad, Kristiania.
- Grindkåsa, Line
2003 *Rapport fra utgravning på Skjerve og Kjøstad*, Kulturhistorisk museums arkiv, Oslo.
- Grønnesby, Geir
2016 Hot rocks! Beer brewing on Viking and Medieval farms in Trøndelag. I *The agrarian life of the north 2000 BC–AD1000. Studies in rural settlement and farming in Norway*, redigert av Frode Iversen og Håkan Petersson, s. 133–149. Portal, Kristiansand.
- Gudesen, Hans Gude
1980 *Merovingertiden i Øst-Norge kronologi, kulturmønstre og tradisjonsforløp*. Varia 2. Universitetets oldsaksamling, Oslo.
- Gullbekk, Svein H. og Anette Sættem
2019 *Norske myntfunn : 1050–1319 : penger, kommunikasjon og frombetskultur*. Dreyers forlag, Oslo.
- Gustafson, Lil
1995 *Ven 18/1, Løten k., Hedmark. Rapport om undersøkelse av steinring*, Kulturhistorisk museums arkiv, Oslo.
2016 *Møter på Veien. Kultplass gjennom 1500 år. Et maktsenter på Ringerike i eldre jernalder*. Portal, Kristiansand.
- Gustafson, Lil, Tom Heibreen og Jes Martens
2005 *De gåtefulle kokegroper. Kokegropseminaret 31. november 2001*. Varia 58. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Hafsten, Ulf
1992 The immigration and spread of Norway spruce (*Picea abies* (L.) Karst.) in Norway. *Norsk Geografisk Tidsskrift* 46(3):121–158.
- Hagen, Anders
1951 Studier omkring et gravfelt på By i Løten, Hedmark. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok* 1949–1950:49–65.
1958 Elverum i forhistorisk tid. I *Elverum IV. Tillegg til Finne-Grønns bok om Elverum*, redigert av Magnar Skrede, Elverum.
1979 Åkerfunnets miljø. En skisse. I *Universitetets Oldsaksamling årbok 1979*:119–126.
1992 Kort innføring i Åkerområdets arkeologi. I *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca 400–1000 e. Kr.* Åkerseminaret, Hamar 1990 13, redigert av Jan Henning Larsen og Egil Mikkelsen, s. 13–22. Universitetets Oldsaksamling skrifter, ny rekke 13.
- Hansen, Fredrik Bratlie
2012 Rapport fra arkeologisk registrering i forbindelse med Statens vegvesens reguleringsplan for Riksvei 3/25 Løten-Elverum kommune. Hamar.
- Hedeager, Lotte
1999 *Skygger av en annen virkelighet. Oldnordiske myter*. Pax, Oslo.
- Helgen, Geir
1975 En ny flik av Åkerkomplekset. Rustadbakken på Løten. *Nicolay arkeologisk tidsskrift* 21:26–34.
- Henningsmoen, Kari E.
1975 Elghornet fra Hov i Løten. Årbok for Norsk skogbruksmuseum. Skogbruk, jakt og fiske 7:62–73.
- Hernæs, Per
1989 En sjelden fugl. En kort presntasjon av en bronsespenne på Åker, Vang kommune. Hedmark. *Nicolay* 51:4–5.
- Hjardar, Kim og Vegard Vike
2011 *Vikinger i krig*. Spartacus, Oslo.
- Hjorteviltregisteret
2018 Hjorteviltregisteret.no. Miljødirektoratet, <http://www.hjorteviltregisteret.no>. Besøkt 19. september 2018.
- Holm, Ingunn
2007 Forvaltning av agrare kulturminner i utmark. I *Forvaltning av agrare kulturminner i utmark. Agrare kulturminner i utmark – pollenanalyse i tilknytning til rydningsrøysfelt*, redigert av Jannicke Zehetner og Ingunn Holm, s. 9–274. UBAS 4. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Holm, Ingunn og Inger Marie Berg-Hansen
2007 *Rapport arkeologisk utgravning. Dyrkningstraseer, kullgroper, tjeremile og ulvestue. Grundset 14/3, Elverum, Hedmark*, rapport i KHMs saksarkiv, Kulturhistorisk museum, Oslo.

- Holm, Ingunn og Barbara M. Sageidet
2013 Origin of the sandy terraces at Grundset, Elverum, South-Eastern Norway. Evidence from archaeological soil micromorphology. *Journal of Nordic archaeological science* 18:67–83.
- Høeg, Helge
2005 Appendiks 2. Pollenanalytiske undersøkelser i Hamar, Hedmark. I *Bosted – urgård – enkeltgård. En analyse av premisene i den norske bosetningshistoriske forskningstradisjonen på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedmarken*, redigert av Lars Pilø, s. 503–544. Oslo Arkeologiske Serie 3. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Høeg, Helge Irgens
1996 *Pollenanalytiske undersøkelser i „Østerdalsområdet” med hovedvekt på Rødsmoen, Åmot i Hedmark*. Varia 39. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Johanson, Jakob og Jostein Bergstøl
2011 *Rapport arkeologisk utgravning. Kolgroper. Gaarder 30/1, Elverum, Hedmark*, Kulturhistorisk museums arkiv, Oslo.
- Kartverket
2018 Arealstatistikk for Norge 2018. <https://www.kartverket.no/kunnskap/fakta-om-norge/Arealstatistikk/Arealstatistikk-Norge/>. Besøkt 19. september 2018.
- Kristiansen, Kristian
1998 *Europe before history*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kristoffersen, Siv
2000 *Sverd og spenne. Dyreornamentikk og sosial kontekst*. *Studia humanitatis Bergensia*, vol. 13. Høyskoleforl., Kristiansand.
- Kveseth, Kåre
1961 Det geografiske grunnlag for gårdshistorien til By i Løten. *Norsk Geografisk Tidsskrift* XVII(5–8):290–310.
1964 Die Gemeinschafts- und Gemeindebildungen des norwegischen Landes Hedmark in der Eisenzeit und im Mittelalter. *Vorträge und Forschungen* Band VIII.
1978 Bygdelaget ved sjøen i Ullern øst i Løten. En historisk oversikt. *Lautin. Lokalhistorisk årbok for Løten* 1978:24–55.
1979 Løtens bosetting i jernalderen. Frå ca. 100 f.Kr. til ca. 1050 e.Kr. *Lautin. Lokalhistorisk årbok for Løten* 1979:15–42.
1981 Om de tidligste oldfunn frå Bygravfeltet i Løten. Gjensvar til Per Oscar Nybruget i *Lautin* 1980, s. 53. *Lautin. Lokalhistorisk årbok for Løten* 1981:159–178.
- Landbruksdirektoratet
2018 Tømmeravvirkning og - priser. Landbruksdirektoratet, <https://www.landbruksdirektoratet.no>. Besøkt 19. september 2018.
- Larsen, Jan Henning
2004 Jernvinna på Østlandet i yngre jernalder og middelalder – noen kronologiske problemer. *Viking* LXVII - 2004.
2009 *Jernvinneundersøkelser*. Varia 78. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Martens, Irmelin
1969 Gravfeltet på By i Løten, Hedmark. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1965–66:11–148.
2003 Mestersmeden fra By. Gammelt funn i ny sammenheng. *Lautin. Lokalhistorisk årbok for Løten* 2003:9–20.
- Melheim, Anne Lene
2016 *Recycling ideas. Bronze Age metal production in southern Norway*. BAR international series, vol. 2715. BAR Publishing, Oxford.
- Mikkelsen, Egil
1986 Fangst- og kullmilegroper - vanligste fornminner i Hedmark. Arkeologiske undersøkelser på Grundset 1984. *Alfarheim, Årbok for Elverum* 1:14–29.
1989 En 6000 år gammel steinalderhytte i Heradsbygd. Vinterkvarter for elg- og beverfangst. *Alfarheim, Årbok for Elverum* 4:39–54.
- Mikkelsen, Egil og Per Oscar Nybruget
1975 Jakt og fiske i steinbrukende tid i Hedmark. Årbok for Norsk skogbruksmuseum. Skogbruk, jakt og fiske 7:87–112.
- Mjærum, Axel
2018 Hunting elk at the foot of the mountains – Remains from 8000 years of foraging at the edge of the Hardangervidda plateau in Southern Norway. I *Early settlement in northwestern Europe: Climate, human ecology, and subsistence. Norwegian pioneer-network*, vol. 1, redigert av Per Persson, Felix Riede, Birgitte Skar, Heidi M. Breivik og Leif Jonsson, s. 167–195. Equinox Publishing, Sheffield.
- Mjærum, Axel og Anja Mansrud
I trykk Resource management in Late Mesolithic Eastern Norway. New evidence for fishing in the coastal, interior and mountain areas and its long-term societal implications. I *The Coastal Landscapes of the Mesolithic*, redigert av Almut Schülke. Routledge, Abingdon.
- Moen, Marianne
2019 Challenging gender. A reconsideration of gender in the Viking age using the mortuary landscape : Volume I and II, Upublisert doktorgradsavhandling, University of Oslo, Oslo.

- Moreland, John
2018 AD536 – Back to nature? *Acta Archaeologica* 89(1):91–111.
- Morthoff, Jørgen Barthold
2006 (1949–55) *Løtenboka : gardar og slekter. 3 bind*. Steffen grafisk tilrettelegging, Løten.
- Narmo, Lars Erik
1997 *Jernvinne, smie og kullproduksjon i Østerdalen. Arkeologiske undersøkelser på Rødsmoen i Åmot 1994–1996*. Varia 43. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Nicolaysen, Nicolay
1862 *Norske Fornlevninger*. C.C. Werner & comp's bogtrykkeri, Kristiania.
1879 Udgravninger i Holt, Vardal og Ringsaker
1878. C. Ringsakers sogn. *Foreningen til norske fortidsmindersmerkers bevaring. Aarberetning* 1878:222–232.
- Nielsen, Svein Vatsvåg, Per Persson og Steinar Solheim
2019 De-Neolithisation in southern Norway inferred from statistical modelling of radiocarbon dates. *Journal of Anthropological Archaeology* 53:82–91.
- Nybruget, Per Oscar
1975a Omkring fortidsminnene på Ven. *Lautin. Lokalhistorisk åbok for Løten* 1975:7–9.
1975b Refleksjoner omkring krumkniver. En eldre jernaldergrav med krumkniv fra Vang i Hedmark. *Nicolay arkeologisk tidsskrift* 19:13–18.
1976 Gravfeltet på By i Løten. *Lautin. Lokalhistorisk årbok for Løten* 1976:3–9.
1977a Gullfunnet på Finstad i Løten. *Lautin. Lokalhistorisk åbok for Løten* 1977.
1977b Langs et gammelt veifar. *Glomdalsmuseet. Nytt om gammalt. Årbok* 1977:23–30.
1980a En kommentar til Kåre Kveseths artikkel i *Lautin* 1979. *Lautin. Lokalhistorisk åbok for Løten* 1980:153.
1980b Kirken på Rokoberget i Løten. Sognekirke eller pilgrimskirke. *Lautin. Lokalhistorisk årbok for Løten* 1980:20–34.
- Oppen, Chr.
1765 Det Sydenfieldske Skieløberdistrict, Hedmark. I *Kompanikart - Norge 90*. Kartverket (Norges Geografiske Oppmåling).
- Overland, Anette og Kari Loe Hjelle
2007 Agrare kulturminner i utmark - pollenanalyse i tilknytning til rydningsrøysfelt I *Forvaltning av agrare kulturminner i utmark; Agrare kulturminner i utmark - pollenanalyse i tilknytning til rydningsrøysfelt*, redigert av Jannicke Zehetner og Ingunn Holm, s. 275–343. UBAS 4. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Paulsen, Ingvild
2005 *Rapport arkeologisk utgravning. Kullgrøp. Gaarder 30/1, Elverum, Hedmark*, Kulturhistorisk museums arkiv, Oslo.
- Petersen, Jan
1919 *De norske vikingesverd En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*. Skrifter II, Hist.-filos. klasse 1919:1. Videnskapselskapet i Kristiania, Kristiania.
1928 *Vikingetidens smykker*. Stavanger museums skrifter 2. Stavanger Museum, Stavanger.
1951 *Vikingetidens redskaper*. Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo II. Hist.-filos. klasse 1951:4. Dybwad, Oslo.
1957 Hedmarken i hedensk tid. I *Hedmarks historie*. Første fellesbind, redigert av R. W. Halvorsen, s. 261–356. Hedmark historielag, Hamar.
- Petersson, Maria
2006 *Djurhållning och betesdrift. Djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder*. Doktorgradsavhandling, Uppsala universitet, Uppsala.
- Pilø, Lars
2005 *Bosted – urgård – enkeltgård. En analyse av premissene i den norske bosetningshistoriske forskningstradisjonen på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedmarken*. Oslo Arkeologiske Serie 3. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Prescott, Christopher
1996 Was there really a Neolithic in Norway? *Antiquity* 70:77–87.
2005 Settlement and economy in the Late Neolithic and Bronze Age of Southern Norway: Some points and premises. I *Konstruksjonsspor og byggeskikk. Maskinell flateavdekking – metodikk, tolkning og forvaltning*, redigert av Mari Høgestøl, Lotte Selsing, Trond Løken, Arne Johan Nærøy og Lisbeth Prøsch-Danielsen, s. 127–136. AmS-Varia 43. Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger.
2009 History in prehistory – the Late Neolithic/ Early Bronze Age, Norway. I *Neolithisation as if history mattered. Processes of Neolithisation in North-Western Europe*, redigert av Håkon Glørstad og Christopher Prescott, s. 193–215. Bricoleur Press, Lindome.
- Puschmann, Oscar
2005 *Nasjonalt referansesystem for landskap. Beskrivelse av Norges 45 landskapsregioner* NIJOSrapport 10/2005, Norsk institutt for jord- og skogkartlegging, Ås.

- Reitan, Gaute, Lars Sundström og Jo-Simon F. Stokke
2018 Grains of Truth. Traces of early farming in Neolithic southeast Norway. I *E18 Tvedestrand–Arendal*, redigert av Gaute Reiten og Lars Sundström, s. 547–465. Cappelen Damm Akademisk, Oslo.
- Risbøl, Ole
1997 Arkeologi i veggen. Om de nye arkeologiske undersøkelsene på Engelaug og By i Løten. *Lautin. Lokalhistorisk årbok for Løten* 1997:7–23.
- Ristvedt, Kristin
2000 En undersøkelse av kullgroper og fangstgroper i Elverum. *Nicolay* 81:6–10.
- Robinson, David Earle, Peter Hambro Mikkelsen og Claus Malmros
2009 Agerbrug, driftsformer og planteressourcer i jernalder og vikingetid (500 f.Kr.–1100 e.Kr.). I *Danske landbrugslandskaber gennem 2000 år. Fra digevoldinger til støtteordninger*, redigert av Bent Odgaard og Jørgen Rydén Rømer, s. 117–142. Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Rundberget, Bernt
2013 Jernets dunkle dimensjon. Jernvinna i sørlige Hedmark, sentral økonomisk faktor og premiss for samfunnsutvikling c. AD700–1300. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.
2017 *Tales of the iron bloomery: ironmaking in southeastern Norway: foundation of statehood, c. AD 700–1300* Oversatt av John Hines. The northern world, vol. volume 76. Brill, Leiden.
2007 *Jernvinna i Gråfjellområdet*. Gråfjellprosjektet Bind 1. Varia 63. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Russ, Helene
2018 *Rapport arkeologisk utgravning. Silkebekken 64/1, Elverum, Hedmark*, Kulturhistorisk museums arkiv, Oslo.
- Røberg, Frank
2014 *Rapport arkeologisk utgravning. Bjøset 1/2, Elverum, Hedmark*, Kulturhistorisk museums arkiv, Oslo.
- Rødsrud, Christian Løchsen
2008 Kontinuitet i en brytningstid? Samfunnsutviklingen under førromersk jernalder. I *Facets of archeology: essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*, redigert av Konstantinos Chilidis, Julie Lund og Christopher Prescott, s. 397–408. Oslo arkeologiske serie, vol. 10. Unipub, Oslo.
- Røstad, Ingunn Marit
2012 En fremmed fugl: «Danske» smykker og forbindelser på Østlandet i overgangen mellom vikingtid og middelalder. *Viking* 75:181–210.
- 2015 Smykkenes språk. Smykker og identitetsforhandlinger i Skandinavia ca . 400–650/700 e.Kr, Universitetet i Oslo, Det humanistiske fakultet, Institutt for arkeologi, konservering og historie, Oslo.
- Under arbeid The Åker Assemblage — Fit for a King? A New Account and Discussion of a Collection of Treasure of the Norwegian Merovingian Period. *Medieval Archaeology*.
- Schetelig, Haakon
1911 Små bronsespænder fra folkevandringstiden. *Oldtiden I* (1910):51–99.
- Schøning, Gerhard
1977 [1775] Reise gjennom Hedmarken. *Lautin. Lokalhistorisk årbok for Løten* 1977 (særutgave).
- Serning, Inga
1966 *Dalarnas Järnålder*. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien, monografier 45. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm.
- Shetelig, Haakon
1912 *Vestlandske gravver fra jernalderen*. Bergens Museums Skrifter. Ny række, vol. B. 2, No. 1. Bergens Museum, Bergen.
- Sjøvold, Thorleif
1993 *The Scandinavian relief brooches of the migration period: an attempt at a new classification*. Norske oldfunn (trykt utg.), vol. 15. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk, Oldsaksamlingen, Oslo.
- Skirbekk, Håvard
1984 *Elverum bygdebok : 2 : Vestad til 1940, Midtskogen, Grundset, Øksna, Rustad*. Vestad til 1940, Midtskogen, Grundset, Øksna, Rustad, vol. 2. Kommunen, Elverum.
- Skjølsvold, Arne
1969a En fangstmans grav i Trysil-fjellene. *Viking. Tidsskrift for norrøn arkeologi* XXXIII:139–199.
1969b Et keltertids klebersteinsbrudd fra Kvikne. *Viking* XXXIII:201–238.
- Skogstrand, Lisbeth
2006 I krig og evighet? Kjønnsideologiske forestillinger i yngre bronsealder og eldre førromersk jernalder belyst gjennom graver og helleristninger i Østfold. I *Kjønnsideologi og kosmografi i den østnorske bronsealder* redigert av Christopher Prescott, s. 15–168. Oslo arkeologiske serie, vol. 6. Unipub, Oslo.
- Skre, Dagfinn
1998 *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e.Kr*. Acta humaniora 32. Universitetsforlaget, Oslo.

- 2017 *Avaldsnes – A Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, vol. 104. Walter de Gruyter, Berlin.
- 2007 *Kaupang in Skiringssal*, 1. Norske Oldfunn 22. Aarhus University Press, Århus.
- Solberg, Bergljot
2000 *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f.Kr.-1030 e.Kr.* Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Solberg, Jørgen
1975 St. Mikalskirken på Roko. Avskrifter og notater. *Lautin. Lokalhistorisk åbok for Løten* 1975:10–23.
1977 Veggen Heradsbygden, Rokoberget, Bekken. En historisk rutebeskrivelse. *Lautin. Lokalhistorisk åbok for Løten* 1977:73–88.
- Solheim, Steinar og Per Persson
2018 Early and mid-Holocene coastal settlement and demography in southeastern Norway. Comparing distribution of radiocarbon dates and shoreline-dated sites, 8500–2000 cal. BCE. *Journal of Archaeological Science: Reports* 19:334–343.
- Stemshaug, Ola og Jørn Sandnes
1997 *Norsk stadnamleksikon*. 4. utg. Samlaget, Oslo.
- Stener, Magne
1988 *Elverum bygdebok 4. Heradsbygda 1*. Elverum kommune, Elverum.
- Stepniewski, Josef Inge
2017 Båter, brygger og tunge varer. Maritimarknologisk analyse av transportruter i Mjøsområdet i perioden 1050–1600. Upublisert Masteroppgave, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Svendsen, Reinert
1908 Kirkeruinene ved Rokohøiden i Løiten. *Aarsberetning. Foreningen til Norske Fortidsmindebevaring* 1907.
- Sæther, Tor
1995 *Hamar i middelalderen*. Hedmarksmuseet og Domkirkeodden, Hamar.
2011 Hamarbiskopen, en storentreprenør i Mjøsområdet. *Mjøsmuseet Årbok* 2011:107–120.
- Sørensen, Mikkel, Tuija Rankama, Jarmo Kankaanpää, Kjell Knutsson, Helena Knutsson, Stine Melvold, Berit Valentin Eriksen og Håkon Glørstad
2013 The First Eastern Migrations of People and Knowledge into Scandinavia. Evidence from Studies of Mesolithic Technology, 9th–8th Millennium BC. *Norwegian Archaeological Review* 46(1):19–46.
- Sørensen, Steinar
1976 Hov og fjerding. Noen tanker om Løtenbygda i førkristen tid. *Lautin. Lokalhistorisk åbok for Løten* 1976:10–21.
1977 Funn og fortidsminner fra Stor-Finstad. *Lautin. Lokalhistorisk åbok for Løten* 1977:8–16.
1978 Fortidsminner i Løten. *Lautin. Lokalhistorisk åbok for Løten* 1978:3–23.
1979 Vikingetiden i Sør-Østerdalen. *Glomdalsmuseet. Nytt om gammalt. Årbok* 1980.
- Thorsnæs, Geir
2019 Hedmarken. I *Store norske leksikon*. Elektronisk dokument, <https://snl.no/Hedmarken>, besøkt 13. oktober 2019.
- Todderud, B. H.
1765 Situations-Chart over det Elveromsske Skieløber-Compagnies District, Hedmark. I *Kompanikart – Norge 173* Chart. Kartverket (Norges Geografiske Oppmåling).
- Ukjent
1716 Kart over en Del af Kristiania og Hamar Stifter, nordlig del: Norge. I *Norgesavdelingen*. Kartverket (Norges Geografiske Oppmåling).
- Vikstrand, Per
2001 Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen. Upublisert doktorgradsavhandling, Uppsala universitet, Uppsala.
2013 *Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalskapen*. Skrifter utgivna av Institutet för språk och folkminnen, Namnarkivet i Uppsala, vol. 13. Institutet för språk och folkminnen, Namnarkivet i Uppsala, Uppsala.
- Wangenstein, O. A.
1762 Aggershus Stift afdelet i sine Amter og Fogderier 80-1. Kartverket (Norges Geografiske Oppmåling).
- Wenn, Camilla Cecilie
2010 *Rapport fra arkeologisk utgravning av bryggesteinslag, dyrkningslag og kokegroper fra jernalder og middelalder*, rapport i KHMs saksarkiv, Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Ystgaard, Ingrid
2003 Bygdeborger som kilde til studiet av samfunns- og maktforhold i eldre jernalder. *Primitive tider* 6:21–29.
2014 Krigens praksis. Organisert voldsbruk og materiell kultur i Midt-Norge ca. 100–900 e.Kr. Upublisert doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.

Ødegaard, Marie

2015 Tingsted og territorium. Organisering av rettslandskapet i Viken i jernalder og middelalder. Upublisert doktorgradsavhandling. Universitetet i Bergen, Bergen.

Ødegaard, Marie, Torgeir Winther, Lars Erik Gjerpe og Jan Kristian Hellan

2018 Gårder fra bronse- og jernalder – foreløpige resultater fra Dobbeltspor Dilling. *Primitive tider* 19:31–41.

Østmo, Einar

2000 Oldtiden i Elverum. *Alfarheim. Årbok for Elverum* 14:9–63.